

УКРАЇНЬСЬКА  
СИМА

Марія Морозенко

# Їван Сірко

СЛАВЕТНИЙ  
КОШОВИЙ



Видавництво Старого Лева

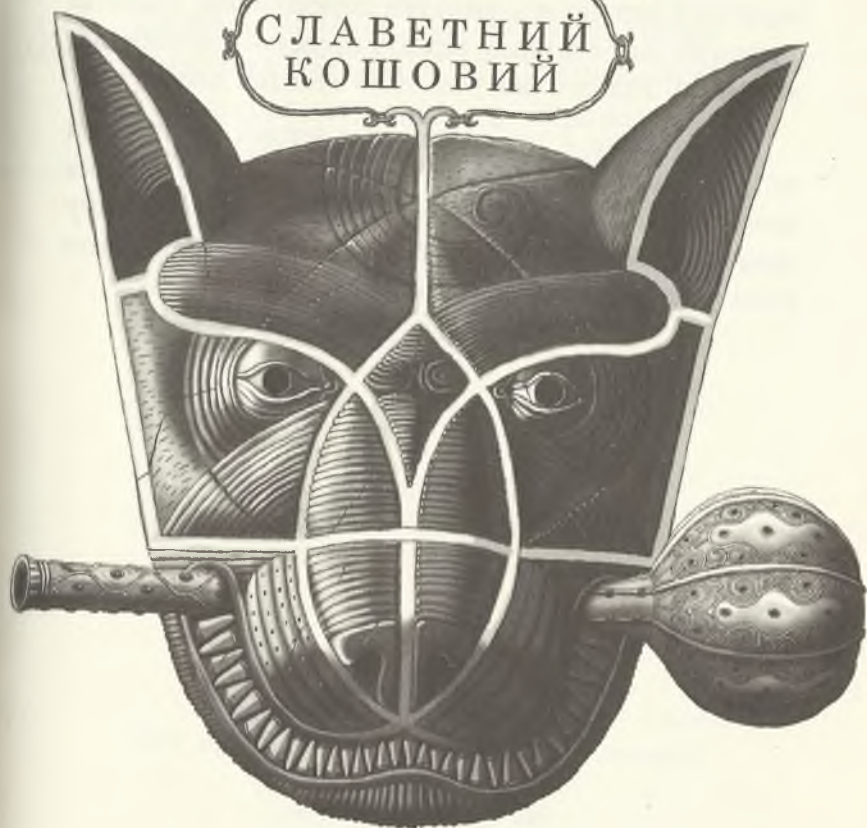
Іван  
Сірко

СЛАВЕТНИЙ  
КОШОВИЙ

Марія Морозенко

# Іван Сірко

СЛАВЕТНИЙ  
КОШОВИЙ



**В**идавництво **С**тарого **Л**ева

Львів – 2013

УДК 821.161.2-3  
ББК 84(4УКР)  
М80

Складні випробування випало пройти характернику Іванові Сірку впродовж земного віку. У всіх героїчних битвах він виходив переможцем. Взявши у руки булаву отамана, вірою і правдою служив рідній землі. Рівного йому не було з-поміж козацтва.

Ця книжка є продовженням історії змужніння та духовного зростання Великого Характерника Івана Сірка, якому судилося долею дорости чину славетного козацького отамана та здобути на віки вічні усенародну шану і любов.

*Ілюстрації*  
Максима Паленка

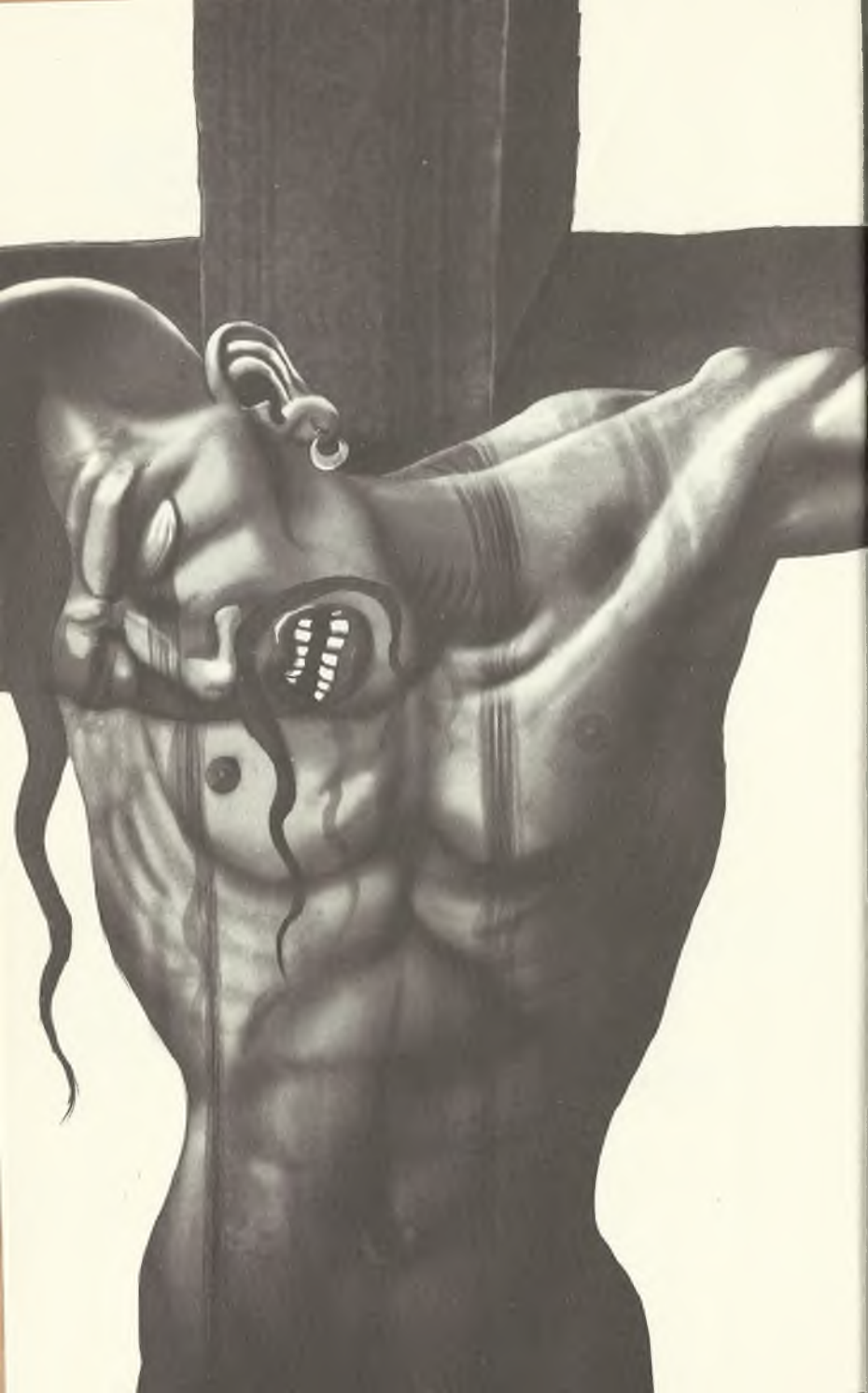
© Видавництво Старого Лева, 2013  
Текст © Марія Морозенко, 2013  
Художнє оформлення © Максим Паленко, 2013

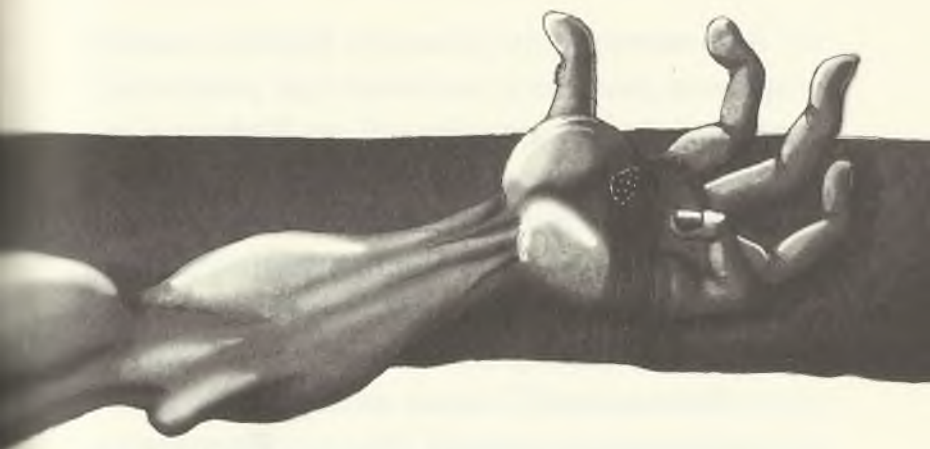
Всі права застережено

ISBN 978-966-2909-87-6

*Оповідь про Івана Сірка присвячую  
усім палким українцям, хто про-  
йшов шляхами славетного харак-  
терника до мене, як і тим, хто  
рушатиме стежками незамуленої  
часом минушини разом зі мною та  
опісля... І все написане належить  
тому, хто здатен у мізері спадку  
минулого розгледіти неоціненність  
скарбу майбутнього...*

Марія Морозенко





## ТРИ ЗУСТРІЧІ З МИНУЛИМ

Ступивши за січові ворота, Сірко з головою пірнув у вихор чуток та новин. Щоправда, вцілілі у битвах запорожці вістували про минуле з неохотою – хіба ж легко говорити про втрати? Однак мічені шрамами мерешські козарлюги, попихкуючи люльками, у розмові зі своїм земляком мимоволі згадували полеглих побратимів.

– Пам'ятаєш Івана Колодубенка, що жив із матір'ю-вдовою коло цвинтаря? Торік навесні під Переяславом хороброю смертю поліг, шляхтичами в груди поцілений.

– А мого сусіди, Степана Коржа, з яким я зростав змалечку, не стало три роки тому. Трикляті бусурмани його біля Кафи на капусту посікли...

– Мій товариш Петро Сухий теж не вберігся в тій страшній січі, потрапив до рук яничарів. Шкуродери прив'язали сердегу до дерева та й, регочучи, стрілами поцілили...

– Ковалевого Степана замордовано...

– Славетного силача Микиту Колодія разом з Іваном Дубом у полон взято... Микиту антихристи голови позбавили, а Івана на пекельну кару прирекли...

– То, виходить, правда, що його бусурмани на гак почепили? – схвильовано перепитав Іван Сірко.

– Правда, – зітхнувши гірко, похилили голови козаки.

Це був найважчий спомин, який би вони прагнули забути на віки вічні. Але ж гірке минуле не відігнати од себе геть. Хочеш того чи ні, воно плентається за тобою слід у слід, навіть у хвилини радості досипаючи крихту жалю. Тож козаки-очевидці знехотя оповідали: «У страшній січі з бусурманами призвела нас до поразки зрада лякливих кримчаків.



У розпал бою переметнулись нечестивці на бік ворога, його військо посилили, а козацьке – позбавили захисту і прикриття. Через них і полягли у борні побратими. Та найлютішої смерті зазнав Іван Дуб. Заслонивши гетьмана дужими грудьми, не вберігся від удару чингалища. Його, тяжко пораненого, захопили яничари й на пострах іншим почепили на гак. А за ним і Дорошенко героїською смертю поліг. Відтятую голову гетьмана було виставлено на фортечних мурах Кафи...»

Ні слова не зронив у відповідь Сірко. Приклавши долоню до широких грудей, стищував гучне биття серця. Його до болю вразила смерть Івана Дуба, про яку чув іще раніше, на Перевозьких хуторах. Чув, та не йняв віри. До сьогодні йому все здавалося, що ось ступить він за січові ворота й одразу ж побачить цього гордого ставного козака перед собою. Побачить таким, яким той був у день їхньої першої зустрічі в Мерефі або у прощальну днину, коли Дуб випроводжав його в науку до характерників, промовляючи слова напучування: «Пам'ятай собі, хлопче, що і я однині відповідаю за твої кроки по цій землі...»

Тепер би, зустрівшись зі своїм відважним поручителем, він вклонився б йому низько та подякував би за виявлену довіру. Без Івана Дуба не відбулось би з ним усього того найліпшого, що спіткало його на життєвій дорозі. Але ж слів подяки відважний ватаг не почує – немає його на білім світі...

Стоячи серед невеличкого гурту козацтва та думаючи про своє, Сірко сповнився люттю: «І як то так, що бусурманам та шляхтичам усе немає ради? Наче лихе зілля, ширяться клятї заїди повсюди, отруюють усе довкруг подихом смерті. Час уже спинити це безчинство! Щоби наша земля не знала на собі чужинців, а небо не бачило їх під собою!»

Зиркнувши у височінь, Сірко мимоволі спинив погляд на куполі Покровської церкви, який, здавалося, стрімко злітав угору. За хвилю, осяяний думкою, він рвучко відійшов од гурту і рушив до храму. Переступивши поріг січової церкви, Сірко тричі перехрестився за звичаєм та, глянувши поперед себе, на мить завмер від несподіванки – зовні проста й скромна дерев'яна будівля всередині була добротна та пишна. Різьблений іконостас із плетивом лози та широкого листа

винограду, старовинні ікони, вміло виписані на липових та соснових дошках, пломінчики свічок, що миготіли у срібних підсвічниках, відблиски денного світла, що пробивалося смугами крізь високо прорізані вікна, наповнювали притихлу козацьку церкву миром і спокоєм.

Сірко з цікавістю роззирнувся навсібіч і помітив, що у храмі, окрім нього та дяка, який запалював лампаду перед образом Спасителя, більше нікого не було. Втім, це його зовсім не здивувало – полуденної пори годі було когось тут застати. Всі козаки після ранкової служби бралися за свою щоденну роботу: лагодили одяг, зброю, бистрохідні чайки та вдосконалювали бойові уміння – вправлялися в їзді верхи, у стрільбі чи в бою на шаблях. До сутінків запорожці мали безліч нагальних справ поза порогом церкви. Тож до вечірньої служби у храмі панувало безлюддя. І тільки дяк ревно виконував покладений на нього обов'язок. Ось і тепер, завмерши перед розп'яттям, стиха молився, не звертаючи уваги на захожого чоловіка.

У храмі було так тихо, наче й саме повітря наскрізь просякло тишею, а ще – ледь

уловимим ароматом ладану. Поставивши воскові свічки за упокій душі гетьмана Дорошенка, відважного козака Івана Дуба та інших, спочилих навіки запорожців, Сірко поглянув на ікону з зображенням святих і... від подиву роззявив рота. Посеред ликів святих були вималювані два козаки, й один із них як дві краплі води схожий рисами на славного ватага Івана Дуба. Так, начеб він сам живо постав у пишному святковому вбранні серед сонму святих оборонців Христової віри, як її надійний вартовий.

— Славний маляр був Федір Безперстний, — нараз почув Сірко хрипкий старечий шепіт за спиною.

Різко озирнувшись на голос, побачив за собою двох старців. Анітрохи не здивувавшись їхній тихій появі, усміхнувся: «Хвалити Бога, цьому звичаю немає переводу». І справді, це був давній та непорушний закон: коли хтось дістався до Січі, не маючи, втім, охоти до козацької служби, міг спокійно перебути собі якийсь час поміж гостинного січового товариства. Особливо ж коли зайшлим гостем виявлявся старий чоловік. Частка хліба і щось до хліба завжди для нього знаходилися —

навіть якби той надумав лишитись тут на місяці, а не те, що на дні. Прибулі зблизька чи здалеку, якщо мали щире серце й чисту душу, почувались на Січі вільно. То ж і тепер двоє захожих старців, не зважаючи на Сіркову присутність, упівголоса гомоніли про своє, порушуючи необачно церковну тишу та ще більше – давні християнські приписи, що веліли в Божому домі вести себе тихо.

– Став би чоловік знатним іконописцем, коли б не розтринькав свого талану й не проміняв його на лиху горілку.

– Пішов під лід – тільки й знали.

– А малювання зосталося...

– А той здоровань, що примостився внизу поміж святих, – далєбі справжній живий козарлюга.

– Е, справжній, та не зовсім! Цей шаблюкою ворога не рубане, пістолем не поцілить.

– А, таки-так, так, – притишено засміялися старці.

Сірко, помітивши невдоволений позирк дяка в бік гомінливих прихожан козацького храму, відійшов поодаль. Шанобливо схиливши голову, став перед образом Спасителя. Почавши проказувати слова «Отчєнашу», Іван

раптом упіймав себе на тому, що молитва ця дається йому важко і щоби прочитати її, він мусить здолати неабиякий внутрішній спротив. Натомість напучувальні слова волхвині Роди, що ними вона не раз благословляла його, тут, у тиші храму, чомусь відлунили в козацькій душі щемливою згадкою: «І допоки йтимеш, сину, рідною землею, вклоняйся низько її щедротам та заступництву, бо ж із землі ми пішли і в землю сиру підємо. Немає іншого шляху для нас. Земля – єдина наша прародителька і наша велика праматір. Немає нічого святішого на світі...»

Пересилуючи себе, доказав похапцем: «В ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь» і підвів очі на образ Спаса. Йому раптом привиділося, що розіп'ятий Ісус дивиться на нього з осудом, не приймаючи такої побіжної молитви. У якусь мить він побачив, як із рани на зап'ястку лівої руки Христа виступила кров.

– Що за маячня?! – мало не викрикнув спантеличений Іван. Осікшись, він похапцем відступив до порогу та, хутко наклавши на себе потрійний хрест, вийшов за храмові двері. Слідом за ним подріботіли два старці.

\* \* \*

Міркуючи про диво, яке щойно довелось йому побачити в церкві, Сірко поволі подався на січовий майдан. Із задуми вивів його голосний сміх. Потрапивши у жваве коло козацтва, він укотре за сьогодні вражено завмер. Картина, яку спостеріг на майдані, нагадала йому про минувшину. Так, ніби цих семи літ не минало! Він зненацька побачив себе босим хлопчиськом посеред майдану. Ось біля його ніг влігся Сірий, а довкруг півколом згуртувалися зацікавлені козаки, потішаючись із муштрованого вовчиська та зятятості хлопця... І тільки що Івана Дуба з-посеред запорожців не видно. Та й інших знайомих облич тут не знати...

— А ну ж бо, на що ти здатний, малий? — почувся глузливий оклик.

На цей голос Сірко стрепенувся, пробуджені спогади вмить зникли з-перед очей. Натомість він побачив, як на січовому майдані гурт новачків показував свої вміння гартованим у кривавих герцях запорожцям. За кількома найближчими козаками спиною до Сірка стояв Тарас Чернопліт. Це вперше він побачив його зблизька, адже досі намагався уникати

тих зустрічей. Той теж, хоча й наслуханий про Сіркову появу на Січі, усе ж обходив його боком. І ось мусили побачитись відкрито.

– Що, малолітку, з переляку наклав у штани? – голосно зареготав Чернопліт. Та, на диво, його ніхто не підтримав. Ні новобранці-хлопці, ані муштровані козаки не веселилися з його жарту.

«Гм, ні крапельки на ліпше не змінився з часом – усе такий же пихатий та злостивий», – подумав мимохідь Сірко, пригадуючи давню дитячу образу і те, як потребував тоді захисту. Тепер він міг оборонити покривдженого. Йому і справді чомусь жаль було хлопця, який, стоячи посеред щільного кола козаків, великими синіми очима вдивлявся у їхні обличчя. Та доки Сірко встиг промовити бодай слово на заступництво, малий його випередив. Не знайшовши заохочення в лицах тих, хто стояв поруч, зміряв поглядом насмішника й вигукнув:

– Ніякий я не малоліток, ось що! І стріляти вмію так, що вам і не снилося!

– Ти диви, який бравий! – підсміювалися знуджені козаки. Сірко усміхнувся й собі: «Молодець, кривдити себе не дасть».



– Та ти хоч знаєш, малий, як у руках зброю тримати?! – розходившись перед хлопчачком, усе не вгавав постарілий мерефський верховод. – Бачив іще якогось пістоля, крім як із кукурудзяного качана?

– А це – хіба іграшка?! – малий гордовито дістав із-за потріпаного полотняного пояса кремнієвий пістоль.

– Вкрав у когось із наших! – одразу ж викриком звинуватив хлопця Чорнопліт. Інші козаки мовчали й тільки зацікавлено переводили очі з малого впертюха на великого глумливця. Чекали, що буде далі.

Сірко прошттовхнувся наперед, щоби розняти цей нерівний спір. Але знову спритний підліток сам захистився перед козацтвом. Запалавши гнівом, навів пістолем на свого кривдника:

– Ось зараз стрельну – тоді знатимете, як доскіпуватися! У вас я нічого не брав, то й одчепіться від мене. Нащо мені ваше, коли маю своє?

Побачивши рішучість малого та почувши твердість у його голосі, Сірко, мало що не вирвався з тісного кола, але спинився. «Е ні, цього хлопця можна й образити, заступивши

своєю спиною, – подумки розмірковував, як бути далі. – А ну ж бо, нехай продовжує боронитися сам, а там побачимо». І, ставши поміж іншими напоготові, дивився на малого відчайдуха та на те, як розгублено відчувається перед малолітком лихословець Тарас, прикриваючи свою ніяковість напускною бравадою.

– Тю, своє! Зразу видно, що багач, куди там! – регочучи, потішався гордовитий мерэф'янин, зодягнений у добротні широкі шаровари та новісінький жупан.

Малий окинув поглядом ладне вбрання гонорового козака, повів очима на інших добре-таки зодягнених запорожців і знічено принишк. На його плечах сіріла латана-перелатана сорочечка, заправлена у вилинялі полотняні штанці, підперезані таким же заношеним поясом. Втім, поміркувавши трохи про свою незavidну одіж, хлопчик шморгнув носом і з викликом мовив:

– Ну й що?! Я ж не женихатися сюди прийшов, а воювати! А ви, коли такі пишні, спробуйте стрілити влучніше за мене.

– Ха-ха-ха! – розкотистим сміхом відгукнулись на ці слова козаки. Такого гучного реготу Січ, либонь, зрання ще не чула.

– На спір! На спір! На спір! – загукало розвеселіле козацтво.

– З малим дурником тягатися?! – обурився почутому Тарас Чорнопліт. – З пуцьвірінком змагатися в стрільбі?!

– То ти ж сам завівся, – кинув хтось від гурту. – Тримай перед хлопцем одвіт.

– На спір! На спір! – горлали запорожці, під'юджуючи викриками сперечальників.

– Ідіть ви під три чорти! – все ж не піддався загальному настрою Чорнопліт. Звувши очі, процідив крізь зуби: – А ти, малий, начувайся – очей з тебе не спуцу. Вуха повідкрочую, проклятий шибенику, коли поцупиш у мене хоча б дрібничку, або...

Те, що сталося за мить, як грім серед ясного неба обірвало всі недомовлені слова розлюченого молодика та веселі пересміхи козацтва. Ні він, ані всі інші, що зібрались на потіху серед майдану, такого не сподівались. Пролунав короткий постріл – то малий, негадано для всіх, вистрелив у кривдника. Важка мовчанка впала на січовий майдан. Блідий, як крейда, Тарас Чорнопліт поволі зняв із голови прострелену високоверху шапку і, цокочучи зубами, видихнув:

– Мало не вбив...

– Я цілився поверх голови, – сказав малий, задкуючи.

– Ах ти, бісове насіння! – спересердя пожбуривши шапку, Чернопліт похапцем видобув із піхов шаблю. – Уб'ю, клятого! – рішуче заніс лискуче лезо над пониклою головою хлопця.

Ошелешені козаки залякли. І тільки Сірко, миттєво оговтавшись, вискочив із гурту:

– Годі! – вигукнув громовито, захопивши давнього ворога за тремтячу руку.

– Ти?! – здивований мереф'янин поволі відступав під силою Сіркового потиску. Намарне він пробував вирвати руку – супротивник міцно тримав його зап'ястя. Лице сконфуженого молодика почервоніло від напруження, немов підігріте палким жаром, а очі його дивились розгублено. Хвилина, дві, три – й рука із шаблею поволі опустилася, звисившись безвільно, як обчухрана лозина. Тоді Сірко відпустив руку парубка. Поборений козак, важко зітхнувши, потер зап'ястя:

– Нашу розмову не закінчено, – злісно кинув чи то малому, чи то переможцю і притьмом подався геть із січового майдану.

Козаки – одні вдоволено погладжуючи вуса, а інші спантеличено чухаючи потилиці – стиха перемовлялись про небувалу пригоду, а потім почали розходитися, закликаючи слідом хлопців-новобранців. За якусь мить на січовому майдані zostалися двоє – рятівник і порятований. Хлопець поволі приходив до тями. Віднявши палець від спуску пістоля, знічено дивився поперед себе. Оглядаючи зблизька засмаглого під пекучим сонцем босоногого підлітка, Сірко всміхнувся. Малий відчайдух чимсь невловимим нагадував його самого. Таким, певно, він був у згаяному дитинстві – рвійним та запальним. Віднедавна став цілком іншим. Тому-то з осудом промовив понурому хлопцеві, а більше, мабуть, самому собі колишньому:

– Гарячкова поспішність – родичка безрозсудства, – відтак повернувся і почимчикував до куреня. Сьогодні на нього, як вистувала Рода, чекала опівнічна зустріч із характерниками Пугачем та Вітрогоном. А доти він мусив залагодити свої нагальні справи та викроїти бодай годину для короткого спочинку. Тож марнувати часу не хотілось.



## ТАРАС СВИТКА – ДЖУРЯ – ГОСТРОЗОР

За кілька кроків Сірко відчув втуплений у спину погляд. Торкнувшись руків'я шаблі, він різко повернувся. За ним упричул стояв порятований хлопчисько.

– Чого йдеш за мною? – із подивом та водночас невдоволено запитав малого.

– А за ким би ще я мав іти?! – і собі здивувався хлопець. – Ви ж заступилися за мене.

– Дарма, що заступився. Не я, то інший оборонив би.

– Е ні, не кажіть! Он стільки козаків стояли на майдані, потішаючись, а тільки Ви один захистили мене.

Сірко мимохіть усміхнувся. «Далебі, малий говорить правду – як видно, не всі козаки здатні оборонити покривджених, хоча закони козацькі найперше закликають до такої оборони».

– Чий ти, хлопче? – спитав зацікавлено.

– Та... нічий, – шморгнувши носом, відповів той.

– Як то – нічий? – глипнув на співрозмовника Сірко.

– Отак, – зітхнувши, сумно зронив малий.

– А де ж твої батьки? – насупивши чоло, запитав сторожко, боячись завдати хлопцю болю надокучливими розпитуваннями. Але почув у відповідь:

– Грець його знає! – хлопчак рубонув рукою повітря. – Кажуть люди, батько «зачумакувався», а мати «донаймитувалася».

– То ти сирота? – вже лагідніше перепитав Сірко, відчуваючи до бравого хлопчиська щось більше, ніж просто жаль.

– Мабуть, сирота, – кволо усміхнувшись, відповів хлопець. Втім, цей усміх міг би

ошукати будь-кого, тільки не Івана Сірка, навченого бачити й приховане. Хлопець усміхався крізь сльози. На його губах була усмішка, а в синіх очах бринів непогамований часом смуток.

Хлопчак, вловивши на собі пильний погляд допитливого співрозмовника, невдоволено шморгнув носом і рвучким рухом витер оченята:

– Клята пилюка...

Сірко вдоволено кивнув головою:

– Гарним козаком будеш, синку. Як звати тебе?

Від такої чуйності голос хлопця потеплішав:

– Тарас... Мене звати Тарасом...

– А прізвище яке маєш?

– Свитка...

– Свитка?!

– Так усі називали мене змалку, бо тільки того, що свитку я мав, а більше нічого.

– А пістоля – хіба ні?

– Пістоля я здобув пізніше, – примруживши очі, малий нишком глянув на козака. Однак той легко вловив у погляді хлопця приховану хитринку.



– То ж як це?! – перепитав суворо.

– Ет, довга історія. Для чого згадувати?

– А ти розкажи мені коротко, опускаючи всілякі дрібнички, – зацікавившись, наполягав на своєму Сірко, вже не надто поспішаючи до справ і спочинку.

– Гм... – замислився малий. – І нащо Вам те знати?

– Треба, коли запитую. Кажі!

– Вкрав я пістоля, – винувато зізнався хлопчина.

– Украв?! – невдоволено підняв брови Сірко. – У кого?

– Але я не злодій, Ви не подумайте, – похапцем додав хлопчина, виправдовуючись. – Я поцупив пістоля в пана, бо мусив це зробити.

– Як то – мусив?! – з осудом перепитав Іван, та відразу ж осікся, нагадавши собі, як украв колись родового срібного ножа повиухи Килини, що ним обрізано і його пуповину, та як потім приховував це від рідних. То ж через нього було покарано небогу-служницю... А ось же й мовчазний свідок його недоброго вчинку – завжди при нім, за тканим червоним поясом. То як йому судити

малого? Тим паче, жодного разу сам Сірко не зізнався у скоєному, а цей хлопець не побоявся говорити відкрито про свій переступ. Оповідав йому довірливо, не по-дитячому розважливо:

– Маю ще прізвисько «поліщук», бо родом я з поліського хутора... Я був панським хлопом, жив у дворі дідича і мав за приписом пасти свиней. Через тиждень ті свині так мені осточортіли, що хай їм грець. Все летять, як скажені, в шкоду – ні спинити їх, ані зловити. І тоді ми з Лукою, товаришем моїм, підпасичем, наладнали рогатки й навчилися потрапляти в ціль стоячу і в ціль ходячу. І так свиней ми потроху завертали від шкоди, щоби вони, капосні, навіть туди й не потикалися. Швидко справлялися зі службою, тож мали час і на потіху – ладнали вербові сопілочки й потроху музикували. А потім Лука навчав мене незле грати на дідівській кобзі, що лишилася йому спадком від рідні. Щоб не надто відволікатись од музичних вправ, ми ще й нічийного пса Рябка до служби наловчили, за що давали йому старе сало. Лука потроху тягав його з діжки для нашого вірного «підпасича».

Ясно, що ми погано чинили, але ж коли б то в економа Драга чи в його любаски-кухарки шмат сала попросити, думаєте, дали б? Дзуськи! А свиней пан мав стільки, що йой. Я це добре знаю – з ліку зіб'єшся, рахуючи. Ну, нехай і не ми, але Рябко таки точно заслужив гарну плату за свою мудру службу. Він так навчився випасати свиней, що за місяць їх було годі впізнати. Бувало, тільки свисни, а Рябко вже й кинувся прожогом, гавкаючи, і неслухняна свиня, що саме до шкоди забралася, кувікаючи, драла дає, до гурту родичів своїх завертає. І все було б добре, коли б Драга не звинуватив нас у тому, що всі панські свині начисто охляли. Мовляв, він угле-дів, як ми на випасі їх мордуємо. За це нас бито нагайками, спадкову кобзу друга мого вцент потрощено, а бідолашного Рябка пристрелено. Лука нацькував його на брехуна-економа, що той ледве порятувався... Ото за те і вбито нашого собацюгу...

По цих словах хлопець умовк, його великі сині очі по вінця наповнилися слізьми...

– Але ж це ще не кінець лихої пригоди? – стиха перепитав Сірко, дедалі більше проймаючись співчуттям до малого вояки.

Його зацікавив хлопець, який, сам того не відаючи, повертав дорослого співрозмовника у дитинство. Іван згадував своє минуле, чув стужавілу пекучим болем давню образу. Йому теж зросталося несолодко, хоча він у служках не ходив і до панського припису не належав. Втім, змалечку кривди натерпівся – лихі люди скрізь водяться...

Немало дивуючись, як хлопчина, що на вигляд має не більше, як десяток літ, оповідає свої прикрі негаразди, немов старий чоловік, Сірко зітхнув: «Видно, життя добре побило малого, тому він такий дорослий і зрілий». І обережно перепитав:

– То що було потім?

– Нічого! – тріпнувши чубом, люто вигукнув малий. – Нічого доброго, – додав тихіше. – Луку за день знайшли в річці... Так я втратив двох товаришів – вірного пса Рябка й Луку, мого єдиного друга. Люди казали, що Лука втопився, зачепившись за корч верби сорочкою. Але це неправда. Я дізнався, хто це зробив. Триклятий Драга похвалявся кухарці, як йому легко зійшла з рук загибель Луки. І тоді я вирішив помститись. Коли дідич поїхав у справах до родичів,

я вночі проліз нишком у покої і зняв пістоля зі стіни – пан мав їх чимало, щоби похизуватися було чим. Потім я розбудив економа й під прицілом вивів його, голопузого, з ліжка кухарчиного на те саме місце, де знайшли Луку. На березі річки він упав на коліна, просив про помилування. І я відчував, що не зможу вбити людину. Та раптом почувся крик, у маєтку замиготіли вогні – це кухарка скликала дворових людей і вони поспішали рятувати панського служака. Обрадуваний Драга, почувши наближення голосів, налетів на мене, як той шуліка. Я вистрілив у нього впритул і кинувся навіткача. Так ось негадано для себе подався у світи. Спершу й не знав, куди йти. Почувався, наче та пташка, що, вирвавшись із неволі, не бачить, куди летіти. Проте, довго блукаючи, врешті напивав дорогу сюди. І от я тут. Але ж козаки чогось мене цураються, ніхто й не закликав до служби, тільки й того, що на сміх узяли. А Ви заступилися перед усіма... Візьміть мене до себе в науку!

Сірко, приголомшений сумною розповіддю малого, а ще більше його несподіваним

проханням, замислився. Він не знав, що сказати на почуте. По хвилі-другій, ледь усміхнувшись, мовив:

– Прізвище Свитка тобі не пасує. Та й одіж ця не по тобі, синку. Ти носитимеш козацьке вбрання. Бачу по очах, що хочеш цього найдужче. А зватимуть тебе... Гострозором.

– Гострозором?! – здивувався хлопець.

– Авжеж! Я певен, що ти гострий зір маєш, тож ім'я це для тебе доречне.

Малий, утішений похвалою, шморгнув носом і знову, та вже з більшою надією, запитав про те, що цікавило його найдужче:

– Але ж Ви... візьмете мене у джури?

Сірко вголос засміявся:

– Візьму. Неодмінно візьму, ось тільки підучишся в козацькій школі.

– Та я ж умію!

– Е ні, – хитнув головою Сірко. – Боритись треба не лише із запалом, але й з розумом. Хочеш стати моїм джуурою – берись до науки. Затям собі, хлопче: в Івана Сірка джура має бути всім джурам джура. Такий, що в огні не згорить та у воді не потоне. Зумієш?!

Очі в малого аж засяяли з радості:

– Ще й як зумію! Ви не пошкодуєте!

– То завтра й берись до науки, а дечого я навчу тебе сам.

Щойно мовив Сірко ці слова, невідь-звідкіль узялись два старці, які, схилившись на костури, мовчки пройшли повз них. «Далебі, це ж ті самі дивні молільники, що були в церкві! – подумав Сірко. – І чого вони тут усе никають?! А ну, спитаю в них, що вони за люди і звідки».

– Іди, Тарасе, до обіду, а я прийду пізніше, – випровадив малого, вказуючи йому на свій курінь, і обернувся, щоб здійснити задумане. Але, на його подив, ніяких старців поряд уже не було.



## ЧУДЕРНАЦЬКА ЗАГАДКА

Характерники Вітрогон та Пугач чекали на вихованця у своєму курені. Це була святая святих козацьких відунів. Сюди не приходили звичайні запорожці – тут бували тільки обрані, ті, що від народження мали зв'язок із хранителями сили волхвів. З їхнього коріння й походив Іван Сірко. А після пройдених семилітніх випробувань він отримав право підійти до обителі своїх учителів щонайближче.



І от він стояв перед ними. В світлі палаючої ватри Вітрогон та Пугач видавалися йому людьми особливими, більше схожими на героїв давніх чарівних оповідок, аніж на звичних козаків. У довгих полотняних сорочках, підперезані широкими білими поясами, із сивими чубами, вони завмерли перед вогнем, жодним порухом не видаючи своїх почуттів.

– Я прийшов, щоби явити набуті знання, служачи рідній землі, – за напучуванням волхвині Роди, уклонившись, мовив Сірко.

Жодного поруху, жодного слова у відповідь. Здавалося, старі характерники дивилися крізь нього. «Чи ж раді вчителі мене бачити? Чи, може, я невчасно?» – подумав збентежено, і відразу ж почувся:

– І радість, і сум – усе швидкоплинне...

Характерник Вітрогон невідривно дивився Сіркові в очі, проникливим поглядом стежачи за його думками. Натомість у глибоких зіницях Пугача Іван виразно помітив не лише відблиск багаття, а й темний слід осуду.

– Що я зробив не так? – розгублено перепитав, плутаючись у здогадах.

– Ти припустився великої помилки, і вона може коштувати тобі дорожче, аніж ти здатний заплатити, – суворим звинуваченням відповів Вітрогон.

– Про що йдеться? – запитав Сірко і враз його осяяло: – Софія...

– Ти знаєш усе сам, – ствердно кивнув Пугач.

– Вона – волхвиня, – силкувався виправдатися, не знаючи, якими словами обороняти своє кохання.

Вітрогон ледь посміхнувся, картаючи Сірка, як малу дитину:

– Але ж їй жити поміж різних людей. І не буде вона завтра такою, якою була вчора і є ще нині.

– Ви мене застерігаєте? – гостро зиркнув на співрозмовників, яких годі було збагнути.

– Характерники не мають права на родинні втіхи, – коротко дорікнув Пугач. – Нашим призначенням є служіння рідній землі, кожною часточкою свого тіла, усім своїм еством.

– Але ж я люблю свою обраницю! – в Сіркових грудях зайнявся палючий вогонь.

– Любов – почуття гаряче, – холодно застеріг Вітрогон. – У полум'ї пристрасті важко бути розсудливим.

– Характерникам негоже піддаватися почуттям, – додав Пугач. Змірявши пильним поглядом свого вихованця, суворо запитав: – Чи зможеш ти, палаючи любов'ю до жінки, не спопеліти від свого кохання, а вберегти іскристий запал серця задля великої справи?

– Зможу, – відповів Сірко, не роздумуючи. – Як зумів усе інше.

– Так, – погодився Пугач. – Ти зумів багато. Але попереду на тебе чекає ще більше, ніж досі, адже далі маєш перевірити набуті знання. Ти розумієш?!

– Я хочу це пройти.

Старі характерники презирнулися між собою, і, немов на потіху, почали промовляти щось цілком незбагненне:

– Там, де два дуби склалися в хрестовиння віри...

– І де клекоче срібний вогонь надії...

– А опівнічний птах вістує скоро зустріч любові...

– Час зустрітися з минулим...

– Щоб увійти у ворота майбутнього...

– І на це в тебе є лишень три ночі...  
– І ти властен зробити неможливе, щоби той, хто пішов від тебе, зумів повернутися в мить великої втрати...

– На місці правічного кола зустрічі...  
– Де зціленням явиш свої потаємні знання та велику силу...

– А інакше ти не зможеш іти далі...  
– Про що і про кого йдеться? – спантеличився Сірко.

– Побачиш сам... – промовили характерники та, обернувшись до багаття, піднесли долоні до вогню.

Збентежений розмовою, Сірко вже хотів було йти у свій курінь, знаючи напевне, що нічого більше не почує від своїх хитромудрих учителів. Та навздогін йому було кинуте коротке:

– А Гострозора направ завтра у курінь пластунів.

– То вам уже й про хлопця відомо! Як... – хутко озирнувся, але миттю знайшов відповідь, пригадавши зустріч зі старцями неподалік від січового майдану. А нагадавши собі двох подорожніх у козацькому храмі, характерник Сірко пересвідчився: весь день

невідступно слідували за ним його наставники, спостерігаючи за всіма його вчинками, прислухаючись до кожного слова. — Чи неминуче хлопець має пройти пластунський вишкіл? — поспіхом запитав, уже стоячи на порозі.

— У кожного своя дорога, і в Гострозора теж, — з усміхом, відтіненим притлумленим глузуванням, промовив Пугач.

— Але на своєму шляху хлопцю не обійтись без нашої науки, — ще більше заплутав думки свого вихованця характерник Вітрогон.



## ВЕЛИКА НАУКА

Після семилітньої розлуки два дні на Січі промайнули Сіркові, як одна коротка мить. За цей час він не знав ані краплі спочинку. Хвиля бурхливого січового побиту підхопила його і накрила з головою. Вже першої ночі розпочався для нього цілком новий життєвий відлік. Покинувши наставників, Сірко кілька годин блукав на самоті, обдумуючи почуте. Що глибше занурювався в потаємний зміст їхніх слів, то більше губивсь у здогадах. Два дні намагався розв'язати

чудернацький вузол, зав'язаний для нього старими характерниками. Дві ночі поспіль мордував себе безсонням, нишком пробираючись за січові ворота. Блукав на відлюдді аж до світання, стискаючи кулаки від безпорадності. Нічого й нікого не було поряд, і тільки вітер обдував його зусібіч, та ще срібна пелена зірок миготіла вгорі, вистеляючи перед ним білий, як молоко, Чумацький Шлях, що, здавалося, не має ні початку, ні кінця. Такими самими безкінечними видавалося Сіркові його щонічні блукання...

Повертаючись уже на сході сонця, він безсило падав з ніг. Аби перебороти бажання заснути, занурювався у студену воду, а потім, наче звір, що натрапив на нову місцину для лігва, пильно придивлявся до січового життя, вловлюючи найдрібніші зміни, що сталися тут за час його відсутності. Бачив, що з тих, кого знав раніше, мало хто й залишився серед живих. Козацький вік недовгий... Але Січ не знелюдніла. На місце загиблих прийшли молоді вояки – хоробрі, дужі, та все ж не такі, якими були їхні попередники. Не раз бідкалися старі козаки: «І що ж це, і як це?! На зміну славним

козацьким керманичам приходять «одноденки», геть здрібнілі, не козацького чину хлопці. Їх тягнуть до землі їхні ниці бажання, вони розшарпують козацьке військо, позбавляють його надії на нове відродження. Замість слави тепер неслава, замість високих поривів – низькі потреби».

Зіркий погляд Сірка спостеріг, що Січ насправду була вже не та. Найбільше впадало у вічі те, що нові козацькі керманичі не здатні були спрямувати велику, бурхливу, але тепер ось приспану силу, до звитязних перемог. Тому-то велика Січ спершу здавалась якоюсь дрімливою. Втім, це було оманливе враження. З глибини її єства, з правдивого козацького обурення – адже шляхта після укладеного з Трясилом перемир'я вже заповзялась упорядковувати січовий устрій на свій лад, передусім наклавши заборону на морські походи, – от-от мали постати нові битви. Все живе тут, здавалося, дихало цим передчуттям. Характерник Іван Сірко теж був наготові.

\* \* \*

Пополудні третього дня, переповненого радісними та журливими почуттями



і дрібними клопотами, Сірко, як і в перші два дні, закликав Гострозора на вишкіл. Дав малому обіцянку – мусив її виконувати. Дарма, що той навчався в курені пластунів, – характерник ділився з ним іншою наукою.

– То чого тебе навчили, Тарасе, за цей час? – запитав з усміхом, задоволений новим виглядом хлопця, зодягненого в опатне козацьке вбрання та добротні чоботи.

– Е, багато чого! – з гордістю відповів малий.

– А ну ж бо, покажи, на що ти здатний!

Хлопець притьмом дістав з-за пояса пістоля і, прицілившись, вистрелив у мішень. Крутнувшись на місці, вистрілив не цілячись, і знову влучив.

– Ну, що скажете на це? – спитав задержувато.

– Тільки й усього? Тю! А я думав, ти й справді вже чогось навчився, – насмішкувато та водночас поблажливо остудив Сірко запал малого.

– Не тільки цього я навчився! – ображено запевнив Гострозор. – Ми ще вивчали бойовий Спас! – гордовито додав. – І вчилися верхи на неосідланому коні скакати через

перепони. А сьогодні я ще й переплив Дніпро проти течії! Один серед усіх новачків упорався! – похвалився хлопець.

– Ну що ж, сам напросився, – з хитрим усміхом відгукнувся Сірко на вихвалання малого. – Зараз перевіримо, чого ти досягнув за короткий час, а там побачимо, як навчати тебе далі.

На ці слова Гострозор прикинув. Напрошуючись у козацьку науку, він не думав, що вона даватиметься йому так важко. Раніше хлопцеві здавалося, що життя добре його намуштрувало, тож, маючи за плечима такий досвід, він готовий до будь-якого січового вишколу. Тарас уставав разом з іншими до схід сонця і, скупавшись у студеній воді, охоче снідав соломахою, присмаченою пахучою олією, потім відбував ранкову службу в церкві, а далі аж до полудня, за приписом козацьких наставників осягав військову науку та вивчав мистецтво бою від старших пластунів. Все це давалося йому легко. Коли ж надходила пора бойового вишколу від Івана Сірка, Гострозор бачив і відчував, як мало ще відкрилося йому і як багато належить пізнати.

– Дивися, хлопче, добре пильнуй, – застерігав його наставник Сірко, не маючи у військовій науці ні милості, ані жалю. – Коли наступатиму на тебе, відчувай мої рухи, як свої власні: не впивайся поглядом у мою руку, а стань частиною тієї руки. А коли до наступу братимешся сам, уявляй себе степовим соколом, що пантрує куріпку.

Тарас, усуціль мокрий від рясного поту, ні словом, ані рухом не виказував утоми чи безсилля. Йому лестило те, що його обрав собі в джури Сірко, на якого – це видно було відразу – дивилися з повагою і пластуни, і бувалі січовики! І цей козак-характерник опікується ним, Тарасом, передаючи ази січової науки. Хлопець мав за щастя навчитися від нього якнайбільше, виправдавши його сподівання й довіру.

– Верхи муσιш гарцювати легко і вільно, – дорікнув Сірко, помітивши, як хлопець вовтузиться на коні. – І про втому забудь, і слово «не можу» відтепер викинь із голови на віки вічні. Сів на коня – не здвигнись. Утримаєшся в сідлі – отаманом будеш!

– Добре, – зблиснув білозубою усмішкою Гострозор, понад усе мріючи про долю отамана.

Сірко був радий такому учневі, охочому до проходження щонайважчого вишколу. Він добре бачив: попри те, що хлопець наразі слабко орудував шаблею, зате мав рідкісні природні здібності й міг легко потрапляти в ціль на скаку. «Таки не марно назвав його Гострозором», – усміхався прискіпливий учитель, спостерігаючи, як старанний учень влучно «виставляє» удар – одним лишень рухом насаджує шапку на вкорочену шаблею лозину, на якій вона хилиталася до удару. Втім, вдоволення свого Сірко не висловлював у голос, а далі напоумлював малого:

– Затям собі, хлопче, якщо хочеш здобути перемогу в бою, мусиш усім своїм тілом прочувати наперед, що твій ворог хоче відібрати у тебе найдорожче. Що це, Тарасе, як ти гадаєш?

– А хіба я маю щось коштовне, за чим би мусив шкодувати?! – спантеличено оглядав себе хлопець.

– Життя, – коротко, як постріл, відповів Сірко, пильно дивлячись у сині очі малого. – Кидаючи виклик ворогу, мусиш міцно триматися на ногах і знати наперед, яку дорогу плату хоче взяти супротивник за твою

поразку. Ця думка додасть тобі велику силу, щойно ти проймешся нею до глибини свого ества. Та самої думки замало – ти вже знаєш це. Ось, наприклад, твоя влучність. Коли зможеш втрапляти в рухому ціль із зав'язаними очима, тоді й зватимешся добрим стрільцем.

Гострозор притьмом хапався за полотнину, аби зав'язати очі, брався виконувати настанови мудрого вчителя і... зненацька зазнавав поразки, за що й отримував од наставника на горіхи. На будь-яку Тарасову поспішність Сірко невдоволено хитав головою, думаючи потай: «Цей хлопець надто рвійний. Він мовби поспішає досягнути все й одразу, швидко збагнути й зуміти те, до чого інші, буває, ідуть усе життя. Так, буцім попереду в нього замало часу...»

\* \* \*

– Гострозоре! – покликав Сірко свого учня до навчання. – Те, що я розповідатиму тобі нині, – сказав притишено, – наука особлива й не кожному до снаги. Тож слухай мене уважно і не дивуйся, а знай: усе неможливе – омана. І ти, я вже й тепер добре

це бачу, зможеш стати великим воїном, коли переступиш межу неможливого.

– Як це?! – збентежився хлопець.

– Зараз побачиш сам.

Начепивши глиняне горня на тичку, Сірко зав'язав малому очі та звелів:

– Ти мусиш із десяти кроків влучити у «ворожу голову». Тільки не квапся, а спробуй відчутти ціль на віддалі. Я допомагатиму тобі.

Гострозор, стоячи із зав'язаними очима і з націленим пістолем у руці, на мить завмер, чекаючи заклику. Втім, Сірко не промовив ані слова, тільки плавно повів рукою від хлопця в бік горняти й різко стиснув пальці у кулак. Гострозор подався тілом уперед і вистрілив. «Ворожа голова» розлетілася на друзки.

– Добре, – похвалив Сірко малого стрільця, знімаючи полотнину з його очей. – А зараз – інше завдання на влучність.

Відійшовши поодаль, виставив уперед долоню і твердо звелів:

– Вистрели мені в руку.

– Як то?! – зніяковів хлопець, сприймаючи слова наставника за дивний жарт.

– Стріляй, коли кажу! – прикрикнув на учня Сірко, побачивши, що той не поспішає виконувати наказ.

– Я не можу! – хлопець зблід і відступив назад.

– Ах ти, бісова личино! Як це не можеш?! А в Черноплота хіба не стріляв?!

– Я не можу... у Вашу руку... – пробурмотів малий.

– Тарасе, – вже лагідніше звернувся до учня Сірко, не зводячи з нього пильного погляду, – ти віриш мені?

– Вірю, – не вагаючись відповів хлопець.

– А коли віриш, то стріляй! Цим ти мене не вразиш. Я маю навчити тебе більшого. Нічого не бійся. Стріляй, кажу тобі!

Гострозор, міцно заплющивши очі, поспіхом вистрілив. «Бух!» – гупнуло лунко. Хлопець не розплющував очей, боячись побачити наставника пораненим.

– Казали, ніби це боляче, коли куля живу шкуру прошиває, а воно так, мов комашня кусає, – почувся веселий сміх.

Гострозор розплющив очі і завмер, вражений. На Сірковій руці не було ані краплі

крові, тільки розплющена куля застрягла посеред долоні.

– Що це?! – хлопець здивовано розглядав руку наставника.

– Оце і є та велика наука, Тарасе, – усміхнувся характерник Сірко, кидаючи кулю долі. – Щоби стати моїм побратимом, мушиш її осягнути. Хочеш?

– Хочу! – аж затрепетав од палкого прагнення Гострозор.





## АРКАН ЗДРОСТІ

На Січі сон короткий, як мить. Заледве марево ночі огорне потомлене козацтво, на небеса вийдуть табуни зірок, між якими красується відданий пастух-місяць, аж гульк — уже й заходити їм пора, вже перше сонячне проміння будить січове товариство, закликаючи до муштри та вишколу.

Козацькі ночі короткі, немов спалах. Щойно склепив повіки, а вже світанок їх лоскоче. Тому скороминущий час перепочинку тут дуже цінують. У благодатну пору

тиші та спокою всі козаки, окрім хіба що вартових, занурюються в сон. Усі, та не всі.

— Клятий чортисьько сновигає туди-сюди щоначі, човганням своїм спати не дає. Чи не намислив нечестивець щось недобре? — шепоче удосвіта Тарас Чорнопліт, нагледівши раз та вдруге, як Іван Сірко, сповившись у примерк, простує до січових воріт.

Втім, козаки не надто дослухаються до лихословця Тараса. Сім літ перебуває він поміж січового товариства — і вже не вперше обмовляє навіть найдостойніших козаків. Не знав Чорнопліт стриму і тоді, коли покvapниця-смерть забрала життя гетьмана Михайла Дорошенка та звоювала у нерівному бою чимало хороброго лицарства. Згадуючи цю втрату, порятовані запорожці пишались мужністю полеглих побратимів, що в хвилину страшних мук ні стогоном, ні криком, ані сльозою не потішили своїх мучителів.

Але ж недарма кажуть люди: «Біля кого шана жевріє, за тим і задрість назирці шкандибає». Мерef'янин Тарас Чорнопліт не вмів шанувати чужої доблесті. Це про нього віддавна говорили: «З такою люттю

краще до ворогів на гостини ходити, ніж перед побратимами лезами слів вимахувати». Що їй казати, не любить поважне козацтво пустодзвонів-завидників, що, як ті балакучі баби, затівають чвари – чи в мороз, несприятливий для козацьких витівок, чи їй серед погідних днів перепочинку, коли знуджені січовики підігривають дух палкими розмовами. І тоді вже вистрілює суперечка – несподівано, мов кинутий напризволяще самостріл. На щастя, запеклі словесні сутички в кошах швидко закінчуються миром. І тільки Черноплоту усе негода. Недарма ж, либонь, зажив собі лихої слави – як серед звичайних людей, так і в січовому товаристві. А відтак, маючи досить літ за плечима, не прихилив до себе жодного серця – ані дівочого, залишаючись перестарілим одинаком, ані молодецького, так і не набувши жодного друга. Козаки лише кпили з нього за те, що оступився в одній-другій битві. Відвернулися від нього й ті мереш'яни, які прийшли на Січ слідом за ним. Що ж, за січовими воротами все бачиться по-іншому. Козацтво цінує не гонор, а щирість та зичливість до людей, не хизування собою, а виявлення своїх

достоїнств у переможних битвах, не різкі слова, а корисні справи. Усе тут сприймається гостріше, й вади кожного видно, мов на долоні. Відтак і Тарас Чорнопліт відкрився перед вишколеним козацтвом з найгіршого боку. Потерпаючи немилосердно від великої гордині, цей чоловік ніяк не міг навчитись у власних бідах винуватити самого себе. Змалечку пихатий, не відав, либонь, що кожен торує свій шлях самотужки. Отрутою слів та мізерністю справ Тарас Чорнопліт поволі, як ото шашіль підточує дерево, знеславлював свій рід. Але у всіх своїх невдачах він звинувачував тих, хто досягнув більшого. Його зворохоблена душа не знала світлих моментів. І там, де сяяло світло, там бачилась йому темрява. Відтак і чужа слава ставала нещасному Чорноплоту поперек горла чи душила його, мов аркан. І хоча зовні було це ретельно приховано, та правду кажуть люди: немає нічого таємного, що не стало б явним.

Ось і тепер, укотре затіявши розмову про Михайла Дорошенка, якого мимохіть згадав курінний отаман Михайло Чуб – мовляв, немає на зміну мужнього ватага гідного

наступника – Тарас Чернопліт затято осуджує гетьмана і відхрещується од гурту:

– А що він нам дав?! Хіба ж розумно вчинив? Он як знекровив Січ! Мало того, що в битві з бусурманами тисячу голів християнських страчено, так ще чи не більше погинуло, відстоюючи свої права!

– А до чого тут Дорошенко?! – здивувався та водночас обурився нежданому наклепові отаман Чуб. – Хто ж знав, що чекає попереду? Те, що було потім, – справа Трясила. Він став на місце Дорошенка. За ним і пішли інші, постаючи супроти угодника шляхтичів Грицька Чорного. Пішли, хоча й знали: не можна безкровно правду вибороти.

– Довірилися безрозсудному і на той світ подалися порядкувати, – не вгавав Чернопліт. – Тут не спромоглися, то ж і там з них мало Богу помочі стане.

На ці злостиві слова старі козаки невдоволено презирнулися між собою. Не до душі їм такі обмови. Покійних негоже судити – такий закон, та водночас – нібито правда в словах цього чоловіка прозирає, але ж якась викривлена та горбата правда, далєбі, не товариського почину. Хіба ж не здобули

собі полеглі безсмертну славу? Чи ж йому не відомо, що смерть козацька гартує побратимів-наступників? З пролітої крові проростає відвага.

Обходять козаки Чорноплота стороною, не хочуть його слухати. Не прижився він тут. Не став своїм. Тому-то сивовусий козак Непийпиво відкрито закликає його по-доброму забиратися подалі з Січі:

– Бери до рук очкур замість шаблі, тугіше стягуй ним шаровари та й дуй звідсіля чимдуж сам, доки не викинули силоміць за ворота інші.

Як запалений гніт, зайнявся люттям Чорнопліт:

– Це ще буде видно, хто та як із Січі забереться!

– Е! – сердито скинув бровами отаман Чуб. – Хто за сім літ молодецьких бодай пригорщі слави собі не здобув, а тільки міх хули закинув на плечі родові своєму, – на більше навряд чи й спроможеться до старості.

– І звідки вам знати?! – крикнув Чорнопліт. – Моє ще все попереду.

– Дай Боже, – зітхнувши, махнув рукою на гострослова курінний отаман. На цьому

суперечка і вщухла б, коли б не новий запал.

— Та то пусте, навіть чути не хочу, — спершу прислухаючись тільки, а затим, пакнувши люльку, Данило Степовик і собі пристав до розмови. — Два дні тому на майдані гаразд показано, хто на чім стоїть. Із хлопчаком змагатися — велика наука!

Закусивши тонкі уста, Чернопліт гнівно процідив крізь зуби:

— За це я поквитаюся.

— Тьху ти, гидке створіння! — сплюнув у відповідь козак Непійпиво.

— З малим квитатися?! — викрикнув услід за товаришем Данило Степовик. — Ганьба!

— Не про малого кажу, — винуватим голосом одступається від слів своїх Чернопліт. — Сірко — ось хто мій давній ворог, — звіряється запобігливо перед сивими козаками, не помічаючи на їхніх лицах осуду. — У Мерєфі його геть усі цурались, «сатанинським отродієм» дехто називав. Та йому хіба є діло до того? Він собі водився з вовком лісовим. Тож і на Січ не з усіма іншими прийшов, а сам по собі прибився. Звісно, що й вовчиська приволік за собою. А тут ще Іван Дуб, певно,

зачарований нечестивцем, горою за нього став, у науку віддав незнану. І ось тепер Іван Сірко, що сім літ десь швендяв, казна-яку ту науку вивчаючи, вдруге заявився перед січові ворота. Щоправда, вже без вовчиська. Подейкують, що втратив його. Слава Богу, звіряки позбувся...

– Тихо мені! – не стримавшись, вигукнув сердито отаман Чуб. – Щоби я не чув цього більше в нашому курені.

– Не мовчатиму! – аж почервонів од гніву Чорнопліт. – Ви думаєте, що Сірко два дні тому силою мене перемиг? Де там! Чарами, не інакше. Я й з місця зрушити не міг, не те, що боронитися. Він же від народження з нечистим побратався. Далєбі, сам чортяка його Сірком нарик. Чи ж то не сірим своїм служкою?

– Дурний ти, і слово твоє дурне, – зітхнувши, пакнув люльку Степовик, пустивши під стелю густі кільця диму.

– За клятого нечестивця заступаєтеся! – не в змозі погамувати люті, розбурений Чорнопліт з піною на устах піддався давній ненависті. – За того, хто на диво з див уночі витріщається, та й посеред дня не



спочиває, вимуштровуюючи голодранця собі на джуру!

– Йди геть, сатано, з-перед моїх очей! – спересердя пожбури в гнutoго костура в бік зятятого наклепника козак Непийпиво. Його побратим, Данило Степовик, і собі схопився з місця:

– Вийди з куреня, трохи остудися, бо щось, козаче, ти занадто гарячий. Коли б то перед ворогом був таким, мав би заслужену честь і славу. А так... – дим, що густо звився над люлькою, тоненькою цівкою розділивши засмагле лице майже навпіл, – піди на двір, мо' заздрість і лють хоч там вивітряться.

– Та йдіть ви під три чорти!

Курінний отаман повів очима – молоді джури мовчки стали перед розлюченим козаком, силоміць узяли його попід руки і, відкривши навстіж двері куреня, поволокли до порогу.

Марно Чернопліт пручався та кляв хлопців на чім світ стоїть. Тричі розхитавши винуватця суперечки, проворні джури із силою виштурхали його геть. Та так, що той покотився пріч, як скинута з гілля підгнила груша.

– Ет, славно, хлопці, славно, – похвалив молодих козаків Данило Степовик.

– Туди дурнику й дорога, – спершись на костур, вдоволено промовив козак Непийпи-во.

Та не вгадав старий козак «дороги» Тараса Чорноплота.

\* \* \*

Дізнавшись про цю пригоду та зачувши від усюдисущого мереф'янина Гната Пустобріха вість про те, що всі козаки куреня зіш-пилися на думці ганебно виставити за січові ворота лихословця Чорноплота, Іван Сірко закликав на розмову свого земляка. З пихою дивився той поперед себе, розтягнувши тонкі уста в глумливій посмішці. А коли збагнув, про що йдеться, то так і пирскнув люттю:

– І хто ти такий, щоб мене повчати?! Заледве дістався Січі після «хитромудрої» науки й відразу хочеш узяти гору?! Думаєш, так і буде?! А ось це бачиш? – і тицьнув Сіркові дулю.

Ударивши простягнену руку розлюче-ного козака, Сірко ледве стримався, аби не вперіцити кулаком по ненависному лицю.

Дивлячись в очі давньому своєму ворогові, твердо промовив:

– Мені все одно... Чуєш, негіднику, мені було би все одно, коли б то ти сам котив перед собою лиху свою славу від Січі до Мерефи. Вінші часи, раніше, почувуючи пекучий біль, що його ти мені завдав біля купальського багаття, і прагнучи помсти, я б, напевно, порадів твоїй неславі. Але тепер усе змінилося. Віднедавна я став іншим. Навчився думати ширше. Тож затям собі, добре затям, нещасний потороче! Коли негідну славу понесеш звідсіль, нашу рідну Мерефу введеш у ганьбу, то я сам поквитаюся з тобою! Сім кроків од січових воріт і темна могила – такою буде твоя дорога звідси, щойно глузом випровадять козаки тебе геть. Пощади тоді не жди! – з притиском вимовивши ці слова, відтрутив Чорноплота якнайдалі від себе: штовхнув так, ніби то було щось бридке та потворне.

Вдруге за кілька днів, упокорений силою суперника, Тарас Чорнопліт сторчма полетів на землю. Зціпивши зуби та затиснувши кулаки, він, пополотнівши, раптом посміхнувся:

— Та чого це ти розійшовся так, Сірку? Я все затямив. Пощо нам сваритися з тобою? Дай мені руку, — в його словах медом розливалась улесливість, а в очах відбивався страх. Одначе щирості не було й крихти.

Різко повернувшись, Сірко пішов од переможеного геть. Від характерників навчився бачити й потаємне, тож відчував, як його тіло пронизує холодом лють і ненависть Черноплота. Він добре знав, що це ще не кінець того, що постало між ними обома віддавна.

\* \* \*

Зморений день почалапав на спочинок. На землю поволі насувалася ніч, чомусь темна-претемна: ані зірочки не сяяло у високості. Ніби вся їхня велика отара побрела на інші простори, назавжди полишивши широкі небесні долини. Слідом за ними подався і місяць-пастух, що ніяк не міг дати ради неслухняній отарі. І тільки густе плетиво чорнотканих хмар, схоже на розбурхане марево густого пилу, поволоклося за ними навздогін...

Тієї нічної пори Тарас Чернопліт, угледивши, як Сірко втретє зібрався на своє цілонічне «гуляння», похапцем розбудив молодих

джур Василя Зубченка та Петра Заваду, кличучи їх на вивідини:

– Що то Сірко, бісів син, виглядає щоночі?! Чи не бусурман зазиває на січовий майдан?

Але сонні джури лише покпили з його слів:

– Ліпше нам стерегтися того, про кого недобре мовлять у козацькому гурті.

– Кляте насіння і тут проросло! – кинув люто у відповідь Чернопліт, лаючи молодих козаків на чім світ стоїть і кленучи Івана Сірка, який постійно бентежив його спокій. «Щойно він прийшов за пороги, лихі напасті, як горох із дірявої торби, посипалися на мою голову. Але нічого, нічого! Додивлюсь і вистежу-таки, куди це він, триклятий, зачастив. Виведу нечестивця на чисту воду. Посвідчу всім, хто є хто».

Цікавість їла Черноплота поїдом. Мучила більше, ніж опівнічний страх. Зрештою, він не втримався. Сторожко вийшов за січові ворота, бажаючи, хай там що, а таки вислідити нічну дорогу свого недруга, викрити його перед усіма, довести, що клятий Сірко замишляє велику зраду. Ненависть покликала лихосердного козака в глуху безсонну ніч.



## КЛЮЧ ДО РОЗГІДКИ

Блукаючи серед ночі по загублених у темряві стежках, Сірко почувався так, ніби потрапив у заплутаний лабіринт, ніби він – здобич, яку ласий до скорої поживи звір загнав у манливе плетиво своїх ходів – з таких тарапат на волю вириваються лише ті, хто ніколи не втрачає сподівання на порятунок. Сірко бачив себе розгубленим подорожнім, що ніяк не може вибратися з глибокої п'тьми на сяйливу поверхню місячної ночі, а заплутаним лабіринтом звивалися перед

ним загадкові слова старих характерників. Уже третю ніч він не знав через них спочинку. Та то ще тільки півбідиди... Характерник Сірко пройшов сувору науку на Перевозьких хуторах і міг легко опанувати собою, змусивши тіло силою духу забути на короткий час про сон. Але тепер його мучило інше. Раз у раз долаючи довгий нічний шлях, Сірко не знаходив ключа до тієї таїни. Жоден, хоч би і дрібний, як макове зерня, натяк на розгадку перед ним не з'являвся. А коли десь і причаїлася сподівана відгадка, то як її роздивитись у безпросвітній темряві? Куди йти? Де шукати?.. Що далі, то дужче страшна втома зморювала його тіло, а душу знесилювала безнадія. І от цієї третьої ночі марні блукання дорешти замордували козака. Здавалося, все постало супроти нього – навіть керовані матінкою-природою вищі сили, як-от глупа ніч, що розіслала навсібіч свої широкі ткані покривала, густими хмарами вкутуючи небеса, глибокою темінню огортаючи землю. І хоч би якийсь вогник запалав! Ані зірочки не сяяло на небі. Довкола чорно, хоч в око стрільь...

– Іване, розгубивши думки, ти не розплутаєш плетиво загадки! – раптом пролунало

позаду невдоволене картання. Почувши глухий, як відзвук далекої луни десь у гущавині древнього лісу, старечий голос, Сірко радісно стрепенувся. Не покинули його самна-сам із розпачливою чорнотою: провидиця Рода прийшла йому на допомогу.

– Де ви? – крутнувся на місці, напружуючи очі, аби розгледіти волхвиню. – Я вас не бачу!

У відповідь на свій безпорадний рух почув сердите:

– Я не за тим сюди так довго йшла, аби гратись у хованки! У мене, а в тебе тим паче, замало часу. Дві світлі ночі ти змарнував. Третя – темна ніч – має подарувати світло. Проте блукаючи тут, як заблукане дитя, ти забув, що ключ від дверцят загадки – у тобі самому...

– Як це?!

– Хіба ж ти мало знаєш, аби відчинити потаємне?!

– Але ж як мені пробратися крізь чорну завісу ночі?

– Хіба завіса не на те, аби розсувати її? За сім кроків шукай правильну відповідь.

– У який бік ступати?



– Підказка в мене була одна. Інші шукай у собі. Не марнуй ані хвилинки. Це остання порада, яку я можу тобі дати. Мені вже час іти...

Щойно сліпа провидиця вимовила це, крихітний племінчик надії пробудив притлумлене втому козацьке завзяття, раптове осяяння покликало Сірка до дії. Де й узялися ті сили! Довірившись своєму чуттю, він поволі ступив сім кроків ліворуч. Спинився, звів долоні до небес. За малою підказкою волхвині Роди зрозумів напевне, що має робити далі...

\* \* \*

Тарас Чорнопліт, підбурюваний цікавістю, а ще більше – ненавистю до давнього ворога, неквапом зайшов у самісіньке осердя темряви. Заплутавшись у нічній глушині, безпорадно почухав потилицю: «Якого біса тут вгледити?!» Зморений довгим блуканням, він уже шкодував, що затіяв цю непевну справу. У його серце поволі закрадався страх: «Видно, нечистий цієї ночі порядкує». Уже вкотре, наклавши на липке від холодного поту тіло хрест, він поривався втекти

якнайдалі від лячного місця. І радо повернувся б до свого куреня, якби зумів видивитися дорогу назад. Глупа ніч, мовби примара його темних думок, панувала над ним...

\* \* \*

Здійнявши руки високо над головою долонями догори, Сірко голосно вигукнув:

– Силою Велеса розверзаю небесні покрови, відчиняю широку браму ночі, випускаю на волю ключ зореносних птиць! І там, де ляже мій крок, упокорена ніч пропускатиме перед себе день, темінь відступить перед світлом!

Потому ніч сколихнув розлогий грім, вогненна блискавиця розпорола завісу чорної хмари...

\* \* \*

Тарас Чернопліт, впавши ниць, перелякано занишкнув у траві. Його лютий недруг стояв неподалік! Але ліпше би він його не бачив. Освітлений вогнем блискавиці, під чорним покровом хмар, впершись міцно ногами в землю, характерник Сірко ніби поривався у височінь. Розітнуте навпіл небо – темрява і спалах –

прихилилося до нього. І коли він повів рукою, вимальовуючи в повітрі обриси кола, вогненна куля блискавки впала прямисінько на його долоню. Легко, немов полум'яний м'яч, підкинув її Сірко, а затим різко пожбуририв угору. Небо розпаношила багряна стріла, за якою простелилася всіяна зорями дорога...

Чорнопліт од жаху зацокотів зубами. Його била дроз, так, наче він лежав не на пошерхлій від спеки траві, а на сніговому покривалі. Відтак те, що відкрилось його очам, видавалося маревом, сном, фантастичною вигадкою... Чорнопліт ущипнув себе за руку і лише тоді збагнув, що все, що він бачить — це дійсність, а не моторошний сон. Щоправда дійсність цілком для нього незбагненна. Як химера, а чи як дивна казка...

\* \* \*

Сірко змахнув руками. На зоряному шляху з'явився ключ небесних птиць з нанизаними на пір'я зорями. Стріпнувши сяючими крильми, магичні птахи опустилися на землю, засіваючи темний шлях дрібними та великими зірницями. За якусь мить посеред чорного бездоріжжя вистелився полотном

білим-білий, наче молоко, звивистий шлях. Обабіч простеленої птахами дороги стало видно, як удень...

Характерник Сірко, похитуючись від утоми, неквапом рушив зоряним шляхом, яким проводили його чарівні птахи. А Тарас Чорнопліт, перемагаючи страх, на пузі поповз услід – темним узбіччям, остерігаючись вибратись на біле полотно дороги, простелене Сірковими заклинаннями. І хоча серце в його грудях билось так лунко, наче то молот гепав у лункій печері, а здоровий глузд закликав чим хутчій дати звідтіля драла, він безупинно плазував уперед до таємниці. Цієї ночі Тарас Чорнопліт будь-що-будь мусив викрити свого заклятого недруга...

\* \* \*

Аж ось посеред зоряного шляху замерхтіли сріблом два переплетені навхрест дерева. Характерник Сірко пошепки промовив завчені слова:

– Там, де два дуби склалися в хрестовиння віри...

У центрі схрещених дубів спалахнув яскравий вогонь.

– І де клекоче срібний вогонь надії...

Дивовижні птахи, кружляючи над сяючим полум'ям, голосно кликали його за собою. Промовивши слова вчителів:

– А опівнічний птах вістує скоро зустріч любові... – Сірко рішуче пішов на заклик проводирів. Птахи прудко перелетіли через вогонь. Без страху і вагань він рушив слідом. Передчуття чогось особливого змушувало його покійно слідувати за срібнокрилим ключем. Проходячи крізь вогонь, Сірко не відчував болю, натомість щось м'яко тенькнуло в його грудях. «Так пробуджується кохання... Або дає про себе знати прийдешня зустріч із чимось незвичайним... Так повертається дороге серцю та втрачене навіки...»

Ключ магічних птахів умлівіч зринув увись, залишивши по собою срібний відблиск зоряного шляху. За мить птахи вже кружляли ген-ген у небі, наповнюючи його чарівним сяйвом. Стріпнувши легкими крильми востаннє, вони враз завмерли, утворивши велике коло. Як зачарований, дивився Сірко на це диво: посеред міриадів зірок сяяв повний місяць, поволі прихилиючись до землі. Вражений чоловік відступив на крок і відразу ж

почув тихий сплеск води. Що це?! Сірко роззирнувся: він стояв у невеликому круглому озерці, що невідь-звідки розлилось під його ногами. В озерці, неначе у великому люстрі, відбивався повний місяць. «Вода може розповісти чимало таємниць, коли дослухатись до її правічного голосу. Багатовіковий плюскіт хвиль – то наче тайнопис минулого...» – мимохіть зринули слова волхвині Роди, мовлені йому колись біля лісового джерельця. Сірко нахилився низько над поверхнею води, що відсвічувала мерехтливим сяйвом, і опшелешено відсахнувся назад – повний круг місяця враз покритися лискучою кригою. Оговтавшись, він удруте зацікавлено нахилився над обрисами місяця у воді. І цього разу у загадковому відблиску криги виразно побачив самого себе. Так, наче дивився не у нічне озеро, а в блискуче люстерко посеред білого дня. Гамуючи хвилювання, характерник Сірко промовив іще одну магічну фразу:

– Час зустрітись з минулим, щоб увійти у ворота майбутнього...

Довкруз крижаного кола зблиснули вогні, і в його нерухомому дзеркалі Сірко розгледів своє минуле. Ось він, малий хлопчисько,

біля купальського багаття, потім у мерепських хащах виходить на бій із великим вовком, а тоді з вовченятком на руках з'являється у хижі волхвині Роди. Перед ним ясно та чітко поставали картини з минулого, обпікаючи його бентежними спогадами про напівзабуті миті радості та хвилини гіркої журтки. Ось вони з Сірим долають страшні пороги, і вірний вовчисько вирятовує його зі стрімких хвиль, волочачи за сорочку... А оце вони вдвох стоять посеред січового майдану, і вовк закликає козаків взяти свого господаря до товариства... Аж ось уже Сірко стоїть біля дуба, занісши срібного ножа, а вірний побратим поспішає до нього крізь лісову гущавину, а затим із жалібним виттям натикається на гостре лезо срібного ножа... І виникають перед Сірковими очима палаючі Олешки, і над ним, безсилим од цілоденних блукань і спраги, схиляються мудрі очі вірного лісового побратима... Звіддала почулося тоскне вовче виття...

Сірко припиняє від болючого передчуття. Із водяного дзеркала на нього пильно та вичікувально дивився... Сірий. Вовк, якого він упізнав би з-поміж тисячі інших вовків. У вовчих очах тремтіли великі причаєні

краплі сліз, як і тоді, тієї миті, коли вірний звір прощався з життям...

— Сірий, я сумував за тобою, — боячись доторкнутись до відблиску води, сумовито зізнався задзеркальному другові Сірко.

— Я знаю, — прохрипів вовк у відповідь. Сірко ні трохи не здивувався: характеристики Пугач та Вітрогон, а ще більше волхвиня Рода, передаючи йому віковічні свої знання, розповідали про особливі ночі, коли звірі, зокрема ті, що пройшли міжчасся, отримували особливий дар. І Сірий теж його мав — той дар, яким сповна володіли його далекі прародичі-вовки тоді, коли ще геть усі звірі на землі вміли говорити...

— Прости мені, друже, я тебе не вберіг, — промовив Сірко.

— Ти не винен, — відказав вовк. — Так му-сило статися.

— Чому ти ніколи мені не снився? — запитав Сірко, ледве стримуючи палке бажання розбити люстро замерзлої води, щоб хоча б на мить торкнутися друга. Він знав: щойно це зробить, видиво розлетиться разом із крижинками на дрібні друзки, зникне, як марево... Єдине, що міг зробити цієї ночі, —



це побачити й почути якнайбільше. І тому перепитав тремтливим голосом: – Чого ти не приходиш у сни про моє дитинство, в які поринаю задля зустрічі з тобою?

– У минулому мене вже немає, – скрушно хитнув сивою головою вовк, проникливо зазираючи у збентежені очі колишнього господаря крізь тонку кірку прозорого льоду.

– Як це?!

– Шукай мене в іншому вимірі, – пронизливо заскімлив Сірій.

– Як би я хотів тебе повернути! – сумовито та з надією в голосі вигукнув Сірко. – Як би я хотів, аби ти знову був поряд.

Сніп місячного сяйва впав просто на вовка, вкриваючи його шерсть мерехтливим срібним полиском.

– Невдовзі так воно й буде.

– Коли?!

– Коли поява в іншому місці та в іншій личині, провістить мій прихід, упізнай мене і візьми з собою.

– Ще б не впізнати! – журливо усміхнувся на почуте. – Я упізнав би тебе й з-поміж усіх вовків, чуєш! З-поміж усіх вовків світу!.. Але де ж мені шукати ту місцину?

– Вона сама тебе знайде, коли прийде час. Ти носиш її у своєму серці повсякчас. Це все, що я можу тобі сказати. Тільки впізнай мене, чуєш... Тільки упізнай...

Не втримавшись, Сірко потягнувся рукою до відображення вовка у круглому відблиску повного місяця, що завмер біля його ніг – не зміг побороти в собі дужого пориву, прагнення бодай на коротку мить відчутти втраченого побратима ближче. Забувши про розважність, провів злегка долонею по холодній кірці льоду і... відразу ж під його руками забилася вода. «Що я наробив?!» – картаючи самого себе, відсахнувся Сірко. Проте було вже запізно...

Сірий стрімко занурювався у глибінь місячного кола. За кілька секунд його вже не було видно, та й вода зійшла із трави, зарощеної хіба краплями роси. Жодного знаку, що тут з'являлося магічне озерце...



## “ГЯУР! ЯСИР!”

Тарас Чернопліт, нипаючи в темряві, почувався так, ніби його тіло була пропасниця. Такого переляку він зроду не знав. Та і як було не злякатися?! Бачив, як Сірко повернув у темне небо повний місяць, чув, як той розмовляв із вовчиськом – ще й припрошував повернутися з того світу! – і волосся дибки стало на його голові. «Хіба вовки вміють говорити по-людському? О ні, зроду такого не було. Але як? Як він це робить? Адже простим людям таке не до

снаги?!» – думав Чернопліт, ледве тямлячи себе від жаху. Прикрив долонею рота, аби не закричати вголос, і мало не задихнувся – ляк клубком застрягнув у горлі.

\* \* \*

Провівши обома долонями по обличчі, характерник Сірко полегшено зітхнув, ніби пробуджуючись після тривожного сну. Глянувши вгору, усміхнувся: небо над ним було зоряне та погідне. Ніч розгорнула над землею замість суцільно чорних свої срібноткані покрови. Круглий місяць-пастух вдоволено котився за своїми незліченними небесними вівцями і сяяв так ясно, неначе закликав на гостини ясночолоий день.

– Ди-ди-диявол суцый! – почулося за спиною в Сірка. Той озирнувся. Позад нього стояв Чернопліт із синюшним і перекошеним од жаху лицем.

– Ти!.. Чого слідом вчепився до мене, як той реп'ях? – гнівно запитав Сірко. – Чого тобі треба?!

– Не підходь до мене ні на крок! – цокочучи зубами, вигукнув Чернопліт, виставляючи перед собою руку, ніби для оборони.

Характерник Сірко, пильно дивлячись в очі нажаханому козакові, з притиском мовив:

– Це – сон. Тобі наснився сон, тільки й усього.

«Як це сон, коли я не сплю?!» – подумав собі Чорнопліт, але вмить закликав, обезвольнів і, збувшись голосу, не міг нічого Сіркові заперечити.

– Це – сон, – повторив Сірко. – Щойно ти рушиш із місця, усе забудеш. І ніхто ніколи не почує від тебе про цю ніч ані слова. Ніхто і ніколи. А зараз іди собі геть.

Чорнопліт покірно розвернувся і поплівся пріч. Як потороча, плував ногами, не тямлячи куди, навіщо і звідки йде. У голові було порожньо, буцімто хтось до краплі вичерпав звідтіля усе, що мучило Тараса раніше. І тільки якийсь неясний страх змусив пришвидшити крок. Йому хотілось чимхутчій забратися з цієї незатишної, сливе небезпечної місцини. Тож коли перед Чорноплотом забовваніли січові ворота, він притьмом подався до них. Ось уже бачив їх виразно. Вже й ніби наблизився до них, уже до порятунку – рукою подати... Але ні – ворота мовби хто пересунув. Іде Чорнопліт до них,

іде та іде, а дійти не може. Чи то блуд напав, чи хто силоміць тримає його і не дозволяє потрапити на Січ... Від безпорадності у Черноплота замлоїло серце.

\* \* \*

– Іди сюди! – пролунало раптом.

Стріпнувшись, Чернопліт озирнувся: ніде нікого.

– Іди сюди! – вдруге озвався невідомий голос.

Холодний піт знов оросив Черноплотову сорочку: не причулося значить, хтось дійсно його гукає!

– Іди сюди! – почулося втретє. Тарас Чернопліт скорився вимогливому голосу...

Безвільно посунув на поклик. І не було його блуканням ні кінця, ні краю. І тільки безладні думки, немов гарячий пісок, поволі заповнювали його голову, як порожній дзбан: «Куди я йду? Чого не противлюся чужій волі? І звідки знаю цей рипучий голос?» Хрипкий сміх лунко вистрілив поряд, і раптом Чернопліт згадав...

Це було ще в Мерефі... Скільки ж то літ проминуло відтоді – десять чи й більше?..

Палахкотіло купальське багаття, усі гуртом веселилися, а він намовив кількох хлопців зі своєї ватаги купальським жаром спопелити хатину в хаці, яку люди прозвали відьомським кублом... Боячись навіть потикатися туди вдень, парубоцтво начастувалось уночі для хоробрості хмільними напоями та позбулося не лише страху, а й здорового глузду. Прошкуючи лісом, хлопці нарешті дісталися до старезної хижі і зі сміхом взялися до лихої справи. Проте щойно над ветхим житлом запалахкотів вогонь, вони побачили її – стару горбату ворожбитку з мерефської хаці. Спершись на костур, вона виступила до них із яскравого полум'я у білій полотняній сорочці, з розметаним сивим волоссям. Спинившись за кілька кроків від остовпілих призвідців пожежі, зиркнула на них осудливо і, пронизавши гострим поглядом Тараса, люто змахнула костуром у його бік. Але він тільки сплюнув собі під ноги і заклично гукнув:

– Хапайте відьму, хлопці, кидайте її мерщій у вогонь... – урвавшись, фраза жалким вогнем заклекотіла в його горлі. А потім нестерпно запалало усе нутро, ніби

Тарас проковтнув розведене ним самим багаття...

— Коли маєш пекельну душу, то хай і все життя твоє обернеться на пекло! — голосно прорекла мерефська чаклунка, здійнявши над головою вигнутий костур. Потому пройшла повз ураз протверезілих шибеників, обдавши їх своїм рипучим сміхом, наче струменем студеної води...

І от Чернопліт знову чув той сміх, який не міг сплутати з жодним іншим. А відтак був майже певен: регіт мерефської чародійки не вістує йому доброго завершення цієї незбагненої ночі.

— Згинь, згинь, згинь! — процідив крізь зуби, хрестом очищаючи перед собою шлях.

Від недоброго сміху, що лунав довкрузь, Черноплотові слова розкололися, мов тоненькі крижинки.

\* \* \*

Тарас Чернопліт отямився, щойно почувши далеке піяння перших півнів, а на обрії кволо зблиснуло пробуджене сонце. Озирнувшись навсібіч, молодик побачив, що забрів хтозна-як далеко від Січі. Кукурікання



півнів указувало на те, що він майже дістався до козацького зимівника, завбачливо прихованого від зірких очей бусурман у глибокій балці. «Слава Богу! – подумав Чернопліт. – Тепер я хоча б знаю, в який бік іти». Ледве волочачи ноги, він ніяк не міг зрозуміти, чого тут опинився і чому зустрічає світанок не в своєму курені разом з усіма, а блукає на відлюдді сам-один?

– Видать, блуд завів мене казна-куди! – вилаявся вголос і відразу ж почув тупіт кінських копит.

– Хоч якась жива душа об'явилася! – радісно озирнувся і... заляк на місці. Прямісінько на нього мчала татарська розвідка. Водномить Чернопліт пригадав страшні розповіді козаків про знуцання яничарів над тими, хто потрапляв у їхній полон, про тяжку невільницьку каторгу на галерах та мученицьку смерть відчайдухів-козаків.

– Господи, помилуй! – переляканий Чернопліт кинувся навікача. Та від втоми його ноги буцім налилися свинцем і не хотіли слухатися свого господаря. Він зрозумів, що не зможе втекти і врятуватись. Відчай забрав у нього останні краплі сил.

Татари, запримітивши несподівану легку здобич, радісними вигуками розбурхали світанкову тишу. Наздогнавши свою жертву, вони закружляли довкола, розглядаючи зіщуленого, схожого на полохливого зайця, чоловіка.

– Кайзак! – вдоволено мовив один із них, навідліг ударивши нагайкою по плечах затисненого в коло молодика і зваливши його з ніг.

– Я не козак! – стоячи навколішках, Чернопліт миттю зрікся козацького чину.

Татари глузливо засміялися, вказуючи один одному на одяг нажаханого бранця.

– Це не моє! – почав той похапцем зривати з себе малиновий жупан, запопадливо вглядаючись у вкриті пилом смагляві обличчя.

Троє вершників, наче хижі птахи, вдоволено кружляли біля нього, перемовляючись між собою своєю гортанною мовою, аж доки один із них пружним ударом нагая не збив високоверху козацьку шапку із бритої голови Черноплота.

– Гяур! Ясир! – з гучним реготом ординець накинув на шию напівпритомного від страху горе-козака тугий аркан.

Свиснувши, вершники подались ускач, волочачи слідом свого бранця. Так несподівано мереш'янин Тарас Чорнопліт потрапив у ясир.



## ПРОБУДЖЕНІ ПЕРЕСУДИ

Розквітле світання Сірко зустрічав з утомию в тілі й на душі. Так, ніби скосив не один лан, нехтуючи перепочинком. Після всіх випробувань, коли ключ від загадки старих характерників нарешті було знайдено, навалилась на нього слабкість. Безсонні ночі далися взнаки і, піддавшись спокусі, Сірко розіслав на траві жупан, приліг на хвилинку і заплющив очі. Здавалося: ось-ось пелена забуття вкриє його й повернуться втрачені

сили... Але ж не дарма мовиться – світанковий сон ніколи не буває міцним. Щойно Сірко склепив важкі повіки, йому відразу наснилася Софія. Побачив її між золотавого колосся, зі серпом у руці. Другу долоню молодиця приклала човником до брів, пильно вдивляючись у шлях. Сірко усмінувся крізь сон. Він знав, кого виглядала Софія. Був певен, що чекала на нього.

\* \* \*

Липень – маківка літа, початок жнив. Щедроносне красне літечко побільшує у сто крат і віддає все, що було посіяно і дбайливо виплекано людськими руками. На початку липня наростіж розчиняє свої підземні комори матінка-земля, винагороджуючи невгамовних трударів найкоштовнішими дарами – врожаями. «Липень втоми не знає – все прибирає», – так мовлять радісні мереф'яни, беручись до праці. Жнивної пори люди не знають ані хвили спочинку. Але ж яка це благодать – приймати врожай до комори!

– Хвалити Бога, багатий вдався рік! – вдоволено перегукуються Половці, від рання працюючи на ниві. Та й інші мереф'яни

радісно розповідають одне одному про добрий врожай. Рукавом, вишитим маковим цвітом, Софія вдоволено втирає на чолі піт, уперше в своєму житті почувуючись належною до родини. Ставши з усіма до роботи, вона тішиться, як мале дитя, зовсім не думаючи про втому, а веселим наспівом, та ще більше – жвавістю молодих рук підганяючи працю. І знуджені домашніми клопотами Половці радіють гарній помочі. Що їй казати, їм важко було б самим упоратися і з садибою, і з садом та полем. Особливо після того, як хата позбулася ладної помічниці та рідної душі, – небога-служниці несподівано вийшла заміж, знайшовши собі у зрілі роки пару – вдівця з двома дітками на руках. Щоправда, Половці втішені долею тієї жінки: нарешті вона має власне обійстя, бо, що не кажи, а хоч яким солодким видається чужий хліб, усе ж він пропах гіркотою. Хоча Половці ніколи не ображали служницю. Боронь Боже, щоби скривдили її в чому. Марія наладнала їй посаг, як для рідної відданиці: перину, дві подушки й пару поросят на розплід. Робила це не про людське око, бо люди однаково осуджували і за скнарість,

і за щедрість: одні казали, що Половці дурно користалися з чужої праці, другі натякали на невдячність — погляньте, мовляв, як хутко виряджає Половчиха з двору вірну свою служницю, гостинцями її задарює від радості, що позбулася старої і взяла до хати молоду робітницю. Ой леле! Власниці злих язиків і не підозрюють, що вона сама готова день при дні годити Софії за те, що та принесла в дім світло. Ось і тепер, приступивши до праці в полі, Половці все презираються щасливо поміж собою, тішачись вправній помічниці, що сама стала на їхній поріг і якось непомітно та швидко стала своєю. Так, ніби все життя прожила з ними.

Першою прихилилася до неї Марія. Та і як могло бути інакше! Ще змолodu хотіла мати дочку, заплітати кіснички у волосся, вимите різнотрав'ям, одягати свою пестунку у пошиті власноруч сорочечки та винагороджувати за слухняність солодкими гостинчиками. Та не судилося... З плином літ, втративши останню надію народити дівча, потайки дивилась іноді на сусідських дочок. Із білою заздрістю спостерігала, як ті росли, розцвітали, допомагали своїм неням.

Біля Марії доні-помічниці не було. Господь обдарував її єдиним сином. Та ще й таким, що, маючи бойовий характер, змалечку цурався ніжності й турботи. Заледве зіп'явшись на ноги, ладнав собі з бадилля шабельку та збивав нею «ворожі голови» колючих реп'яхів. На втіху батькову й на мамин смуток. Дмитро і сам мав гарячу голову, тож радів синовому завзяттю, Марія ж бідкалася – їй боліло те, що Іванко не горнувся до матері. А ще більше мучило лихе передчуття: материнське серце наперед віщувало скору розлуку із сином. «Такий відчайдух не забариться у рідній хаті», – часто думала собі Марія, нишком витираючи сльози на очах.

І серце її не підвело. Укоханий Іванко рано подався на Січ. Не раз відтоді, подумки розмовляючи з сином, мати сумовито карта-ла його: «І хіба ж тобі було погано біля люблячої матері та справедливого батька? І чи коли-небудь ти мав відмову хоч у чому?»

Втім, при зустрічах Марія ні словом не обмовилася синові про наболіле. Радіючи його приїздам, догоджала йому, як могла. Не відходила від нього надовго, ніби цим



надолужувала змарновані розлукою миті. Пишалася, що Іван так змужнів, привітно усміхалася. В ті дні, коли були разом, відчуття щастя притлумлювало материнську образу.

Та щойно хлопець їхав на Січ, усе починалося знову. Мати нестерпно мучилася тим, що недопестила й недогледіла як годиться свого єдиного синочка. У нетривкому нічному забутті стривожена жінка не знаходила розради. Бачила у снах криваві битви, полиски шабель і рани на синовім тілі. Нерідко пробуджений її стогоном, Дмитро сердито запевняв дружину, що з Іваном нічого не сталося і не станеться.

– Та ніяка його холера не візьме. Лягай собі та спи! – спросоння гримав чоловік та, перевернувшись на інший бік, спокійно спав до рання.

Марія ж, наслухаючи його рівне посапування, знову поринала у свій світ тривожних думок, яким ніяк не могла дати ради. А на світанні, квола і неспокійна, бралася до домашніх справ. Пораючись по господарству, на коротку часину забувала про свою біду, нічні думки, розгубившись у коловерті

роботи, дрімали десь у закутках душі. Та ввечері все розпочиналося наново.

І от з'явилася Софія... Одного дня переступила поріг їхньої хати дівчина – несміливо, як іноді приходять на непрохану гостину розсварені родичі, аби просити прощення за содіяне. Принишкла біля дверей, наче сполохана пташка. Марія і Дмитро презирнулись. Стиха промовлені дівчиною слова: «Я – дружина вашого сина, Софія», впали на них, як громовиця. У домі зависла важка тиша. Дмитро Половець пильно дивився на незнану невістку, насупивши густі чорні брови, що нагадували розкошлані хмари. А Марія, приклавши долоні до спаленілих щік, знімим осудом дивилась на несподівану гостю. Що було робити Софії? Розвернутися й піти звідси навіки?.. Як часто мить вирішує все! Якби Софія подалася геть, батьки назавжди втратили б сина: Іван ніколи б не пробачив їм того, що вони не прийняли його дружину. Годі вже було змінити Йванів вибір – син і в найменшому завжди стояв на своєму, що й казати про справи сердечні. Тож мати з батьком, пересилуючи себе, хай і нерадо, хай і знехотя, прийняли-таки невістку до хати.

А за кілька днів сталося диво: Софія полонила їхні серця. Зробила це легко й ненав'язливо, ласкавими словами й доладними вчинками довівши – може бути їм за доньку.

Так, Марія поступилася перша... Ще звечора, розпитуючи Софію про родину та батьків, жінка мимоволі відчула жаль до дівчини. Сама зростала без тата, тож знала, як нелегко в житті напівсиротам, а тим паче сироті, спраглій любові та ніжності. «Єдине слово втішне часом править сиротині за скарб... І звідки війне ласкавий вітер, туди й хилиться її душа».

Слова розради, мовлені Марією тієї вечорової пори, глибоко зворушили Софію. Тож якось наприкінці дня, коли вже всі готувалися до спочинку, молода невістка запитала з турботою:

– Чи ще щось треба робити... мамо?

У грудях Маріїних спалахнуло сонце. Ще не цілком усвідомлене нею, щойно пробуджене почуття любові, як променистий птах із високого піднебесного гілля, розгладило на її чолі зморшки, пробилось назовні несподівано лагідним усміхом і теплим словом:

— Лягай, Софіє, спати. Робота почекає до завтра.

А наступного ранку, щойно зійшло сонце, у дворі Половців завирувало життя. Софія встигала скрізь і в усьому — підмита́ла в хаті, бігала з коромислами по воду, варила борщ та куліш, витирала мисники й лави. Робила все жваво, наспівуючи веселих пісень. Молода жінка тішилася набутою родиною, як нечуваним скарбом.

\* \* \*

Софія у праці не покладала рук. А Половці тішилися проворною невісткою, прийнявши її за свою. Але не так було із іншими мереф'янами. Приспані сім літ тому пошептки про Івана Половця знову пробудилися і клетковим гомоном покотилися між гуртами. Тільки й чулося звідусіль: «Клятий пройдисвіт насміхається над узвичаєними порядками та звичаями. Без вінчання і без благословення увів до батьківської хати невістку. І що вона за одна, що без стыду переступила поріг свекрів, оминувши поріг церковний? Якої вона віри, чиїх батьків? І як то так, що поважні люди, Половці,

не боячись ні людського осуду, ані Божого суду, вдалися до великого гріха, зробили те, що в жодні ворота не лізе – прийняли у рід свій невінчану. Громада цього їм не подарує, не облишить без покари».

З раннього ранку й до пізньої ночі пересуди, немов джмелині рої, гули над Мерефою, не знаючи спочинку і нікого не оминаючи. А передусім не даючи спокою дякові, який зоп'яну взявся погрожувати нечестивцям-молодцям страшною клятьбою.

\* \* \*

Теплого липневого підвечірка на одній із мерешських вулиць, і саме тій, що вела до двору Половців, виникла негадана з'ява: вимахуючи на всі боки кривою бузиновою гілкою з недозрілим гроном на кінці, сунув кудись п'яний дяк. Петляючи від воріт до воріт, він подавався то ліворуч, то праворуч, а то нараз відступав кілька кроків назад, плутаючись у одязі, мов стриножений кінь. Коли спотикався і сіпався, то чорні ягоди з бузинової китиці розсипалися навкруги, ніби дяк збирався засіяти ним всю дорогу. Ох і щедрий мав бути врожай! Та, на біду,

розірваний поділ чорної ряси, як помело, волочився слідом за п'яницею, замітаючи дрібні плоди. Дяк час од часу мало що не падав на землю. Останньої миті встигав ухопитися за ворота чи паркан і, кецаючи важкою головою, лаявся на всі заставки, кле-нучи свою лиху жінку, яка охоче била його качалкою, а разом і всіх скупих мерэф'ян, які нібито замало приносять йому віддяк на свята. Потім лайки переходили у нерозбірливе бурмотіння, на яке збігалися усі дворові пси. Для знуджених мерэфських собак погавкати на дяка – то була весела забавка. Роздратовані п'яним криком, вони зчинили спершу на всій вулиці, а тоді й по всьому селу, справжню собачу веремію. Дзвінкий гавкіт сколихнув Мерефу. Куди й подівся вечірній затишок! А відтак, поважні господарі, немов на велику пожежу, притьмом вискакували з хат і зацікавлено бігли до воріт.

Софія, що була на той час вдома сама (Марія з Дмитром ось-ось мали повернутися) теж вибігла надвір. Дяк саме відсапувався біля їхніх воріт.

– Що вам? – з порогу запитала Софія непроханого гостя.

Зачувши її голос, п'яниця повів посоловілими очима, різко замахнувся бузиновою гілкою та, зненацька позбувшись опори, поточився й гепнувся у траву. Зойкнувши, Софія кинулась бідаці на допомогу. Спробувала поставити дяка на ноги, але той, зашпортавшись у рясі, мало що не звалив і її саму.

– Допоможіть! – Софія безпорадно озирнулася на сусідських господарів, що лише насмішкувато споглядали за тим, що діялося. Ніхто й не рушив на поміч молодиці. Мерэф'яни давно вже звикли до горе-витівок питаючого дяка. Відколи той прибудив до Мерефи, волочачись слідом за служивими людьми, які настирливо посували московське пограниччя вглиб України, він майже не просихав од горілки. Жоден день не минав без чарчини – дяк завжди знаходив привід зазирнути до пляшки. Не раз люди просили отця Григора вирятувати їх од такого сорому і ганьби: «Ліпше вже свого дяка мати, хай такого, що менше знає церковну справу (з часом навчиться-бо!), ніж отаке чудо прибудне» – нарікали мешканці козацького поселення. Нерідко роздосадуваний батюшка карав п'яницю відмовою

в служінні на місяць. Та, маючи родичання в епархії, проноза-дяк швидко знову ставав до служби. І тоді гоноровита дячиха, тицяючи спересердя мереф'янам дулі за «наклепи та обмову», сповна насолоджувалася здобутою перемогою.

Люди звикають до всього. Тож і мереф'яни звикли до витівок пияка, навіть мали з того сяку-таку розвагу, і лише зрідка дивувалися, як то так можна заливатися горілкою, щоби світу Божого ніколи тверезими очима не бачити...

Софія цього не знала. Дивуючись людській байдужості, вона потермосила лежачого за плече, прохаючи:

– Вставайте. Люди сміятимуться. Чуєте?!

Дяк добре прислухався до її голосу і враз ніби стрепенувся. Глянувши на схилене над ним засмагле Софіїне обличчя, зненацька люто зарепетував:

– Не касайся святих різ, грешніца! Ізиді прочь, проклятая Богом і людьмі невенчанная, бестижая развратніца!

На цей моторошний викрик знову звідусіль люто загавкали пси, пориваючись втекти з дворів. А люди, натомість, зачувши



страшні прокльони розлюченого дяка, притьмом поховалися за хвіртками.

\* \* \*

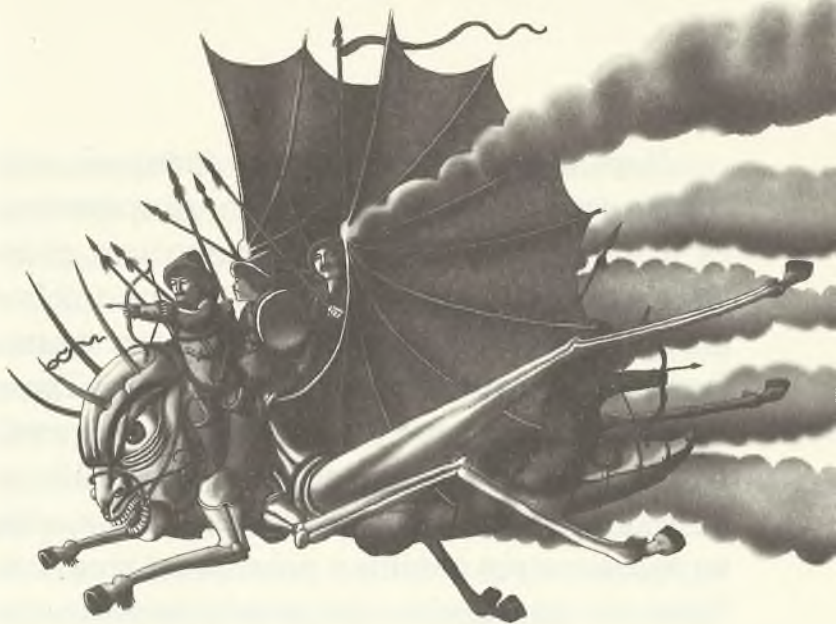
Якби не ця пригода, то Марія, може, й не розпочинала б так швидко розмови із Софією про вінчання. А зачавши з невісткою того-таки вечора складну та обережну бесіду, мало що не зомліла, почувши, що та уже мала з Іваном спільну ніч, після якої могла й понести під серцем дитину. Паленіючи від такої звістки, а ще більше від думок про наслідки палкого молодого кохання, розгнівана жінка і слухати не хотіла виправдань присоромленої Софії, а затялася на своєму:

– Шлюбний вінець із рук волхвині Роди – цього мереф'яни ніколи не зрозуміють і не приймуть. Мусите ви з сином повінчатися перед людськими очима і Божим ликом, і край! Інакше сорому на весь наш рід не обминути. Дітей, зачатих у гріху, байстрятами називають... Невже ви хочете, щоби таке ганебне слово кидали услід вашим дітям, а нашим онукам?!

Довго пручалася невістка. Та Марія напоїдала. І врешті, взявши із заплаканої Софії

обіцянку стати під вінець, жінка вирядила за сином вісника-скорохода, поклавши йому окрему плату за швидкість та потаємність. З цим думками обидві жінки, тайкома від Дмитра, якому й словом не обмовилися про задумане, клопоталися по господарству.

Але ні Половці, ні Софія, ні усі інші мерейські женці, що звіддаля нагадували польових птахів, розпорошених серед нив, не передчували лихої напасті, що сунула на них, накликаючи зрадою...



## НА ЗАХИСТ МЕРСЕФИ

За січовими воротами зазвичай безпечно та мирно. Сюди не дістаються причинні, а зловісні зайти обходять Січ десятою дорогою. Що їй казати, добре знають зрадники, наклепники, пияки-буяни, що з козаками жартувати не варто: на Січі за переступ можна водномить позбутися голови. Але тих, хто приходив туди зі щирим серцем та добрими намірами, запорожці охоче брали під свій захист.

Характерник Іван Сірко швидко став своїм поміж козацтва. Легко заприязнився з мешканцями Січі, по-братерськи ділячись з товаришами великим і малим, і добре відчував, що тут загрози для нього немає. Особливо відтоді, як зник з-перед очей Тарас Чернопліт, хтозна-куди завіявшись уночі. Був чоловік – і не стало. Диво дивне! Ніхто з козаків і не згадував про зниклого. Так, ніби не значився він раніше у козацьких списках. Сірко ж, на відміну від решти мерефських козарлюг, добре пам'ятав про свою останню розмову з Черноплотом. Не міг утямити, яким робом його недруг з'явився позад нього тією магічної ночі й куди запропастився потім. Пригадуючи нажахане обличчя Тараса, Іван почувався винним у тому, що заляв його на непам'ять. Чернопліт не повернувся до куреня, і Сірко зрозумів, що той втрапив у халепу. Але ж у яку?..

Віднедавна характерник Сірко почував на серці неспокій, тривога муляла йому душу. Звідкіля вона взялася? Чи не Чернопліт, бува, став її причиною? Але чому він мав би вболівати за недруга? Ні, щось інше нуртувало в Івані лихим передчуттям.

Тільки що? Не відчував наближення ворога, зате був певен, що небезпека зачаїлася десь поряд...

Ясної погожої днини, коли людина найменше сподівається біди, Сірко, а з ним усі інші козаки, діждали-таки лихої звістки. Полудневої пори в січові ворота вихором увірвалися козацькі пластуни, щось тривожно вигукуючи на ходу. Ще не розібравши їхніх голосів, Сірко, втім, виразно почув внутрішній голос: лиха напасть загрожує його родині! Козацькі пластуни, зіскочивши зі змилених коней, і справді оголосили жалючу, як дика кропива, вість:

– Татари мчать на Мерепу!

\* \* \*

Про першу битву Івана Сірка не написав жодний український історик. Чи не тому, що небагатослівні козацькі літописці скупі на спомини про відсічі татарських набігів? А чи тому, що правда про найперший вияв Сіркових здібностей розвіяна чорними згарищами лихоліть та похована попід непробивною байдужістю невдячних нащадків? Або, можливо, через те, що до блиску

величній славі одного примішався відблиск ганьби іншого? Либонь, оповіді про першу січ характерника Сірка, як і про її винуватця, старанні козацькі літописці не зберегли свідомо. Адже виною всьому була страшна зрада... Не було серед козацтва звичаю згадувати в письменах зрадників. Мереф'янин Тарас Чернопліт не заслужив бодай спогаду на сторінках героїчної історії. І тільки в перемовинах поміж тими, хто гаразд знає минуле, його й досі поминають осудливо на пересторогу іншим віки-вічні...

Натравивши татар на рідні терени, зрадник-Чернопліт думав цим відкупитися від бусурманської неволі, позбутися налигача на шиї. А потім анітрохи не мучився докорами сумління... Три роки тому Чернопліт поховав у сиру землю згорілих заживо батьків, спопелілих поночі у власному домі, який запалила блискавиця (а чи заздрісна рука). Відтоді в Мерефі він уже не почувався своїм. Не було тут у нього анічогісінько: багатий спадок безжально понищив лютий вогонь. Дарма, що хресний Михайло Діброва щедро відпаював йому півхати: «Що моє, те й твоє, з часом набудеш і власного кутка». На ці слова

Чорнопліт лише криво ошкірився: «Своє подання тримайте для улюбленого похресника. Сіркові якраз впору халабуда, що ось-ось завалиться. А мені тут нічого робити».

На свіжій могилі батька й матері Тарас Чорнопліт зрікся рідного краю, незлюбивши всіх, хто zostався жити на мерешській землі. Лютою ненавистю сповнився до тихих ошатних домівок за тинами та перелазами, завітчаними мальвами. Тому-то шмат батьківського поля, припорошеного попелом од пожежі, за безцінь продав сусідам. Як старе безплідне дерево, викорчував зі свого серця засіяну рідними любов... Відтак тепер йому не жаль було кинути недругам на поталу ненависну Мерешу. Потайки Чорнопліт утішався такою помстою – не комусь одному, а всім країнам нараз. Але зрада хоч і порятувала йому життя, на віки відкрила великою ганьбою ім'я його роду.

\* \* \*

Хоч і недовгим був час миру та злагоди, а все ж мереш'яни звикли до спокою: не доймали їх ніякі незвичні напасті, не тривожили розмірену працю напасники. Та недарма

мовиться: коли біди найменше дожидаються — вона тут як тут. Не спить, не дримає, не гає ні хвилини... Та ще й одна, як відомо, не ходить. І от, побратавшись зі зрадою, навертає чорний рій лиха на тихі простори...

Полуденної пори втомлені працею та літньою спекою жінці, підкріпившись чорним хлібом та кашею з потовченим салом і часником, умостились на короткий спочинок, щоби набратися сили від матінки-землі й продовжити жнивування до вечора. Вдивляючись у погідний купол небес, не затьмарений жодною хмаринкою, завмерли вдоволені щедрим урожаєм хлібороби. Не перемовлялись між собою, дрімливо принишкли посеред стерні чи на межах, цінуючи малу хвилю спокою та слухаючи перегуки потривожених перепілок, які, не вгаваючи, скаржилися на свою долю у сподіванні, що добрі люди залишать-таки клин борода перепілчиному родові. Сірі пташата розбігалися поміж стернею, розчулюючи серця потомлених жінців.

*Перепілонька біла,  
Де ж би тепер сиділа?  
Нема жита, ні пшениці  
На господаревій нивці...*



Почувся журливий наспів. Це Софія, вгледівши, як перебігла повз пов'язаний снопик дрібна пташка, піснею висловила свою тривогу.

«Піть-пітьом!» – долинув жалібний зойк у відповідь, а за ним... голосно і лячно забили на сполох дзвони мерефської церкви. Зморені люди вмить посхоплювалися з місць. Прикипівши поглядами до курного шляху, занепокоєні женці ще звіддаля побачили: на Мерефу мчали татари. Умлівіч погідний день обернувся на пекло. Від поля з криком бігли нажахані люди, деякі – зі серпами у руках, так, як і були коло роботи, розліталися, наче мурахи, хто куди, аби вберегтися від удару чингала або неволі. А татари, підостроживши коней, мчали вперед, із диким криком та галайканням кинувшись навздогін. Передчуваючи щедрю здобич, ординці вже подумки раділи скарбам та полоненим, яких поженуть як уярмлену худобу, на невірничі ринки. А золотий цвіт полів ламався, падав, волочився під копитами вершників, які чорним воронням зліталися на скору поживу.

У мереф'ян, проте іще жевріла надія на порятунок. Нажахані втікачі чимдуж бігли

до церкви. Зведений руками старих козаків храм у мить чорного розпачу видавався їм надійним прихистком, здатним уберегти від біди. Намарне п'яний від самого рання дяк, розчепірівшись на воротах храму, намагався перепинити людей, горлаючи:

– Изидіте от стєн, даби враг не разрушил святой обітелі!

Люди чули його лемент, але не зважали. Смертельна небезпека гнала їх до святині. Дмитро Половець, дужою рукою відтрутивши дяка від воріт, розчинив їх навстіж:

– Жінок та дітей ховайте до церкви, а чоловіки ставайте в оборону!

– Дмитре, а ти?! А як же ти?! – Марія Половчиха, як розгублене дитя, вчепившись рукою за сильне плече чоловіка, боязко зазирнула йому в очі.

– Та не стовбич тут, жінко! Ховайся швидше! – Дмитро Половець вперше в житті спересердя відтрутив від себе жінку.

Марія, зіщуливши плечі, подалася за Софією та всіма іншими до церкви. А Дмитро, окинувши поглядом її змалілу постать, враз відчув докір сумління, нібито зробив щось неприпустиме. Йому стало невимовно жаль,

що він, не добираючи слів, нагримав на дружину:

– Маріє! – гукнув навздогін, силкуючись перекричати довколишній гамір.

Жінка рвучко озирнулася на його голос, шарпнулася, спробувала вирватися з юрби, як ото, буває, знеможений потопельник ураз вигулькує з високої хвилі.

– Прости мене, лебідонько! – вперше так відкрито, перед чужими людьми, ніжно звернувся до неї Дмитро.

Квола усмішка затріпотіла на її обличчі.

– Прощаю, – ворухнула губами і вже за мить, відтиснена натовпом, опинилася за дверима храму.

\* \* \*

Отець Григійр став на порозі церкви. Тремтячою рукою тричі наклавши на зачинені храмові двері хрест, поспіхом промовив:

– Господи, сокрій та вбережи! Спасе, помилуй і спаси...

Потім подріботів до літніх козаків, що гуртувалися разом із безвусими хлопчиками біля воріт – там, де Михайло Діброва та Дмитро Половець квапливо давали розпорядження.

— Куме Дмитре, ставайте біля мене справа! А ви, сусіде Петре, разом з отцем Григором надійно тримайте ліву сторону! — гукав старий козак Діброва, чимскоріше виставляючи лінію оборони. — Інших закликайте у кільце, один за одним стійте щільно! І хто старший із хлопчаків, у третє коло того виставляйте.

— Возом бічну хвїртку підпріть! — кинувся до безвусого юнацтва Дмитро Половець, бачачи, як хлопчаки зашпортались біля нового дерев'яного воза, не тямлячи, як і його застосувати для оборони.

— Жаль, що випряжений кінь залишився за воротами: далєбі, не мине бусурманових рук, — бідкався отець Григір, бачачи, як доладний віз, зовсім нещодавно зрихтований мерєфськими майстрами, водномить перетворився на оборонну перепону й хтозна, що залишиться з нього після всіх перипетій.

Сивоголовий Михайло Діброва, відчуваючи в лиху годину негаданий приплив сили та уявивши себе знову відчайдушним вояком, як у часи давньої юності, спробував навіть пожартувати:

– Ліпше б замість коняки до нечестивців втрапив дяк, а то, гляди, припишк собі за жіноцтвом і діворою десь у закутку церковному... – та, піймавши на собі невдоволений позирк отця Григора, поважно додав для годиться: – Та що там казати, чому бути, того ніяк не оминути.

– Не до жартів нині, куме, – урвав зайві розмови Дмитро Половець, голосно закликаючи всіх до відважного спротиву: – Стоятимемо, хлопці, до останнього. Сил нам не позичати, чуємо під ногами рідну землю. З неї вийшли, в неї й поляжемо... Допомоги нам чекати нізвідки. Проте, уповаймо на Бога і биймося, – то, може, і пощастить нам...

В його словах мало було надії.

– Егей, не журися, куме! – перекрикуючи татарву, що вже домчала до церковних воріт, вдавано весело відгукнувся Михайло. – Ти десяток бусурман вкладеш, я – теж не менше. Іншим нашим побратимам дай, Боже, хоч би по сімці закатрупити – та й буде по всьому! Гарно жили на світі, то й помремо не згірш – сміючись, а не скиглячи. Чого боятися смерті? Поки живеш – її нема, а як умреш – тебе чортма. Чи не так, отче? –

занісши стару шаблю над головою, гукнув безжурно: – Розімнімо кісточки, братове, та по-козацьки, та так, щоб ух!

– Егей! А таки розімнемо! – заохочені його закликом, мереф'яни хапалися до нехитрої зброї – брали серпи, вила, кілки, сокири. А дехто наготувався обороняти честь і віру голіруч, самими кулаками.

\* \* \*

Якогога надійніше підперши зсередини міцні дубові ворота церкви, мереф'яни ладні були стояти на смерть. Та на їхній подив, татари не поспішали ставати до бою. Спинившись за кілька кроків од воріт, вони пошварготіли між собою, а потім виштовхали наперед козака-бранця з путом на шиї, з потемнілим від синців лицем.

– Хто це?! Що се за мана?! – дивувалися люди, оглядаючи приبلуду через вузькі щілини майстерно зроблених церковних воріт, коли це почулося:

– Не стріляйте! Я – свій, мерефський!

– Який же ти свій, коли тебе татарин за налигача держить?! – гукнув Дмитро Половець.

– Та це ж я, Тарас Чернопліт, – прохрипів раптом бранець.

Мерэф'яни охнули. І як же це вони раніше його не впізнали?! За воротами й справді стояв Тарас Чернопліт. Та не просто стояв. Боязко озираючись позад себе, поспіхом закликав земляків здаватися:

– Вас ніхто не чіпатиме, люди, я попросив за всіх... Віддайте церковне начиння, сховане у скринях добро та виставте два десятки молодих бранців, і татари підуть. Але ні з чим не ховайтеся, я ж бо знаю, в кого який статок, про це й розповів уже їм, натерпівшись муки, – кивнув убік навислих над ним вершників.

– Ах ти ж пес смердючий! – спінився люттю Михайло Діброва. – Он до чого дійшов! Хочеш свою шкуру зрадництвом спасти!

– Якщо не дасте малого, позбудеться великого! – гнівно вигукнув Чернопліт, аж слина цвіркнула з його вкритих ранами губ.

Люди принишкли. Стиха перемовляючись радились про щось. Тарас Чернопліт, вичікувально завмер і, зиркнувши на татар, ствердним кивком голови повідомив їх про сподівану згоду селян. І тут...

– Дулю з маком отримаєте, а не бранців! – пролунало з-за воріт. Сивоголовий очільник громади Михайло Діброва не стримував у голосі відрази до ординців та їхнього навідника – зрадливого Тараса Черноплота: – Здохнеш, як пес шолудивий посеред поля разом зі своїми новими хазяями, заки до наших комірчин та скринь доберетеся!

– То ви здохнете, а не я! – заволав Чернопліт.

Найближчий до нього бусурманин і, либонь, найголовніший, гнівно забелькотів щось до бранця. Той лише знизав плечима й низько опустив голову. Роздратований вершник навідліг уперіщив похиленого Черноплота батогом і гукнув щось своїм воякам. Татари з диким криком кинулись у бій, спрямувавши на церковні ворота хмару стріл.

\* \* \*

Страшна то була січа. Запекла й нерівна. Жменька мерэф'ян боронилася, мужньо стримуючи натиск ворога. Але що могла вона вдіяти супроти гострої зброї та всемеро більшої сили? Стріли нападників прошивали оборонців, що один по одному навіки вrostали



у рідну землю, залишаючи на ній бурі плями запеклої крові. Пожухлий од вітровію та палючих сонячних променів килим трави замить густо вкрився пурпуровим цвітом...

— Не підпускайте нечестивих до воріт! — хрипів поранений Діброва, широкою спиною підпираючи розхитані ворота й не випускаючи з рук старої шаблі.

— Тримайтеся, куме! — Дмитро Половець уже поспішав товаришу на допомогу.

— Церкву щільнішим колом обступіте! — перекрикував галас отець Григійр.

— Здавайтеся, дурні! — зірвався на вереск Тарас Чорнопліт, трусячись, немов у лихоманці.

Коли церковні ворота нарешті впали, він угледів, як повалився на потемнілу від крові землю Михайло Діброва, який за мить перед тим іще поривався до нього з шаблею. Татарин, уразивши старого козарлюгу в груди, порятував бранця. Чорнопліт дивився, як конає його хрещений, котрий колись давно підкидав його, малого пущьвірінка, дужими руками аж ген-ген до неба. Звільнившись від пут, зрадник нахилився над помираючим і взявся за його шаблю.

– Уб'ю виродка! – прикриваючись широкою дошкою, як щитом, кинувся на нього Дмитро Половець.

– А щоб тобі! – подався навіткіача молодик.

Біг, щось бубонів собі під ніс і ледве що не молився, аби все скінчилося якнайшвидше. Чернопліт, як і всі інші, розумів: мереш'яни приречені на неминучу поразку. Дедалі менше лишалось уцілілих оборонців попід стінами церкви, дедалі більше було поранених. І хоча жоден із них не випускав із рук зброї, відчайдушно продовжуючи боронити рідних у храмі, усе ж бій ось-ось мав завершитися. Татари передчували незагайну перемогу... Але не так сталося, як гадалося.

\* \* \*

Загін дужих козаків вітром мчав на допомогу мереш'янам. Попереду стрілою летів характерник Сірко. Щойно зачув вість пластунів про набіг ординців, Іван, не гаючи ні хвилини, скочив на коня. Серце його бухало в грудях, біль пульсував у скронях. Йому ввижалося, що батька, матір та Софію – трьох найдорожчих людей – уже пожирає вогонь.

Не знаючи всієї правди, більше за напучуванням характерників Вітрогона та Пугача, став він на чолі козацького загону, що поскакав на допомогу мереф'янам. Їдучи у свою першу бойову виправу, характерник Сірко отримав благословіння і застереження від старих відунів: «Минуле чаїться у спогадах та згадках, а майбутнє твориться гідними ділами. По людях добрих і слава добра лишається. Лихих же людей спіткає неминуче забуття. Все, що ти здобудеш, стане скарбом усього твого роду...»

\* \* \*

Ще здалеку над Мерефою видно було хмару куряви. Ще здалеку чути було дитячий крик та розпачливий жіночий лемент.

– Не відставай! – гукнув Сірко, помітивши впівоберта, що джура Гострозор сповільнив хід.

Хлопець пришпорив коня. Він поклав собі за всяку ціну виправдати довіру свого учителя. Сам і попросився на бій: щойно Сірко скочив верхи, Тарас кинувся навперейми з пронизливим криком:

– Стійте!

– Ану геть! – Сірко, притримуючи за повід баского коня, що поривався стати на диби, суворим поглядом зміряв хлопця.

– Візьміть, я ось... наготував для вас, – похапцем подав хлопець козакові невеликий клунок. – То вам сухарі на дорогу... І ще мій пістоль візьміть... І мене візьміть...

– Та якого біса!.. – і раптом Сірко вмовк на півслові: сині очі малого світилися завзяттям і рішучістю. – Не цього разу, Тарасе, – додав уже тепліше, щоб не образити почуттів вірного учня, котрий у скрутну хвилину ділився з ним найдорожчим, що мав.

– Візьміть, я не підведу! – настирливо попросив Тарас.

– Зарано тобі, кажу! – не став слухати Гострозора Сірко, вдруге пориваючись до воріт.

– Я буду обачним, а стріляти вмію так, що ну! Самі ж знаєте! – щосили крикнув йому навздогін Тарас.

І тоді Сірко, прихильний до свого джури, гукнув:

– Гайда на коня! Від мене не відставати ані на крок. Як у халепу втрапиш чи пропадеш де, то бігме і на тім світі тебе знайду, щоби шкуру спустити!

Коли б характерник Сірко не квапився так у дорогу, а зазирнув би у плетиво будучини, то, мабуть, не був би таким поступливим і нізащо в світі не взяв би хлопця на битву...

\* \* \*

Сірко увірвався на крайню вуличку села. Татарва вже пройшлися нею смертельним ураганом, не залишаючи за собою нічого живого. Те, що зрання ще дихало, квітувало, зростало та набиралося духмяної сили, жалобним вінцем стелилося долі. Всі ближні хати горіли – вогонь облизував їх червоними язиками. На подвір'ях та на доріжках, що вели до воріт, валялися розпороті подушки й перини, білий пух укривав розкидане поспіхом хатне начиння та викинуте з потрощених скринь весільне чи наладнаване для похорону вбрання. Кидалися врозтіч налякані пожежею воли, корови, вівці, коні. Кури, гуси, індики та качки – все домашнє птаство, випечене руками дбайливих мереських господинь, переполошено металося, не знаючи, як і де рятуватися. Нікому й нічому несила було сховатися від біди пекельного лиха...

Мереп'яни, як ті мурахи з підпаленого мурашника, чимхутчій розбігалися від храму, що вже аж стугонів од полум'я. Отець Григiр, поцiлений стрiлою в ногу, не зважаючи на рану й на смертельну загрозу, шкандибав од криници зi сплющеним вiдром i безтямно бубонiв собi пiд нiс: «Це ж храм, людоньки, гасiмо вогонь...»

Мереп'яни тiкали, а татари, наче шуліки, виловлювали нажаханих людей, як звiрят. Тугi аркани стискали шиї все нових i нових бранцiв. Поважнi господарi, молодь, дiти – всiх зганяли в єдиний гурт. Вже потiм, коли на волi не залишиться жодного оборонця Мерепи, чекатиме на бранцiв розподiл – одних буде пов'язано живими, а iнших – покладено в сиру могилу. Бусурмани не панькалися з немовлятами та старцями... Половцi теж були мiж своїх односельцiв. Дмитро, поранений у плече, боронився до останнього, доки троє татар не навалились на нього, оперезавши дуже тiло арканом. Марiя, кинувшись на порятунок чоловiка, теж утрапила до рук ординцiв. Найдовше татари не могли пiймати Софiї. Простоволоса, розпашiла вiд бiгу, в'юнка, як водна течiя, мчала вона попри

палаючі оселі. Бусурмани не відступали, наперед тішачись розкішним ясиром: вродливе личко, стрункий стан, пишне русе волосся можна го-го, як дорого продати на ринку! А зв'язані мереф'яни зі страхом чекали кінця цієї страхітливої гонитви. Вони забули про те, що лишень учора осуджували цю прийшлу дівчину. Перед лицем небезпеки мимохіть відчували до неї жаль, але водночас гордість через те, що їй вдається так спритно уникати хижацьких пазурів. І тільки дяк, вирячивши очі, заволав:

– Дура, куда бежиш?! Непокорністю своєї большую беду на всех наклічеш!

І враз, наче ці люті слова підкосили її, Софія впала у траву. Мереф'яни ахнули. Марія злякано подивилась на чоловіка і, глянувши знову на невістку, сплотніла: Софія, зірвавшись на ноги, рішуче приклала до горла гостре лезо серпа. Татари спинилися. Вони не хотіли втратити таку дорогоцінну здобич. А Софія, завмерши перед ординцями, пересохлими губами все шепотіла:

– Тільки б устигли... Тільки б устигли...  
Тільки б устигли...

Бусурмани ж гадали, що зеленоока чужинка, злякавшись неволі, божеволіє на очах. Насправді ж Софія відчувала, що її та інших горопашних полонених от-от визволять... І порятунок не забарився: перед очима бранців раптом вигулькнув козацький загін, на чолі якого мчав, оголивши шаблю, мереський відчайдух, характерник Іван Сірко.

\* \* \*

— Рубайте триклятих бусурман усіх до одного! — гукнув Сірко своїм козакам, що впали на ординців, як грім з ясного неба. Безжально били ворогів, змушуючи їх до безславної втечі, не залишаючи їм надії на порятунок.

— Алла! Алла! — налякано лопотіли татари, кидаючись урозтіч. І розчепірені руки триклятих зайд, які ще кілька хвилин тому нагаями періщили бранців та зв'язували вкриті мозолями долоні хліборобів путами неволі, тепер намарно затуляли голови своїх безталанних хазяїв. Не було ординцям пощади. Характерник Сірко зносив голови з плечей ненависних ординців, мовби то були боввани чортополохів, що обростають родючі поля.



– Бийте бусурман, хлопці! Та так, щоби ключчя летіло зі шкур їхніх! Буде з чого онучі зробити! – почули козаки клич Сірка.

\* \* \*

А біля Сірка гарцював на баскому коні джура Гострозор. Слідом за рішучими верховодами відважно кидався в бій. Хоч і малий ще був, а страху не відав. Бив недругів незгірш од бувалих козарлюг. У скорім часі загін січового лицарства розправився з татарвою – уся земля довкола відкрилася сотнями ворожих трупів.

– Шайтан! Шайтан! – волали вцілілі татари і, нажахані Сірком, кидалися хто куди.

Мереф'янин Тарас Чорнопліт і собі, притьмом скочивши на вивільненого з-під убитого ординця коня, дременув світ за очі. Сірко кинувся за ним. Ще мить – і наздогнав би зрадника і його голова неминуче покотилась би з похилених плечей... Зненацька розпачливий хлоп'ячий зойк спинив козацького ватага.

– Боляче! – стогнав, корчачись у траві, джура Гострозор, тримаючи закривавленими долонями розсічену голову.

Кров струменіла по його лиці, заливала очі, стікала долі звивистими багряними цівками. Сірко кулею підлетів до хлопця.

– Як же це так, синку?! – обхопив руками тіло малого, що билосся в агонії.

Ледве тамуючи крик, хлопець відгукнувся у відповідь:

– Я... нічого не бачу... батьку... – і безтямно повалився у прірву забуття.

\* \* \*

Довгий липневий день поволі переходив у вечір. Дивною була його хода... Зомлілий від пекучого сонця підвечірок, немовби загрузлий у баговиння розхитаний віз, зашпортався на межі часоплину, не маючи змоги рушити далі. Намарне лелійний вітер засівав у небі найперші яскраві зірнички та вистеляв долі біле полотно ніжного туману. Ніхто не зважав на цю красу. Тиха вечорова пора не могла розвіяти чорний відчай бідолашних мерэф'ян. Скорбота і біль, наче розпечене вугілля, що потрапили на роз'ятрену рану, мучили їхні душі. Кожен розумів: цього дня, що от-от відійде за цьогосвітню межу, йому не забути ні сьогодні, ні завтра, ні повік. Він був темніший,

ніж будь-яка грозова днина, і приніс людям гіркий ужинок: узяв велику данину спаленими хатами та подвір'ями та ще й відібрав од землі робочі руки. Перед очима вцілілих на пожухло-закривавленому килимі трави лежали ті, кого вже не викликати до життя.

Характерник Сірко, стоячи серед гурту мереш'ян, сумно оглядав засіяне горем поле. Стількох односельців, яких знав од наймолодших своїх літ, забрала сьогодні люта січа. Похиливши голову, вдивлявся Сірко в бліді лица полеглих. Він, либонь, один-єдиний серед усієї тутешньої громади відчував на собі провину. Багато знав і багато вмів, тож міг би не дати смерті забрати з собою стількох людей... Він зумів би стати їй на заваді, якби не спізнився. «І кожна маленька хвилина вартує людського життя» – не раз примовляла Рода, застерігаючи його не гаяти надаремно жодної миті. Тепер він нарешті пересвідчився в правдивості цих слів. Бистролетної миті якраз і не вистачило йому, щоби врятувати ще хоча б кількох мереш'ян...

Смерть Михайла Діброви – це втрата, яку Сірко відчував найдужче. І перед ним передусім почував провину. І ніяк не міг

прийняти того, що хресного вже немає серед живих. Іванові все здавалося, що той ось-ось підведеться з трав'яного килиму, на якому лежав непорушно, стискаючи в руці закритавлену стару шаблю.

– Тут нічим уже не зарадиш, сину, – перехопивши Сіркової погляд, стиха зронив Половець.

– Оружжя надо убрать, – похитуючись од пережитого жаху, процідив дяк.

– Хресного поховаємо в кургані так, як є, – Сірко гострим поглядом пронизав дяка. Той мовчки відступив за спину тих, хто стояв ближче.

– Іванку, – легко торкнулася його руки Софія, і гнів ураз заступило зворушення.

Він відчув, як тремтить її долоня на його плечі, бачив іще не розплесканий страх у сьайві зелених очей.

– Страшно тобі? – ніжно запитав, провівши злегка пальцями по спаленілому чолі дружини. Так Сірко вперше виявив перед усіма свою любов до неї.

Жінка хитнула головою:

– Я нізащо б не далася їм до рук, – стиха промовила. Та він і сам знав, що не далася би.

Йому лячно було навіть уявити, що би сталося, коли б він не змусив бусурман утікати геть од неї, завмерлої з серпом біля горла. — Але я знала, що ти порятуєш, — звирялася йому. — Я знала... Ми з мамою вістового надсилали... — і кинула обачний погляд на Марію.

\* \* \*

Марія, втім, не слухала цієї розмови. Виплакавшись на широких грудях чоловіка, подалася допомагати козакам та вцілілим мереф'янам поратися біля поранених. Перев'язавши рану отцю Григору, схилилася над Гострозором:

— Це ж зовсім ще дитина, люди! — сплеснула руками, побачивши глибоку рану на чолі малого.

— Це славний воїн, мамо, — сумно промовив Іван, схилившись над вихованцем. — Отямся, Тарасе! Я прошу тебе, отямся, — закликав малого до життя.

— Нежилец он боєє, — байдужим голо-сом виніс свій вердикт дяк.

— Йди геть! — кинувся на нього з шаблею Сірко. — Не край серця!

– Да ти что! Разве я басурманін какой?! – ображено відступив дяк.

– Йди геть, щоб очі мої тебе не бачили!

Дяк, підхопивши посірілу від пилу стару сутану, притьмом подався од гурту.

А Сірко, ставши навколішки перед Гострозором, щось тихо прошепотів. Ніхто не чув, що промовляли його вуста. Ніхто не знав, якими словами він намагався зцілити малого воїна. І тільки Софія розуміла, – слова ці перевірені віками, і саме ними характерник Іван Сірко намагався пробудити життя у враженому тілі хлопця. І раптом малий ворухнувся! І водночас почувся кволий стогін. Сірко схопився на ноги. Покликавши до себе двох козаків, велів їм:

– Занесіть обережно Гострозора до хати моїх батьків. А ти, Софіє, – перевів погляд на дружину, – візьми ось це олешківське коріння, запар і змочуй ним хлопцеві рану. А я... я зараз повернуся... – і, не промовивши більше ні слова, не сказавши ошелешеним батькам та дружині, куди зібрався, бистрою ходюю подався вбік хащі...



## ПОВЕРНУТИ ВТРАЧЕНЕ

За словами Роди, чар-зілля, яке могло загоїти важкі рани, росло у столітніх мерефських лісах. Довго блукав Сірко у гущавинах, та не натрапляв на нього. Заглиблений у темні, як чорна хмара, думки, знесилений ношею втрат, характерник Сірко йшов туди, куди несли його ноги. Забрівши подалі від людей, на самоті міг не стримуватись: голосним криком у самому серці хащ, де ніхто його не бачив і не чув, виливав козак свій біль. І тільки темний ліс зацікавлено дослухався

до його слів, ненаситно та жадібно вбирав у себе гнівне картання:

– Стількох людей втрачено... і хресний ліг у домовину... а Гострозор завис на межі життя і смерті... Зрадник! – з відразою в голосі звинуватив Черноплота. – От би його у могилу живцем замурувати, разом із мертвими поховати, за законом січовим, щоби іншим не хотілося кидати рідних своїх на поталу! Вкласти б його у могилу поряд із бусурманами, яким прислужився!

Погрозливий оклик відбився вдалині тремтливою луною. Затиснувши кулаки, характерник Сірко дав волю гніву і голосно запрягнувся:

– Клянуся неодмінно поквитатися зі зрадником! Клянуся, що жоден бусурманин не уникне кари! Клянуся, що радше вrostу в рідну землю, аніж дозволю комусь знущатися з нашого люду! Нікому й ніколи не поступлюсь, якщо йтиметься про правду і про волю! Допоки житиму, зброї з рук не випускатиму! Зубами рватиму ворогів, гострою шаблею стинатиму їхні голови. Ні пощади, ні жалю не знатиму до них! Віднині й довіку мої найперші вороги – бусурмани!



Виповівши все на одному подиху, Сірко відчув полегкість. О тепер, позбувшись люті, мусив за будь-що-будь розшукати рятівне зілля для джури Гострозора, в якому ледь жевріло життя. На це він мав три години. Рівно стільки може втримати хлопця на цім світі оleshківське коріння. На більше його не вистачить. Але ж де шукати зілля?!

Роззирнувшись навкруги, Сірко спантеличено зупинився. Безтямно блукаючи, витрушував з dna серця пекучі, як жар, кавалки болю, але на дорогу не дивився, тож тепер не знав шляху назад. Тихо погойдувались верховіття дерев, тужливо порипували сухі стовбури. Шукаючи виходу з лісу, Сірко рушив навмання і... зненацька вибрів на галявину. Неждано-негадано вона сама з'явилася перед ним, мовби дерева відчинили для нього чарівну смарагдоволисту браму, випускаючи з міцних обіймів переплетеного галуззя. Характерник Сірко спочатку здивувався, а потім раптом збагнув, де він є. Чарівна мерefська галявина вдруге допустила його до себе! Вперше побував тут семилітком у купальську ніч і зірвав таємничий цвіт папороті. Звідси повернувся додому

з лісовим побратимом. І сюди, скільки би не шукав, ніяк не міг віднайти стежки впродовж наступних років.

І ось заповітна галявина знову простелила перед ним густий килим трав, манливо закликаючи його великими пишними суцвіттями зела. Слухаючи гучне биття власного серця, Іван подався до чудесних квітів. Але, торкнувшись найближчого пуп'янка, голосно зойкнув од болю. Квітка, що вабила його до себе розкішними пелюстками, несподівано обернулася на гостре жало.

— Ах ти, бісове зілля! — вихопивши з-за пояса срібний ніж, Сірко замахнувся на шпичак. Та не встиг його відтяти, як квітка злякано відсахнулася од його рук, рятуючись від леза. Здивований, Сірко заляк на місці. Однак те, що сталося за мить, вразило його ще більше. На погідному окрайці неба, що виднівся поміж вершечків дерев, зненацька зблиснула крива блискавиці. Замиготіла мінливим сяйвом у височині, і з означеного сяйвом кола полився мерехтливий вогонь, схожий не на полум'я, а на срібно-рожеві стріли. У тому променистому мерехтінні зринув людський силует — спершу ледь

помітний, а потім дедалі більш виразний. Широко розплющивши очі, Сірко дивився перед собою, затамувавши подих. А тремкий силует, набуваючи дедалі чіткіших рис, поставав перед ним постаттю людини. «Як це? Хто це? Звідкіля?» – заметушилися думки в Івановій голові.

За коротку хвилю він отримав відповідь. У білим-білій полотняній сорочці, з біло-сніжними косами у сліпучому сяйві перед ним стояла Рода.

«Може, це примара?» – запитав себе подумки, та одвітом йому став рипучий сміх. Стара сміялася, не розтуляючи вуста. Стиснувши пошерхлі губи, вона дивилася на нього так, ніби заглядала у глибинь серця.

– Чому ти мовчиш? – не стримавшись, запитав Сірко, стривожений довгою мовчанкою. – Може це мара яка, а не ти?

– Пломінь моєї душі наблизився до тебе всупереч забороні характерників, – глухим відлунням пролунав голос волхвині. – Я прийшла, щоб тебе застерегти: не рви манливого цвіту, у ньому таїться забуття! Те, що вражає тебе пекучим болем, для інших – смертельна небезпека. Але придивися

пильно: тут, на лісовій галявині є непримітне зілля, що гоїть навіть найважчі рани... Згадай, як навчала тебе... Якого вигляду це чар-зілля набуває в пору жнивування? Знайди його... Візьми для рятунку обох...

– Обох?! – подався всім тілом до неї. Мінливе сяйво затріпотіло, перетворилося на прозоре марево і... зникло з-перед очей. Так, ніби й не було його.

– Волхвине! – гукнув Сірко. – Розкажи мені: хто ці обоє?!

Але тільки дзвінка луна його голосу покотилася лісом. У її відзвуку він зненацька почув іще й хрип звіра. «А це що за мана?!» – подумав Сірко. Хрипіння звіра почулося вдруге, та вже виразніше. Од несподіванки відступивши назад, Іван натрапив на розлогий кущ калини, що замаєв перед ним зелен-листом та розкішними зрілими гронами. «Хіба цей кущ тут був раніше? І хіба нині час достигання калини?!» Немов у відповідь на його думки, приглушений хрип почувся втретє, неначе звір був зовсім близько, за щільно сплетеним гіллям, укритим пишними кетягами. Обійшовши похилений кущ, Сірко не повірив своїм очам. За калиною

лежав... сивогривий кінь, поцілений у груди. «Марю я, чи що?!» – труснув головою і позадкував геть від коня. Але пронизливе болісне іржання пораненої тварини змусило його повернутися. Цього разу Сірко підступив ближче. Справді, дійсність іноді буває химернішою за найвигадливіші сни! Перед ним, без сумніву, лежав поранений кінь.

– Ти, певно, втратив господаря? – Сірко нахилився над бідолашним. – Чи не бусурмана носив на собі? – перепитав суворо. – Чий ти?

Кінь дивився на нього благально та пронизливо. Прохаючи порятунку, а водночас так, нібито перевіряв його, вичікував чогось... Глянувши у розширені від болю очі, Сірко мимохіть прошепотів слова старих характерників, мовлені йому однієї дивовижної ночі:

– І я властен зробити неможливе, щоби той, хто пішов од мене, зумів повернутися в мить великої втрати... На місці правічного кола зустрічі... Де зціленням явлю свої потаємні знання та велику силу...

Раптом здогад обпik Сіркове серце. Тепер характерник зрозумів, про що говорила

Рода, до чого закликали наставники Пугач та Вітрогон і про що мовив у ту чудернацьку ніч задзеркальний сірий вовчисько, прохачучи віднайти місцину для нової зустрічі. Мерефська хаща – ось місце, що його Сірко повік носитиме у собі навіки, не розлучаючись зі спогадом про неї ані на мить, куди б не завела його доля. То ж де б іще він мав знайти втрачене?!

– Але до чого тут кінь?! – промовив Сірко і відразу помітив у погляді тварини ледь уловимий вогник. Такий, що бачився йому не раз у зірких та мудрих очах вірного лісового побратима. «Хто се на сміх та глум затіяв зі мною цю гру?! Що се за диво?!» Сторожкий погляд раненого коня пронизував його тіло наскрізь. Витираючи з чола рясний піт, характерник Сірко подумки шукав доказів: «Рана у грудях... Мій вовк також був поцільний в груди... Так само, як цей кінь...»

Важкі думки, як розколошкані вітром хмари, змагались між собою у швидкості: «Мить великої втрати... Сьогодні я втратив більше, ніж міг собі уявити... Цей день запам'ятається мені навіки невичерпним болем...»

– Що ти за вісник? Звідкіля прибув сюди? – тремтячим голосом звернувся до тварини.

На ці слова кінь лизнув його долоню... Торкнувшись сивої, як зимова паморозь, гриви, Сірко зненацька відчув, як гаряча хвиля котиться його тілом від пальців аж до маківки голови. Приклавши долоню до грудей, аби не дати враженому спомином серцю вискочити зі звичного сховку, збентежений чоловік стиха прошепотів таємні слова, почуті від задзеркального вовка:

– Коли народження в іншому місці, в іншій личині, провістить мій прихід, впізнай мене і візьми з собою...

Кінь аж стрепенувся, мотнув головою і спробував звестися на ноги. Та було видно: глибока рана знесилила його. Важко прохрипівши, він знову звалився у траву.

– Сірий! – крикнув Сірко і впав на коліна перед пораненим конем. Обхопивши сиву голову руками, завмер. Чув, як гучно б'ється серце у грудях схвильованої тварини. І чув, як стугонить радістю його власне.

Скільки тривала ця мить?.. Сірко, здавалося, забув про час. І тільки гаряча кров

побратима, що крапнула на долоню, привела його до тями.

— Тебе треба рятувати, і то якомога швидше! — вигукнув і роззирнувся довкола, прислухаючись до власних слів, що покотилися луною. — Але як? Як? Як?!

І враз, поглянувши на закривавлену траву під грудьми коня, на смарагдово-багряному килимі він побачив помічне зілля, здатне рятувати життя і Сивогривому, і джурі-Гострозору.





## КОБЗАР ТАРАС ВЕРБОВИК

*Ой, на горі, на могилі!  
Гей, на горі, на могилі!  
На широкій Україні!  
Гей, на широкій Україні!  
Лежить козак там убитий,  
На купину головою.  
Гей, на купину головою.  
Прикрив очі муравою.  
Гей, прикрив очі муравою,  
А рученьки китайкою,*

*Гей, а рученьки китайкою.  
А ніженьки нагайкою,  
Гей, а ніженьки нагайкою.  
Ой устань же, козаченьку.  
Гей, устань же, молоденький,  
Нагаєчку візьми в руки,  
Гей, нагаєчку візьми у руки...*

Гойдали орелю осені дужі вітри, здіймали увись коловерть жовтого листя, розкотисто били в гучні литаври дощів, а понад усім тим чувся журливий журавлиний клекіт. Такий самий сум вчувався у словах пісень сліпого співця Тараса Гострозора, віднедавна нареченого іншим ім'ям. Нове ім'я заслужив він по праву, щойно торкнувся кобзи, виготовленої з голосистої верби. А коли з уст його злетіла пісня, всім до одного запорожцям – вибагливим слухачам – стало зрозуміло, що на Січі з'явився рідкісний співець козацької долі. Дзвінкий голос хлопця, здавалося, ввібрав у себе найтонші відтінки радості й печалі. Голосом пісні промовляла його вразлива, рано дозріла душа. Направду-таки сліпий кобзар Тарас Вербовик співав так, як жив, а відтепер жив на землі він піснею...

\* \* \*

З дня, коли сині зіркі очі його осліпли від кривавої рани, Тарас почувався обділеним. Понад усе він хотів навчитися вправлятися з гостролезою зброєю, служити у козацькому війську. Щоночі навідувались до нього сни, що кликали до бою. Бачив себе в них умілим, ревним воякою, який вправно орудував шаблею та пістолем. У цих снах не було йому рівних серед інших молодих козаків. Недарма ж Сірко хвалив свого джуру в розпалі битви: «Молодець, Гострозоре!»

Та, прокидаючись, хлопець зустрічав ранки гірким розпачем. Поривався до сонця, яке йому заступила незмінна темрява в очах... Втративши зір, він уже не міг прислужитися козацькому війську так, як сподівався раніше. І тільки кобза – єдина розрадниця та рятівниця – могла стати в пригоді не лише самому Тарасові, а й усім січовикам. Цю кобзу подарував йому Сірко, щойно він одужав, а затим ледве не вкоротив собі віку. Не тямлячи, як далі жити і що робити на білому світі без зору, хлопець не раз думав позбавити себе життя. І це сталося б неминуче, коли б не одна коротка розмова.

Якось, страждаючи од болючих ран, а ще більше – від безпросвітних думок, Гострозор відчув на своєму чолі легкий доторк.

– Не треба робити дурниць, синку, – голос Сірка звучав застережливо. – Твоє життя тобі не належить.

– Навіщо ви рятували мене в Мереві? І навіщо заступилися за мене на майдані, коли Чернопліт хотів розсікти моє тіло навпіл? – хлопець викрикував звинувачення, ні крихти не дивуючись, звідки Сірко знає про його потаємні думки. А виплеснувши назовні свою образу, обхопив голову руками і тихо зізнався: – Я не хочу жити, батьку...

– Мушиш! – ухопивши малого за плечі, Сірко з силою струснув худе тільце. – Мушиш жити, Тарасе! Я прийшов, щоби сказати тобі: ніхто й ніколи не знає напевне, що принесе йому новий день!

– І що може замінити мені те, що я втратив навіки – мій зір? – понуривши голову, запитав сліпий.

– Заповіти долі здатні перемінити все, – кожне ретельно обдумане слово давалося Сіркові важко. – Пригадуєш, як ти розповідав

мені про службу в дідича, про Луку і гру на кобзі?

– Навіщо мені це згадувать?! – скрикнув хлопець.

– Я знайшов тобі гарного вчителя. Він навчить тебе майстерно грати на кобзі.

– Як? – з гірким насміхом перепитав хлопець. – Насліпо?!

– На слух, – у голосі Сірка не було і нотки жарту.

– Мені не потрібна така наука! – зло викрикнув хлопець, не стримуючи відчаю. – Я прийшов на Січ з іншим умінням! Ви нарекли мене Гострозором, і я тішився цим ім'ям, як і своєю вправністю в стрільбі та належністю до козацького війська. Але ж ось що сталося! У найпершій дрібній сутичці своєю бездумністю та невмілістю я позбавив себе найважливішого! Тепер мені нічого робити ні тут, ані деінде. Не треба мене рятувати втретє...

Сірко мовчав. Він не знав, як відповісти, і водночас розумів: конче мусить щось говорити. Аби тільки повернути свого джуру до життя, аби вирвати його з тенет безнадії. Наперекір усьому...

– Я винен, що не захистив тебе, Тарасе... Прости, – тихо промовив, зітхнувши. Сірко вперше вимовив ці слова відкрито, хоча стільки ночей думав про те, що сталося, і весь час звинувачував себе. Дарма характерники Пугач та Вітрогон, а найперше Рода, до якої стрімголов помчав, прохаючи бодай якоїсь допомоги, – ті, хто знав і вмів більше за інших, – запевняли, що немає в тому його провини. Доля така у хлопця – був їхній одвіт. Але Іван не приймав цього виправдання. Він почував перед хлопцем велику вину. Гострозор цього не знав. Та й мислив він інакше.

– Я сам собі винен, більше ніхто! – гаряче запевнив учителя.

Сліпий Тарас не бачив, як заперечно похитав головою його співрозмовник, а тільки почув у відповідь:

– Твій біль довіку буде на мені важким тягарем. Але він стократ поважчає, якщо я дозволю тобі зневіритися й бездумно відкряяти частку життя.

– Як же мені жити?! – простогнав хлопчина.

– Тарасе, я добре знаю, як ти відчуваєшся, але відаю й інше. Деінде ти пропадеш.

Поза Січчю хирітимеш та гибітимеш, доки не зачахнеш остаточно. Твоє місце тут, біля мене й усіх інших. Тож ставай до гурту, твою частку слави не відбере у тебе ніхто. Помста – це те, що додасть тобі сили для життя.

– Хіба сліпець може здобути козацьку славу? – з гіркотою перепитав хлопець.

– А ти знаєш давню козацьку мудрість: «Не той сильний, хто камінь верже, а той, хто серце в собі держе»? Знай: шабля і пістоль – це не єдина зброя. Є й така, що вражає влучніше та гостріше.

– Ні, немає... – заперечив Тарас і похапцем додав: – Нічого немає на світі влучнішого за постріл.

– Е ні, не кажи, коли не певен! Таки є зброя, що перевершує всяку звичну. Але нею володіють люди особливі. Тисячі козаків можуть узяти в руки шаблі та лишень один із них вдатний до самостріла, що вбиває ворогів, пронизуючи наскрізь їхні серця.

– Що це за зброя?! – аж стрепенувся хлопець.

Сірко відвів сумовитий погляд від його чола. Невимовно важко було йому дивитися

на юне личко з тьмяними очима, які раніше блищали од завзяття – ті очі були для нього німим докором. Хотів було Іван погладити Тарасове волосся, вже й руку заніс, але не зміг.

– Що це за зброя? – перепитав сліпий.

Сірко провів рукою по своєму чолі й промовив:

– Послухай, я розкажу тобі одну історію. Колись, у давні часи, коли ні мене, ні тебе на світі не було, в козацькому товаристві зажив великої слави предивний чоловік. Звали його Антін. Він замолоду втратив у бою зір, але ж хотів і знав, як прислужитися рідній землі. Його ніхто не міг назвати сліпим, бо поводився так, буцімто бачив ліпше за зрячого. Ходив без поводиря, їздив верхи на коні, не оминав бойових козацьких походів. Кажуть, із нього на війні було незмірно більше користі, аніж із якогось несміливця чи ж недосвідченого воїна. Мало того, що добре грав на кобзі, складав пісні про козацьку долю, то ще й доладно володів шаблюкою і влучно стріляв із пістоля. А як траплялося бути пораненим у бою, ні жалості, ні допомоги Антін не приймав. Криючись



від інших, золою та медовухою, пересилуючи нестерпний біль, сам зцілював свої рани. І в цьому був сильнішим од усіх. Коли ж надійшов його час і побратими-козаки споряджали співця-воїна до вічної домівки, тоді й стало видно, що все тіло славного кобзаря було пошматоване та побите кулями, ніби решето. Розумієш?

– Але ж як це?! – тремтячим голосом перепитав Тарас, видно, діткнутий до живо-го цією оповідкою.

– Пригадуєш наші вправи? І те, як ти стріляв із зав'язаними очима? Ось що я скажу тобі, синку: можеш померти у ліжку, караючись за гріхи, а можеш у звитяжному двобої побороти саму смерть.

– Як?! – знову запитав Тарас, незрячими очима втупившись поперед себе.

– На цій землі, вкритій потом і кров'ю відважних русичів, непросто стати таким, як вона того потребує. Але ти зможеш і зумієш прислужитися рідному краю. І ти можеш досягнути великої слави, якщо сам того захочеш. Я не жалітиму тебе, чуєш! Я не казатиму тобі: впокорся і надійся на диво. Я кличу тебе, Тарасе, на вірну козацьку

службу. Свій біль, свою люту ненависть до ворогів переллеш у пісню і тим самим закликатимеш до хоробрості інших. Пісня буде твоєю справедливою помстою... Що ти скажеш у відповідь, синку?

— Я хочу помститися бусурманам! — палко вигукнув хлопець.

— Ну, це вже по-козацьки, — з усмішкою мовив у відповідь Сірко. — Немає на землі страшнішої сили, ніж праведний гнів. Він додає снаги, наділяє великим умінням, робить людину нечутливою до ран. Праведним гнівом клянусь, Тарасе, що помщуся за тебе. А ліпше, коли ми виплекаємо нашу помсту разом.

— Виплекаємо! — стиснувши кулаки, заприсягнув хлопець.

\* \* \*

Від часу бою за Мерефу сплинуло сім квапливих літ. Усі ці роки не випускав із рук зброї характерник Сірко, повсякчас пам'ятаючи про клятву, дану в тиші мереської хащі. Вигартовуючись у бойових походах Тараса Трясила, відточуючи гостру шаблю поряд з Іваном Сулимою та його

вірним товаришем Павлом Бутом на Азові й у Кодаку, мужніючи обіч правдивого поборника козацької честі Дмитра Гуні, Сірко гаразд бачив, якою непереможною силою володіє козацтво і яким непереможним страхом сповнюються вороги, відчувши ту силу. Запальний, мов іскра, швидкий, наче стріла, шалений, як порив передгрозового вітру, цей чоловік не мав рівних у військовій доблесті. Здавалося, йому служили всі природні стихії, невловимими людським оком порухами провадили до переможного звершення всіх бойових герців.

Завжди поряд із Сірком були його хранителі. Передусім – це Сивогривий, дивовижний кінь, що відгукувався на найменший рух свого господаря. Під час бою він завдавав ворогам великої прикрості. З розметаною гривною гасав перед ошелешеними бусурманами, розпалюючи їх не на жарт. А коли нападники кидалися в бій, Сивогривий, либонь, замовлений незламними закляттями, легко ухилявся від прицільних стріла та гострих шабель. Зброя його не брала. Із води цей кінь виходив сухим, із вогню – неопаленим. І свого господаря вмів уберегти

від лихої загрози. Але ж і Сірко не мав страху ні перед чим. І кінь, і вершник були варті один одного. Тому траплялося й таке. Переїнявшись духом битви, Сивогривий гарцював перед ворожим військом, збурюючи татарських коней голосним іржанням і мовби намовляючи їх до відступу: враз оскаженілі коні з піною на губах кидалися врозтіч, металися по всьому полю, скидаючи з себе нажаханих ординців і втоптуючи їх у траву. І коли великий страх охоплював душі бусурман, донедавна ще таких палких войовників, молодий ватаг Сірко зі сміхом закликав до битви відчайдушів-козаків, які невідступно слідували за ним. І там, де зблискувала шабля верхівця-характерника, виплекана славетним львівським мечником Антонієм, розквітав жар-цвіт козацької слави. Недарма його побратими захоплено дивилися, як мерефський сміливець січе ворогів, наче капусту. І те, для чого іншим потрібно було кілька хвилин, у нього займало коротку мить. «Доки козак-роззява шаблю вихопить із піхов, Сірко перемогу святкуватиме. І ані у вправності, ні у влучності з ним змагатися зась. Сірко й самого чорта пристрелить, щоби той душі

християнські на зло не спокушав», – так говорили поміж собою старші козаки, гордо зауважуючи, що, либонь, вояк Іван Сірко народжений задля великої та славної долі. Сивочубі характерники Пугач та Вітрогон тішились шаною, яку здобув їхній учень. Вони, далєбі, відали більше за інших: бачили, як вибруньковуються в їхньому вихованцеві риси правдивого козака-характерника: незвичайна швидкість, рішучість, непохитність, проникливість, та вміння запалювали інших негасимим полум'ям хоробрості. Адже на те й приходили у світ характерники, щоби пробудити, відродити забуте і спопеліле. Тож з появою Івана Сірка на Січ прийшло те нове, що було добре забутим старим, – те, на що давно чекала просякла кров'ю та невільницькими слізьми українська земля.

Про велику надію на відродження сили запорожців вістувала пісня, закликана до життя дзвінким голосом Тараса Вербовика.

*Та, ой, як крикнув же та козак Сірко,  
Та, ой, на своїх же, гей, козаченьків:  
«Та сідлайте ж ви коней, хлопці-молодці,  
Та збирайтеся до хана у гості!»*

Та туман поле покриває,  
Гей, та Сірко з Січі та виїжджає.  
Гей, та ми думали, та ми ж гадали,  
Що то орли та із Січі вилітали, —  
Аж то військо та славне Запорозьке  
Та на Кримський шлях з Січі виїжджало.  
Та ми ж думали, ой, та ми ж гадали,  
Та що сизий орел по степу літає, —  
Аж то Сірко на конику виїжджає.  
Гей, ми ж думали, ой, та ми ж гадали,  
Та що над степом та сонечко сяє, —  
Аж то військо та славне Запорозьке  
Та на вороних конях у степу виграває.  
Та ми думали, ой, та ми ж думали,  
Що то місяць у степу, ой, зіходжає, —  
Аж то козак Сірко, та козак же Сірко  
На битому шляху на татар оступає.



## ПАГОНИ КОЗАЦЬКОГО РОДУ

І от Сірко знову стояв на батьківському порозі, радісно оглядав рідну хату, де пахло свіжоспеченим хлібом і травами. Нічого тут не змінилося, тільки малеча засіяла отчий дім сміхом. Софія подарувала родові Половців двох хлопчиків і двох дівчаток, але залишилась усе такою ж вродливою і тендітною, як дівча. Під час коротких навідин додому Іван вслухався в тихий голос дружини, вдивлявся у радісний блиск її зелених очей.

Тішився тим, що роки, здавалося, не мали над нею влади. Насправді ж, вона молодшала тільки тоді, коли приїздив він. Коли ж перед розлукою цілував її біля воріт у замкнені смутком вуста, Софія, немов квітка, починала поволі в'янути. Недовгі зустрічі змінювалися довгим чеканням. Але жінка не жалілася, не нарікала на свою долю. Лишень іноді вночі плакала тишком, щоб ніхто не чув і не бачив. Але пильна Половчиха спостерегла невістчине горе, та ще й якось уранці спостерегла, як та, позирнувши на шлях, краєм хустки витерла заплакане обличчя. Розраджуючи, свекруха водночас і дорікнула Софії:

— Доню, не плач, бо змарнієш. А чоловіки не люблять змарнілих жінок. Вони забирають нашу молодість і красу, додають нам зморшок, але воліють, щоб ми були все такими ж, як і під час першої зустрічі.

Після цієї розмови Софія стала ще обачнішою. Ховала свій смуток навіть від самої себе. Всю ласку й ніжність віддавала дітям. А ті вродилися на славу! Шестилітній Петрусь, найстарший, як дві краплі води був схожий на батька. І не лише зовні, а й за



характером – такий же запальний та прудкий. Мабуть, хлопцеві на роду було написано стати козаком: хоч і малим був, а вже хапався за шаблю. До матері йому й діла немає – підійде, хіба коли зголодніє, а так усе за дідом назирці бродить. То йому шаблю дерев'яну витеша, то пістолика такого, як у тата, зладнай. А дідо, обравши найстаршого внука за улюбленця, догоджає йому в усіх забаганках. Виросте хлопець не для дому – видно це вже й зараз. Важко з цим миритися Софії, але й змінити нічого не можна. «Вродився таким», – гірко зітхає жінка, передчуваючи нелегку долю старшого сина. Про наймолодшого трирічного Романка ще годі щось певне сказати, хоч і він – це гаразд видно – найбільше горнеться до батька, а понад усе любить, коли той підкидає його високо вгору дужими руками. І тільки щодо дівчаток – п'ятирічної Галинки і чотирирічної Катрусі, – Софія була спокійна. Біля них на старості їй буде добре, бо вони з малих літ горнутья до неї, переймаючи мамині вміння. Іван, коли вдома, все з синами бавиться. Доньок він теж любить – це дружині добре відомо, але чомусь іноді їй

здається, що Іван зовсім не знає, як поводитися з такими тендітними створіннями. Тому, взявши котрусь із дівчаток на руки, швидко опускає її на долівку, тільки що по голівці погладить. А якось запримітила Софія, що й гладить батько доньок так, ніби торкається крихкого скла – щоб ненароком їх не розбити.

\* \* \*

Марія Половчиха, втішена внуками, весело оглядає поросле споришем подвір'я. Он біжить, лопотить ніжками до неї Петрусь, на ходу вигейкуючи:

– Егей, бабуню, я ворога поцілив!

– Невже! – зойкає Марія.

Вдоволений Петрусь радісно сміється, що йому вдалося здивувати бабу, і виставляє поперед себе зламане стебельце городнього маку.

– Ось, бачте, зігнув палицею! – аж підскакує хлопча.

– І нащо ти, малий бешкетнику, незрілу маківку підтяв?! Коли б то поспів мак, взяли б ми макове насіннячко, гарнесенько розтерли його і пиріжечка спекли. А так, що тепер з нього буде? – чомусь геть несердито сварила

баба онука. Вона зовсім не вміла гніватися на цього хлопчика, навіть коли він робив шкоду – тільки й того, що покартає злегка. Але ж невгамовний Петрусь покиває на бабині слова, а затим, стріпнувши чубом, знову капоститиме, аж доки мати не візьме до рук різочку і не провчить сина за бешкет... Дарма Марія повсякчас вступалася за пустуна – Софія теж могла бути суворою. І Петрусь після маминої езекуції втишувався – сідав на моріжку біля баби й жалісливо бідкався:

– Бабуню, а чого мама різочкою б'ється? Я по-козацьки ворога поборов, а вона мене цвих по руцях. Чого вона така сердита?

– Не гнівайся, серденько, на маму. Ти був неслухняний, от вона й не стрималася, – втішатиме Марія малого.

– Зла вона і недобра! – навздогін мамі сварив пальчиком той.

– Ах ти ж, запальний мій Половцю! – бабуся ледве стримувала у грудях сміх.

– Ні, я не Половець! – набурмосений малий заперечливо стріпнув русявим чубом.

– А хто ж ти такий?! – приишкла від подиву Марія біля завзятого забіяки, що вміє так ревно відстоювати своє.

– Я – Сірченко Петро! – гордовито вимовив хлопчик, довівши Половчиху ледве що не до реготу...

Та Петрусь недовго сидів на моріжку. За кілька хвилин, знудившись біля баби, подався знову до забави і знову вскочив у шкоду – достоту так, як чинив колись його батько. У свої шість рочків, доки русоголові сестрички бавилися мотанками, а манюній Романко тупцяв коло матері, Петрусь хотів уже осідлати справжнього скакуна, а не дерев'яного коника-каталку. Він мало не щоднини бавився своєю іграшковою шаблею, а коли Сірко бував удома, не зводив захопленого погляду з лискучої батькової зброї і щораз приміряв на себе пропахлу вітрами та польовим роздоллям козацьку шапку. Видно, що в Петрусеві мало було від трударя-хлібороба, а більше від козака-войовника зі славного козацького роду Половців.



## РОЗПЛАТА ЗА ЗРАДУ

Козаки живуть від походу до походу. Така їхня вдача, як то мовлять сивочубі характерники Пугач та Вітрогон. Але ліпшої воякам і не треба. Нічого їм удома по зачіпках сидіти, штани протирати! Козацька доля – це вигострені у битвах шаблі та набиті порохом пістолі.

А про початок походу звичайно вістує пісня. Як оце тепер. Занедужавши на лихо-манку, Тарас Вербовик не має сили йти

в похід. Це уперше він не збирається в дорогу разом з усіма. Мусить залишатись на Січі, доки не оклигає. Характерник Сірко, сідлаючи Сивогривого, тривожиться за молодого побратима. Дарма, що Пугач завірив: біди з хлопцем не буде. Разом із давнім приятелем Вітрогоном він узявся підняти на ноги хворого кобзаря. За його вказівкою Тарас Вербовик уперше скуштував на смак гірку горілку. Щоправда, горілку з попелом – найліпший засіб проти лиходійки-пропасниці. І слабкість Тарасова поволі відступає. Але все одно співцю-Вербовикові не йти з іншими в похід. Сили його розтрачені в боротьбі з хворобою. Та він не відсторонився від збору, не сидів сам у курені. Хоч не в поході, то на січовому майдані прислужився товариству. Із кобзою в руках знайшов собі місце серед вояків, тонкими пальцями торкнувся натягнутих струн, і ось уже новонародженою піснею випроводжає побратимів на битву:

*Ой, пішли та й козаченьки на орду війною,  
Полилась ворожа кривця за ними рікою.  
Ой то не дуб, не зелений та й до неба пнеться,  
То Сірко, наш козаченько, із ордою б'ється...*

\* \* \*

Літня спека зморила військо. Та не завадила тому, що мало статися: запалали у вогні татарські улуси. Визволені козаками бранці повертались додому. Іван Сірко благословляв їх у дорогу. І раптом відчув на собі сторожкий погляд: хтось злякано дивився йому в спину. Озирнувшись, Сірко мало не впав із коня, побачивши поряд того, кого найменше сподівався зустріти тут, хоча й знав, що рано чи пізно мусив би на нього натрапити. Перед Іваном Сірком стояв Тарас Чернопліт — заклятий його ворог. Той, про кого говорила ворожбитка Рода, що не вдатний до козацької шаблі. І, як завжди, не помилилася: примудрився сей страхопуд без бою у полон втрапити. А скількох мереф'ян погубив своєю легкодухістю! Навіть хресного поклав у домовину. І Тараса Вербовика зору позбавив.

— Зрадник! — запалавши люттю, Сірко рвучко заніс шаблю над Черноплотовою головою.

Але той зненацька вихопив з-позад себе малолітнього смаглявого хлопчика, підняв його високо і тремтячим голосом вигукнув:

– На ось, рубай спершу його! Це – мій син. Його мати – татарка.

Аж уклякнув од несподіванки Сірко. Дивина та й годі! То онде Чорнопліт знайшов свою долю! На чужій землі, посеред чужого люду, довірившись чужій вірі, зрікшись усього рідного...

– Запроданець клятий, – кинув гнівне звинувачення просто в обличчя недругові.

– Не вбивай! – впав на коліна Чорнопліт, потягнувши за собою й малого, що, перелякавшись, вибухнув голосним плачем.

Завмерла шабля в Сіркових руках. В душі його зчинилася запекла боротьба: одна частина її закликала до помсти, а інша, зглянувшись на смаглявого малолітка, що дивився на Івана широкими від жаху очима, благала простити зрадників. Наче відчувши оте його внутрішнє змагання, Чорнопліт жалібними очима вглядався в козацького ватага. Той, глипнувши на схилену постать, із огидою подумав: «І звідки беруться такі покручі на нашій землі?» Потім перевів погляд на дитину. Хлопчик пролопотів: «Аман!» Стоячи на колінах поряд із батьком, малий просив про помилування для обох. І тоді, раптом



згадавши своїх малолітніх синів, Сірко опустив шаблю.

– Живи, – з відразою подарував помилювання зіццуленому Чорноплотові. – Колись вовком витимеш і каятимешся у всіх своїх гріхах!.. Але ж ти і так уже покараний: став своїм серед чужинців...

– Я не один такий! – раптом пролунало.

– Що?! – здивувався Сірко. – І скільки ще таких, як ти?!

– Четверть визволених не хоче вертатися на Україну.

– Брепещ, собако! – зіскочив з коня Сірко і вхопив Чорноплота за груди. – Я не вірю тобі!

Тарасів син зайшовся криком і безтямно залопотів: «Аман! Аман! Аман Аллах!»

– Спитай сам он у тих! – Чорнопліт тремтячою рукою вказав на людей, що й справді, збившись до купи, стояли неподалік.

Воно й правда: ці звільнені не поспішали йти звідсіля.

– Спитаю, – важко відступив од Чорноплота, боячись цієї миті самого себе.

– Чого ви чекаєте, люди?! – суворо запитав Сірко у звільнених бранців, які боязко позирали на свого рятівника. Уперше Іван

Сірко надибав таке диво. Скількох уже визволив із неволі й кожного разу бачив сльози радості в очах. А ці люди не раділи, тільки ніяково переминалися з ноги на ногу, силячись щось йому сказати. Зрештою, хтось таки наважився:

– Що нам дасть оце визволення, Сірку?

«Що мовлять ці безумці? Чи вони подуріли з радості?!» – подумав собі Іван, а вголос запитав: – Говоріть, чого ви хочете? – зібгав пальці рук у тугі кулаки.

– Ми хочемо... зостатися.

– Чому?! Навіщо?! – не йняв віри почувому.

– Тут – наш дім, наші родини. На батьківщині нас нічого не чекає.

Аж стрепенулося серце в грудях Сірка на ці слова. «Як же це так?! Запроданці! Вбити всіх до одно...»

Його думки перервав схлип немовляти. На руках молодій жінки заплакала дитина. Коли б не це, козацький ватаг, певно, не розмірковував би ані миті. Та зачувши голос безневинного дитяти, вже не мав сили чинити вбивство. Вклавши у піхви шаблю, важко махнув рукою:

— Хто хоче — нехай залишається. Гнати, як невільників, нікого не будемо...

\* \* \*

Звісивши голову на груди, повертався Сірко додому. Вів за собою великий ясир. За ним ішли й визволені. Але чимало звільненого люду зосталася на чужій землі. Ніхто силоміць не тягнув їх на батьківщину, ніхто не заковував у ланцюги. Вони залишалися там з власної волі. Не захотіли вертати додому...

У характерника Сірка на серці лежав переважний камінь. Думав про полеглих під час битви, про сльози згорьованих матерів, які чекали їх удома і благали його, коли вирушав у похід: «Верни, козаче дорогий, нам дітей з неволі!» — думав і мучився. «Скількох українців яничари поклали до могили? Коли здіймали ятагани над їхніми головами, то не прислухалися до голосу своєї крові: народжені на цій землі, ніколи не мали її в серці. Це ж неминуче — і син зрадника-Чорноплота, якого я не повинен був милувати, і всі ці інші діти з ясними очима і темними тілами — згодом, підрісши, чорним

лихом засіватимуть землю предків. Вона їм буде чужа! Бо ж їхні рідні батьки зреклися її... Запроданці, кляті!»

І ось уже люто картав себе Сірко за мимовільну слабкість: «Ні! Я зробив не так, як потрібно було. Помилився я, ех помилився... Треба все виправити. Негайно!»

Смикнув за повіддя Сивогривого:

– Відіслати молоде козацтво на справу! Вирубати зрадників до ноги! Не дамо бусурманам плодитися на погибель українського люду!

...Коли вже було по всьому, Сірко під'їхав на місце страшної кари і, ставши на коліна, глухо промовив: «Простіть, сараки, нехай на Страшному Суді розсудять нас»... І враз осікся: серед трупів упізнав сина Чорноплота – широко відкритими очима мертвий хлопчик дивився на нього. В очах тих навіки закарбувався жах. І раптом промайнув у них відблиск далекого минулого: купальська ніч, багаття, і він сам, Іванко Половець, ще зовсім дитина, збитий підніжкою молодого зухвальця Тараса, лежить в гарячий золі, а над ним чутно кпини, навздогін яким лунає його голосне запевнення: «Як я виросту, то поб'ю тебе!..».



## ТРИ ЧИСНИЦІ ВІДЛІКУ

Це був важкий похід... «Благе діло», – так сказав про страшну кару для відступників отаман Гуня. А в Івані після того щось ніби надламалося. Кривавий гріх мучив його душу, хоч він начебто безжурно оповідав цілком здоровому Вербовикові подробиці тієї виправи. Сірко тихо запевнив сліпого:

– Я відплатив твоєму кривднику і всім тим, хто стояв за ним...

Великодушний юнак тільки й мовив:

– Бог їм суддя.

Та розмова із другом не полегшила непосильної ноші. Сірко знову не спав ночами. Щойно склеплював повіки, чорним воронням зліталися до нього зусібіч жахні думки, а потім враз спалахували дві ясні цятки – навіть не бачачи очей, чув на собі їхній світлий пронизливий погляд. Невинно убієнна дитина жадала помсти...

Ніхто з людей не міг допомогти йому загасити пекельний вогонь роз'ятреного болем серця. Навіть і найближчі. Ні дружині, ні матері не переповів козак усього до крихти – не смів звіритися у своєму гріхові. Характерникам Пугачу та Вітрогону теж не хотів розкривати про свої почуття. Втім, мудрі наставники усе збагнули самі, проникли у глибінь його розпачу та запізнілого каяття. Збагнули й мовчали – ні осуду, ані виправдання не чув од них. А хотів почути. Понад усе хотів почути, що вони думають про його вчинок. Мусив хоча б із кимось поговорити про це. Мусив вихлюпнути перед спорідненою душею повноводий струмок своєї гіркоти. Тому й зібрався до Роди. Лише вона могла відчувати, як бринять найтонші струни

його душі. Перед нею не треба була критися з найпотаємнішим. Рода розуміла його, як ніхто інший.

За тиждень після того лиховісного походу характерник Сірко, осідлавши Сивогривого, стрілою помчав на Перевозькі хутори.

\* \* \*

Волхвиня звіряла свій лік. Рахуючи прожиті літа, як стужавіле зерно, завбачливо зазірала у майбутнє. Відхиляла завісу незнаного. Дивилася і бачила, яким невтішним шерегом втрат тягнеться її будучина. Нелегко їй було, ой нелегко...

За своє довге життя Рода зазнала чимало лиха. Найперше: відійшли на інший світ батьки. Одне за одним подалися на береги вічності, залишивши їй у спадок невигойний біль... Через кілька років після того Рода втратила кохання – поклала у домовину нездійсненого дівочі мрії та молодецьку жагу. Їй тоді було сімнадцять, йому стільки ж. Він був сином-одинаком, для якого батьки надбали гарні статки. А вона не мала посагу. Однак він любив її. Стільки ніжності виповів біля заколисаної верби. Стільки щемливих

слів сказав їй, одній-єдиній, виціловуючи палко вуста. Літньої ночі цілував її, а восени одружився на іншій...

Покинута і осміяна, вона не мала снаги жити далі. Нічної пори, як одинока вовчиця, вила від нестерпного болю, ледь не наклала на себе руки. Коли б не дитина, яка забилася під серцем пропахлої сльозливими дощами осінньої ночі, закликаючи молоду матір до життя. Спершу, спантеличена негідним набутком, Рода зі страхом думала про те, що буде з нею, щойно люди дізнаються її таїну. Покриткам тут немає пощади... Тож, зрідка виходячи на люди, Рода стягувала живіт широким тугим пасом. А пригадуючи слова покійної матері, що немає у світі нічого дорожчого за дівочу честь, дні й ночі гайнувала на запізніле каяття. Страх, немилосердний порадник самотніх та зневірених, напоював її душу по вінця. Рода корилася йому. Боячись жити і не сміючи вкоротити собі віку, роз'ятрюючи душу відчаєм, вона, певно, збожеволіла б, якби не білоголовий старець. Сірого листопадового дня він став на порозі темної хати, тримаючи у руках палахку жаринку — у темряву вбивчої ночі приніс цілюще сяйво



дня. Вразив Роду тим, що знав про неї більше, аніж вона сама. Нічого не розпитуючи, виклав усе, що мучило її. Порадив, як бути і що робити. Рода довірилася йому. Плачучи, стала перед ним на коліна. Ніби у рідного батька, вимолювала в нього прощення. Білоголовий старець мовчки підвів її за тремтячі руки і допоміг зібратися у далеку дорогу. Так Рода оселилася у мерефській хащі. У прадавній хижі, яка стояла там уже хтозна-скільки довгих літ і у якій жили, покоління за поколінням, вигнанці-волхви. Ті, що не зреклися тисячолітньої віри, не охрестилися, як свого часу Родин рід, втративши свої кривні начала, розпорошивши в суєтності буднів глибинні знання. І тільки Роді судилося відбути навернення. Негаданий рятівник, волхв на ймення Богодар, наречений так на честь далекого протця свого, огорнув її турботою. Як до журавки з перебитим крилом ставився до молоді жінки. Лікував її тим, чого вона потребувала найбільше – спокоєм та сповідальним тихоплином розмов. Нічого не розпитуючи, розповідав про витoki їхнього роду і про те, як він сам, рано залишившись вдівцем та втративши синів – малолітніх близнят Яра і Світовида,

підступно вбитих серед білого дня відступниками від правічної віри, – довго шукав хоча б когось із загубленої рідні, аби передати наступникам свій дар. Бо без цього волхв не знайде шляху до вічності. Відтак, напивавши сподіване третє коліно роду, він може нарешті звільнитися від столітнього тягара. «А я?!» – злякано перепитала Рода, і старець вдоволено посміхнувся: в її тремтливому голосі чулася тривога за власне життя. Рода готувалася стати матір'ю. І коли настав час, Богодар узяв на руки новонародженого хлопчика. Подивився на нього і зронив сумовито: «Три чисниці... наміряно». Рода вчула ці страшні слова. Проте геть ослабла після пологів і не відала, про кого мовилося – про неї, чи про дитину. Немовлятко померло за три дні...

Рода більше не знала ні кохання, ні материнства. Сторонилася людей. Не відкривала свого серця нікому, крім старого ворожбита. Він полюбив її, як рідну дочку (власне, вона й була йому ріднею по лінії матері). Тому не раз відкривався їй щиро, закликаючи:

– Ти – остання з нашого роду. За тобою не має нікого. І не буде по кривній лінії роду. Не судилося. Тож, коли ти переймеш усе,

що знаю я, станеться так, що до тебе потягнуться деякі люди. Їх буде мало. Затям, більшість цуратиметься тебе. Але й тобі не треба всіх їх. Ти знатимеш, до кого пригорнутися. З-поміж указаних перстом долі людей віднайнеш рідну душу, щоби із часом наблизити її до одкровення правічних знань.

Рода байдуже сприймала ці слова старого. Не думала про людей. Не бажала зближення з ними. Аж доки старця не стало. Відколи Рода залишилася в хащі одна, безлюддя перестало її вабити. Вона потерпала від того, що навкруги не було жодної живої душі. Щоправда, зрідка до неї навідувалися лісові звірі – довірливо горнулися до її рук, приймаючи із них поживу. А люди, наслухані про відьму, що живе у хащі, завбачливо та з осторогою обходили її хижку. І тільки повитуха Килина якось завітала до неї. А прийшовши раз, стала згодом бажаною гостею. Вона багато чого навчилася від Роди. Іван Сірко завдячував їй життям. А більше, певно, самій Роді та її потайним знанням, переданим Килині. Він цього не знає. І не знатиме повік. Як не довідається й того, хто підпалив хатинку у хащі... Сама Рода бачила, як горіла старезна хижка.

Могла б наслати прокляття на нечестивців, але вони самі прирекли себе на страхітливую погибель. Їхні темні душі взяли на себе чимало гріхів, кожному перепала заслужена частина відплати. Щасливих поміж них не має... Щоправда Роду це не тішило. Вона ніколи не прагнула заподіювати зло. Натомість воліла бачити людей вдоволеними. Коли б то тільки люди самі прагли цього...

Покликана волею своїх богів, після пожежі в хащі Рода подалася на Січ. Там іще жевріла віра у характерників, у силу, якою на віки вічні наповнилася її спрагла душа. І саме туди мав прийти той, задля кого вона таїла прадавні знання. Іван Сірко, народження якого духи волхвів провістили їй наперед, став для неї ближчим, аніж вона сама того сподівалася. Ні разу не сівши за стіл із його батьками, не маючи кривного родичання із ним самим, вона, втім, цінувала його більше за власне життя. Як рідного сина, подарованого їй богами, хоч і вийшов він з лона іншої жінки. Задля нього вона жила, його оберігала і відвертала від нього напасті. Але тепер мала для свого пестуна лиху вість...

\* \* \*

Сірко поспішав до Роди, бо її тихоплинна і розважлива мова – то був його єдиний рятунок. Але вона чомусь спинила його на порозі, не запропонувала, як завше, присісти з дороги. Дивно вітала Рода дорогого гостя. Не запитуючи нічого, суворо мовила:

– Іване, слухай мене і знай, що це невідворотний плин життя. Сину... – і Сірко аж принишк, почувши це слово – Рода вперше назвала його так лагідно! Ця щемлива ніжність насторожила його. Волхвиня провела рукою по чолі й видихнула: – Сину, їдь чимскоріше додому...

Козакові замлоїло в грудях од лихого передчуття:

– Що сталося?!

Рода важко зітхнула:

– Я не маю влади змінювати невідворотне. Хоч би як того хотіла... Романкові наміряно три чисниці...

Сірко зблід. Зрозумів недомовлене. Правою рукою захопився за серце, ніби хотів перевірити, чи не спинилося воно від болю. А замить, не сказавши й слова, рвучко вийшов за двері, сів на коня і стрімголов помчав додому.

\* \* \*

— Коли я прийшла у Мерепу в невістки, тут жило стільки поважних людей... А ось, гляди, майже всі вони спочили в могилах, — ділиться думками одна з молодиць.

— Так і є, — долучається до притишеної розмови стара повитуха. — Он скільки свіжих могил за ці роки виросло на цвинтарі. Бігме, за Килиною Морозихою потяглися мереп'яни. Наче вона, котра приводила на цей світ мерепських немовлят, відійшовши, поквапилася забирати батьків до себе.

— Але ж цій дитині ще жити та жити б... — докинув хтось із людей.

— На всьо єсть Божья воля, — долинає голос дяка.

Але мереп'яни, яких нагла смерть малого Романка вразила в саме серце, ніби й не чують цих слів. Стиха перемовляються між собою, випитують найближчого сусіду Половців, Степана Сербина, про те, що сталося. І той, бачивши все на власні очі, з гірким жалем укотре оповідає:

— Романко все дивився, як Петрусь хвацько їздить на коні, та собі сів верхи. І мого Івана кликав. Не раз вони вдвох собі

водилися, хоча Іванко мій такого ж віку, що й Петро. Але ж старше Сірчення не брало собі до гурту ровесників, все зі старшими бавилося. Та не об цім річ тепер... Два тижні тому було нам таке знамення. Якогось вечора ми розговорилися з Дмитром біля воріт: я стояв збоку вулиці, а він – у своєму дворі. І ото – глядь! – а прямо на хату Половців скотилася з неба зірка. Та така ж ясна, що крий Боже! «Недобрий знак», – подумав я собі, а вже наступної миті прогнав лиху думку геть. Дарма не застеріг сусідів. Аж за три дні по цій пригоді чую від свого Івана: «Романко впав із коня, трохи забився». Ну, – гадаю собі, – добре, що тільки цим і скінчилося. І що ви думаєте? За кілька днів малий знову попросився на коня. А коли рідні йому то заборонили, втік із дому та просидів півдня в мерефській хаці, знадивши на втечу й мого Івана, за що бито було обох. Що там казати – хоча хлопець зовні видавався слабеньким, а кров, мабуть, таки гарячу мав. Не відступав від свого. Тож коли Дмитро з жіноцтвом заклопоталися домашніми справами, Романко знову згадав про бажане. Ніхто й не зоглядівся, як і коли скочив він верхи

й погнав коняку в поле... Кінь, почувуючи слабкість їздця, поніс його, мов скажений. Намарне рідні кричали услід хлопцю, просили зупинитися. Хіба міг він спинити схарапуджену тварюку? У полі кінь скинув хлопця на землю і невідь з якого лиха вдарив його з розгону копитами. На очах рідні все це й сталося... Звісно, що кричали всі, бігли у поле... А Петро верхи мчав, щоби порятувати брата. Та було вже пізно. Бідолаха й до тями не прийшов. І що з того, що коня вбито. Хлопця ж не вернеш...

— Зарано подався на той світ, — тужливий жіночий голос промовив за всіх, хто стояв там. — Ще на цьому не потішився сам і батьків своїх не потішив.

Батьки... Щойно вимовили це слово, всі погляди звернулися на них. Чужим на цвинтарі зле бути, а як же найріднішим! Он вони стоять поміж людей, прибиті горем. Все, що говорять між собою мерэф'яни, не обходить їх, не торкається. Іван ще бодай себе стримує, а бідолашна Софія не тямить анічогісінько. Наче ніяк не збагне, що насправді відбувається, чому її малолітній синок, що декілька днів тому бігав собі подвір'ячком,



звеселяючи всіх дзвінким сміхом, тепер непо-  
рушний лежить у засмоленій труні. Вкляк-  
нувши біля синового білим-білого личка,  
згорьована мати голосить:

– Недолюбила ж я тебе, мій синоньку.  
Не вицілувала твої оченята, рученьки та  
ніжки. Не наслухалася твого голосочку. Недо-  
голубила тебе, мій малесенький. Чого ж ти  
так рано пішов од нас?! – заламує руки.

– Ох і дитятко ж було чудове!.. – квилить  
і собі Половчиха. – Як сонячний промінчик,  
стрибав по хаті, серця наші звеселяв. Ще ма-  
нюній був, і то вже, бувало, прокинеться... і як  
то інші діти до плачу беруться зразу, а Ро-  
манко наш день зустрічав усміхом... Скільки  
потіхи мали ми від цього янголяти. І нащо  
було забирати його від нас?! Нащо, Господи?!

– Господь потребує біля себе найліп-  
ших, – співчутливо промовляє старенька ба-  
буся у відповідь.

Втім, Марія, здається, ні на кого не зважає.  
Сяк-так виповівши свій відчай, пошерхлими  
руками гладить маленьке личко померлого,  
жебонить слізною до похиленого чоловіка:

– Не вберегли ми внука, Дмитре. Блі-  
дий-блідесенький, вклався він спочивати

у страшну постелю. Та не в рідній же хатині, а в чорній домовині. Петрусь, іди сюди, хлопчику, – безтямно термосить за руки старшого онука, – попрощайся з братиком. Він же тягнувся за тобою, таким, як ти, хотів бути.

Чотирнадцятилітній Петрусь, затискаючи тонкі уста, тремтячими пучками поквапом витирає сльози. Розкраяне відчаєм юне серце тужить за братом. Мучиться Петро тим, що заохочував Романка до вишколу та муштри. І того дня він міг би зупинити малого. Коли б був ближче, а не на вулиці з хлопцями, то зміг би, мабуть, зарадити біді... Був для молодшого брата порадиником. Як і для сестричок. Он вони причаїлися біля нього, найстаршого, злякано і з жалем дивляться на мертвого Романка.

– Господь милостивий, – старечий голос отця Григора, який став біля труни, аби розпочати заупокійну службу, втішає родину, – поєднаних союзом любові Він не розлучає...

– Упокой, Господі, душу усопшого раба Твого отрока Романа! – горластий дяк зненацька перекрикує панотця. – Прости єму всяке согрешеніє, вольное і невольное,

і даруй йому Царствіє Твоє! – посоловілими очима оглядає згорьовану родину, міркуючи потайки, як щедра богомільна Половчиха відплатить йому за його запопадливість.

А Марія тим часом розпачливо зиркає навкруги і впирається поглядом у чоловіка. Сподівається від нього розради. Та Дмитро не може дивитися їй в очі – почувається винним у тому, що сталося. Не застеріг. Не вберіг. Не в змозі поділитися з дружиною горем, яке причаїлось у його глухому мовчанні та згаслих очах, Дмитро Половець із силою стискає долоні в кулаки, ніби це допоможе йому розчавити біль втрати. Та біль той невиліковний...

\* \* \*

На дев'ятий день після похорону, щойно від поминального столу розійшлися люди, Іван ошелешив рідню:

– Збирайте в дорогу Петра. Він поїде зі мною.

Родина заціпеніла. Софія, приклавши долоні до грудей, перевела стривожений погляд із чоловіка на сина, не знаючи, що сказати на це і що робити далі. Дмитро, який саме зібрався встати з лави, завмер біля

столу. Дівчатка припишкли й собі. Першою оговталась Марія:

– Ой лишенько! – Половчиха сплеснула руками, прохально, як загнане звіря, поглянувши на сина. – Іване, вгамуйся! Що ти надумав?!

У гострому погляді сина побачила, що заперечень він не потерпить. У ній раптом ожило давнє відчуття страху і смутку, яке оселилося в її душі тієї днини, коли від батьківського порогу подався у світи її єдиний син. Не питаючи ні в батька, ані матері дозволу на це, не прощаючись перед довгою дорогою – зібрався й утік. З тих пір більше часу проводить на Січі, а менше з родиною... І от Господь забрав Романка. Тепер і Петруся не буде поряд. Марія схопилася за внука:

– Не пуцу!

Хлопець припишк. Пориваючись до батька, не мав сили відсторонити бабусю – це ж на її руках він солодко спав маленьким. Але усі ці дев'ять днів, криючись од усіх інших, він тільки те й робив, що умовляв батька взяти його з собою. І нарешті вмовив. Що ж буде тепер?!

Іван, відчувши цілком недитячі вагання сина, звернувся просто до нього:

– Петре, скажи, чого ти сам прагнеш?

– Я... – несміливо промовив у відповідь хлопець. Розгублено оглядаючи обличчя найрідніших людей, він не смів уголос висловити своє бажання.

– Кажи, бо мені ніколи! Зараз рушатиму.

Батькова твердість додала хлопцю певності.

– Я хочу на Січ! – поспіхом вимовив і став ближче до батька.

– Дитина не тямить, що говорить! – вибухнула плачем Марія. – Це ти!.. – стрілила поглядом на сина. – Це ти напоумив хлопця! У чотирнадцять літ, подавшись за пороги, тепер і власного сина забираєш геть з дому. Та він ще малий, чуєш?! Залиш його тут! Не губи!..

Іван заціпив зуби, аби стриматись:

– Я знаю, мамо, що ви любите Петра понад усе. Але я – його батько. І я знаю, що ліпше для нього, а що ні. Крім того, це – його вибір. Ви ж самі чули, – додав тихіше, побачивши, як поникли материні плечі. – Так буде краще.

– І що ліпше? Що?! – ручаї сліз потекли по лицю Половчихи. – Нащо йому шаблюка до рук, коли біля землі стільки роботи є? Хай би вчився плуг у руках тримати. І нам поміч, і йому добра наука в житті, що не раз придасться.

– Буде вам, мамо! – різко обірвав Сірко Маріїне голосіння.

– Ні, таки послухай мене, – жалібно за-сокорила та до сина, з докором вдивляючись у його обвітрене та потемніле від горя лице – Коли ти подався з дому, ми були молоді. А зараз і нам треба помочі. Ти ж про всіх дбаєш, за всіх в оборону стаєш, та тільки що з того нам, твоїм рідним? Зістаримося – нікому буде й кухля води піднести. Романка вже немає!

Марія заридала. Думала, може, розжа-лобить сина, геть знесилоного втратою, натомість почула від нього щось цілком не-сподіване:

– Я збережу Петра біля себе.

Половчиха зблідла. Іван неначе докоряв їм усім – батькові, матері, дружині. Він, здається, звинувачував їх у тому, що сталося.

– Сину! – скрикнула Марія. – В чім наша вина?

Нічого не сказав Іван у відповідь. Тяжко зітхнувши, подивився на завмерлу біля скрині Софію, звелів їй:

– Жінко, збирай хлопця в дорогу.

Як підстрелена птаха, з глухим зойком кинулася Половчиха до невістки:

– А ти?! Чого ти мовчиш?!

На її подив, змарніла від горя Софія мовчки згортала Петрусеві сорочечки до полотняної торби.

– Хіба ти не мати?!

– А Іван – батько.

– Але ж він забирає!

І раптом, досі мовчазна молодиця глянула на Марію палючим, як жар, поглядом:

– Ну і хай! Так треба! Чуєте?!

Вперше за весь час, відколи ступила до хати, Софія посміла підвищити голос на свекруху.

– Жінко, схаменися! – відсахнулася та з подиву: вона ще не бачила невістки такою, як зараз.

Софія, пригортаючи до грудей великодню Петрусеву сорочку, зболено видихнула:

– Моєму синові варто бути поряд із тим, кого за приклад має козацтво. Хай навчається біля батька. Інакше зів'яне передчасно і піде, як Рома... – рясні сльози не дали їй домовити імені втраченого сина.

Марія вхопилася за серце. Ці двоє і її дочасно зведуть у могилу. Але ж вона мусить відстояти онука. Конче мусить лишити його біля себе. Їй не стане сили відразу ж після гіркої втрати пережити ще й розлуку... Половчиха кинулась до чоловіка. Чекала від нього захисту та підтримки. Дивувалася, чого німує, заклякнувши на лаві:

– Дмитре, скажи ти! Скажи їм хоч би щось!..

Дмитро мовчав. Спершись чолом на долоню, дивився просто перед собою. Здавалося, міркував про щось своє. Що він міг сказати? У чім зізнатися дружині? У тім, що почувається винним перед сином? Бо старий Половець таки справді ніс на собі тяжкий хрест провини: то він не вберіг Романка... Тому, коли Іван скочив біля воріт зі змиленого коня, а Романко ще теплий лежав у хаті, Дмитро зі стогоном впав йому в ноги. «Прости!» – тільки й спромігся вимовити...



І що тепер він мав сказати жінці, що заквилала над ним, як та чайка:

– Чо-го ж ти мов-чиш, чо-ло-ві-че?!

Підвів очі від столу, важко глянув на дружину.

– Що ти хочеш почути, Маріє?!

– Скажи їм, – плачучи кинулась до нього, – що нам лишилося вже зовсім мало жити... Як мовиться, три чисниці на двох. Нехай внук наш буде біля нас!

Дмитро заперечливо хитнув головою. Серце жінки заболіло-затрепетало в грудях, вгадуючи наперед, що відповідь він на її слізне прохання. Старий Половець важко підвівся з лави:

– Хай хлопець їде на Січ, – цими словами голова родини зупинив у хаті суперечку. Мало бути по його слові. Нічого вже не змінити.

\* \* \*

Після смерті Романка Марія Половчиха почувалася недужою. Спершу як дрібний пісок, а потім як важке каміння обрушився на неї відчай. Пекучий біль немилосердно здавлював горло, не давав спочинку ні вдень, ані

вночі. Іноді вона справді задихалася, хапала ротом повітря, мов витягнута з води риба. І тоді Софія притьмом бігла до свекрухи, тремтячими пальцями похапцем розстібала сорочку на її впалих грудях, злегка розтирала пучками горло. Біль поволі відступав. Але ненадовго. Не встигала жінка натішитися короткотривалим спокоєм, як незнана хвороба, ніби причіпливий чужий пес, поверталася знову і невідступно пленталася поряд.

Від розпачу Марію рятувала лише велика віра. Половчиха більше часу проводила в церкві, ніж удома. Щоднини, після ранішньої служби, вона надовго зупинялася біля образу Богородиці, просила у неї прощення за всі гріхи. На диво всім мерэф'янам, до набожної дружини невдовзі приєднався й Дмитро Половець. Той, хто раніше доводив інколи її до сліз богопротивними словами або ж незумисними грубощами в день свята. Либонь, у скрутну хвилину, знесилений втратами і тривоگوю за недужу дружину, чоловік нарешті вирішив звернутися до Бога. Так гострословили злі язики за спиною старого Половця, що, згорбивши плечі, ніби ніс на

них непосильний тягар, щоранку йшов слідом за дружиною до церкви. Ставлячи свічки за здоров'я жінки, ревними молитвами просив у Господа зцілення для її немічного тіла. Одначе Марії не легшало. А люди дедалі частіше перемовлялися поміж собою про те, що, мабуть, Половчисі вже недовго топтати ряст. Навіть і дяк, дізнавшись про причину несподіваної набожності старого Половця, виявив до нього співчуття. Але, як виявилось згодом, не безкорисне. Нерідко тепер після служби він чатував на чоловіка за порогом церкви, діставав з-за поли зачерствілу проскурку «от патриарха всея Руси Нікона во імя ісцеления Божьей раби Марії» або ж заподливо тицяв у руки затемнену карафку «со святой водой, привезенной із Іерусаліма», за що, звісно, отримував щедрі подаяння від Дмитра, враженого такою чуйністю.

Але дякова «сердечність» була напускною. Він сам себе видав. Якось, добряче перепивши, він похвалявся перед мерефськими господарями, що має відтепер звідки брати щодня «на опохмеление». Мовляв, Дмитро Половець не поскупиться, в боргу не залишиться. «Благо, води в нашем колодце

імеється вдоволь, а проскури завжди найдуться в каком-нібудь заброшеном углу дома».

Ці слова швидко розійшлися поміж людьми. Як почув їх Половець, то був би вибив дух із клятого пройдисвіта. Ослабла Марія насилу стишила гнів чоловіка, змусивши його пообіцяти, що викаже батюшці всю щирину правду про цю пригоду. Однак отець Григир про все дізнався сам. Його стараннями дяка вкотре вже було відлучено від служби. А Дмитро Половець, спересердя розбивши затемнені карафки та викинувши свиням засохлі проскури, нараяв Марії звертати на іншу дорогу: відвіз її на хутір, до старої знахарки. Та ретельно викачувала напасницю-неміч яйцями, зливала її воском, а наостанок порадила недужій спалити із себе натільну сорочку:

— У ній клята хворість осіла!

І хоча Марія зробила все, як наказала хвалена на всі околиці ворожбитка, нічого не допомогло. Жінка почувала, що сили її поволі тануть. Достоту, як віск на запаленій свічечці. Слухаючи свекрушині охання, Софія не раз, заварюючи міцні трави для неї, співчутливо казала, що добре було б податися до Роди:

– Вона б, мамцю, вас умить на ноги поставила. У неї є помічні мазі від усього...

Половчиха скрушно зітхала на слова невістки. Вона й справді потребувала помічної мазі. Такої, яка могла б розтопити той глибинний студений біль, що вихолоджував її із середини. Але ж такої мазі, напевне, не знайти на білому світі. І допомоги нізвідки чекати. Відколи волхвиня Рода подалася геть звідси, гнана лютою образою – от недарма кажуть, що з роками давні гріхи виходять на яв, і падає на грішників розплата: он тільки тепер стало відомо, як Тарас Чернопліт разом зі своєю ватагою запалив хижу лісової знахарки, – ліс закритий своїм таємницями. А відтак провини мерешських дурноголовців спокутують усі люди, бо немає ліків на їхні болячки. Марія не мала сили податися світ за очі, до старої. І не могла відпустити в дорогу Софію, хоча та просилася в неї не раз.

– Підеш з дому, хто про все дбатиме? – спиняла невістку слухним запитанням. – Я вже до жодної роботи нездала...

Марія казала правду. Єдине, на що вистачало у неї снаги і сили, це згадувати своє минуле... Доки невістка та дівчатка-онучки

опікувалися нею так, ніби вона була щойно прибулою довгожданою гостею, вона міркувала про своє. Проціджуючи у глиняний глек молоко, через густе сито буднів поволі проціджувала і свої невтішні думки. Думала про те, що скоро помре. Мислила, які кривди кому й коли завдала. Подумки просила прощення у тих, перед ким колись необачно завинила. Витираючи гіркі сльози на очах, потайки видивлялася на рідних, ловила на їхніх лицах найменші відтінки жалю. Вона не хотіла завдавати їм болю. Кривилася зі своїми почуттями від усіх. Але все одно бачила неспокій та страх в очах Дмитра і Софії. Чулася винною, що завдає їм клопоту своєю слабкістю. Он скільки справ навалилося на них! Коли б не дівчатка — малі помічниці — чи впоралася б Софія з усім?

\* \* \*

Марія чекала на рідних, які подалися були порядкувати в Дібровиному саду, що залишився без господаря. Вона почувалася зле. Щось мучило її, не давало спокою.

«Мабуть, я ось-ось помиратиму». Спершись на костур, жінка вийшла до воріт. «Коли б то тільки встигнути попрощатися». Побачивши вертлявого сусідського хлопця на вулиці, закликала його ближче, дала дрібну монету і попрохала збігати до садиби Михайла Діброви.

– Скажи, аби мої вже йшли додому. Щось я зовсім недобре почуваюся...

Аж раптом вона побачила на вулиці вершника. Звіддаля ще мати пізнала сина. Серце її радісно тенькнуло і мало що не вилетівши з грудей назустріч рідній душі.

– Іванку... Ти звідкіля? А де Петрусь? – видихнула з острахом.

– З ним все добре, – посміхнувся син. – А ви?.. Як ви, мамо?.. – скочивши із коня, з тривогою вдивлявся в її обличчя.

– А що там зі мною може бути?

– Ви тяжко захворіли, мамо? – пильно зиркнув їй в очі.

– Та хто тобі таке сказав? Се неправда, сину.

Іван посміхнувся у відповідь:

– Ось я привіз вам від волхвині Роди напари, – подав їй темну сулію.

Вражена синоюю чуйністю і турботою, Марія на мить відвернулася від нього, витираючи непрохані сльози:

– Іди, сину, до хати. Я наготую обід для те...

Тільки курява здійнялася стовпом за прудким Сивогривим, що знову помчав свого господаря в далеку-далеч. Як оторопіла дивилася жінка на шлях. «Сон це був, а чи яка примара?!» Але ж руки її справді стискали сулію з цілющими напарами волхвині Роди...





## НА ВАРТІ УКРАЇНИ

Навесні 1647 року загриміли гармати, радісно задзвеніли сокири, виточуючи бистрокрилі чайки, покотилася гучна луна Великим Лугом, сповіщаючи про пробудження козаків до звитяг. У всі кінці України, як сподівані вісники-птахи, полетіли заклики до єднання супроти спільного ворога. І люди, немов оті струмочки, донедавна майже висохлі, а тепер наповнені по вінця люттю густою, стікалися на Січ з усіх усюдів. Уярмлений свавіллям польських панів люд

прагнув свободи. І голосом народу виступив Богдан Хмельницький:

– Визволимо, браття, рідну Україну, братів своїх і сестер. А затим обмиймо вражою кров'ю майдан Старого Міста, на якому замордовано наших славних гетьманів.

18 квітня 1648 року на Великій козацькій раді Богдана Хмельницького обрано гетьманом Війська Запорозького.

Супроти польської шляхти спрямував свої сили щойно обраний гетьман. До його війська незагаймо долучився Іван Сірко. І не могло бути інакше. Великий характерник мусив бути там, де точилася битва за Україну. Така йому судилася доля. Так було написано на його роду.

«Сірко – від Бога полководець», – так казав про мужнього козака з Мерефи гетьман Хмель, бачачи, як запекло б'ється козацьке військо під Жовтими Водами та біля Пилявців із таким верховодою. Щойно з'являвся він перед лицарями на своєму Сивогривому – рвійному, стрімкому, – страх поймав ворога. Поляки жахалися Сірка, бо шаблюка його не одну голову знесла, а сам він у жодному бою не отримав бодай подряпини. Великий воїн

Сірко не знав поразки. І берестецької теж не прийняв. Проклинаючи за зрадництво кримського хана, що посеред бою вдарив ножем підступу у спину козацтва, закликав запорожців відстояти свою гідність. Казав, що розкраяну глибоко рану здатні залікувати тільки нові звитяги. І коли польське панство тішилось перемогою, вдоволено дістаючи з кованих скринь приховані там ретельно висукані нагайки на пониклі плечі українських «хлопів», Сірко гуртував козацтво до запеклих герців. У лютій битві під Батогом козаки здобули бажану перемогу. Під час битви тієї рівних Сіркові не було. Кажуть, шабля його аж побагряніла від крові – від кінчика до руків'я. Кажуть, що Петро Сірченко не поступався батькові. І це про нього невдовзі заговорили далекоглядні козаки: «Сірченко – вірний син козака, достойний пагін славного роду».

Віншуючи славні успіхи козацтва, полинула гучна пісня просторами України – кобзар Вербовик сповіщав людей про великі перемоги Запорозького війська.

*Утікали ляхи, погубили шуби...*

*Гей, не один лях лежить, вищиривши зуби!*

*Становили ляхи дубовії хати,  
Прийдеться ляшенькам в Польщу утікати!..*

Лютували польські жовніри, чуючи співи Тараса Вербовика. Сам Потоцький велів своїм гайдукам:

– Дістати триклятого хлопа, та за такі пісні на палю посадити!

– Співай, брате, голосно співай, – виблискуючи шаблею, тішився Іван Сірко. – Вражай триклятих ляхів силою своєї зброї – гострої і влучної. Гарний вояка з тебе вдався, якраз у ціль потрапляєш!

\* \* \*

Не завжди однаковими були втрати й набутки. І часто набуток обертався втратою. От як велика злука. Під час Переяславської ради 18 січня 1654 року Іван Сірко не склав присяги на вірність московському царю. Не розумів він єднання з тими, хто потай точив ножі, аби встромити у спину українцям. Іван Сірко не хотів цієї злуки. Та й сам Хмельницький тричі спинявся, вагаючись перед останнім кроком. Коли ж Богдан узяв у руки перо, було вже по всьому. Тієї ж миті

скочив на вірного коня Іван Сірко та й подався на Січ, відхрещуючись від служби посольської словами:

— Моя справа — гостра шабля й кінь. Болить моє серце, коли бачу, скільки неправди й підступності терплять бідні люди від клятих бусурман. Все, що роблю, має бути спрямоване на те, щоби визволяти простий український люд.

Зустрівшись на Січі з побратимами, мужній вояка заповзвся готувати морський бій проти найлютішого ворога — бусурман. За його волею та за бажанням запорожців ескадра чайок вирушила «промисел над Кримом чинити».

Впав Судак, поступилася перед козацьким наступом Кафа, склали білі крила турецькі кораблі. А коли бистрохідні козацькі чайки вийшли в Азовське море, наслухана про Сіркову непоборну силу, покірно здалася Тамань. Чорне прокляття, що вирвалося з охриплих грудей Іслам-Гірея й полетіло слідом за характерником Іваном Сірком, покликане настигнути його в дорозі, потонуло у хвилях гучного козацького реготу.

\* \* \*

Османська імперія прагнула заволодіти світом. Північна Африка, Близький Схід, Балкани, Північне Причорномор'я, Кримське ханство вже належали їй. Чужовірам цього було замало. Попереду лежала непокрайна ними велика і багата на дари Україна, де можна було захопити найбагатший ясир. Коли б тільки... Коли б тільки не козаки. І отой непоборний усюдисущий Іван Сірко, який невсипуцо захищав українські землі. Він був скрізь – у степах, на шляхах, біля Дніпра та обіч Чорноморських розливів, по всіх усюдах і просторах. Влітку – на порогах, взимку – на пограниччі. Являвся несподівано, як дужий повів вітру, наводячи жах на захоплених зненацька нукерів. Він був із породи людей, здатних бачити навіть у нічній темряві. Мав вовчий зір, ба, навіть і нюх. Його шабля видзвонювала по кістках ординців, як гострий півмісяць серпа у травах. Іван Сірко не мав жалю до бусурман. Відважно ставши на оборону покривджених українців – обвитих путами неволі, закинутих на галери та почеплених на іржаві гаки, характерник Сірко був на чолі молодецької ватаги. І чамбули та

яничари – ті, що вогнем і ятаганом полонили цілі народи, – полохались, бачачи його перед собою, летіли шкереберть із сідел, налякані лишень одним словом: урус-шайтан! Від найстаріших татар до найменших татарчат переходило застереженням із вуст в уста ім'я великого характерника Івана Сірка. Одним цим іменем заляканий був весь кочовий народ.

\* \* \*

Найкращі вивідники, направлені відшукати болючі місця головного ворога, принесли правителю розпачливі відомості:

– Гяур Сірко – великий воїн. Він не знає страху. Не боїться ран. Він – сильніший за смерть.

– Хіба немає такої зброї, якою можна його вразити? – недовірливо перепитував султан своїх нукерів.

Ті, кому вдалося вижити в бою з козаками, злякано белькотіли:

– Аллах свідок, немає! Відважний нукер Агалар вдарив його ятаганом. Але той тільки засміявся на це. Потер руку – і знаку не стало від удару. Те, що ми бачили, вразило нас глибше, ніж гострі шаблі гяурів.

Як остовпілий, завмер Агалар на місці і... мертвим упав під ноги сивогривого коня клятого гяура. Зворохоблений кінь втоптав хороброго нукера у траву.

Лють переповнювала серце правителя. Гнівno запитував він своїх воїнів:

– Але ж хіба не можна знищити його вогнем?

– Із води він виходить сухим, а із вогню – неопаленим. Таємниці химороди покорилися йому. Він уміє навіювати марева та видіння, здатний на льоту ловити кулі й повертати їх супроти нас. Аллах свідок, – знову покликалися перестрашені нукери на свого верховного захисника, – ті кулі, що вдарили йому в груди, легко збирав він рукою і кидав жменями в наш бік. І відкинуті кулі влучали прямісінько в ціль, вкладаючи на місці десятки!

Султан мовчав. Він не знав, як погамувати страх своїх вояків. Покарати нажаханих? Робив це не раз. Але ж новобранці, ті, кому судилося зустрітись із козацьким військом, белькотіли згодом те саме:

– Сірко – непереможний! Потішаючись, у час битви він звелів козакам підняти над



головами срібні заточені ножі, вдарити ними хрест-навхрест – і відразу ж безсилля скувало наші передні ряди. Більшість закам'яніла на місці. Всі вони потрапили в ясир.

– Але чому ті, що були позаду, кинулися врозтіч? – хрипів султан.

Нукери, падаючи на коліна, благали про помилування. Та великий правитель Османської імперії не знав жалю до переможених. А потому дні й ночі не віддав спокою. Він мусив подолати непокірних. Задля цього споряджав у бій найліпших воїнів. Тьма-тьмуца їх заступала поля України. І перелякані козаки, здається, починали відступати. Під зливою стріл, пригинаючись до грив прудких коней, кидалися навіткача. Бусурмани з диким гейканням мчали слідом, відчуючи близьку перемогу. Але негадано-неждано їхні коні ставали на диби. Перед ними, невідьзвідки поставала столітня хаща, де густі та розлогі дерева впирались у небесну височінь. Скаженіючи, османські вояки люто кидалися на дерева, сікли їх по живій корі. Сікли – і жахалися. Чувся дикий зойк, кров цібеніла зі стовбурів. Під ноги нападникам падали нукери, взяті напередодні Сірком у полон.

Султан, утомлений поразками, йшов до своїх візирів. Хитромудрі радники, вислухавши намісника Аллаха на землі, радили йому земне – спокусити Сірка. Але правитель заперечував:

– І це вже було. Чув, що поляки вдавалися до підкупу. Дурноголові шляхтичі не відали, що золоті червінці та коштовні прикраси – для цього гяура ніщо. Кажуть, він засміявся в очі піднощикам дарів: «Я не баба, щоб носити всілякі брязкальця». І летіли прич монети й золоті ланцюжки. А за ними й голови шляхтичів.

– Але ж є й інша зваба, – знаючи велику любов правителя до жагучих одалісок, догідливо раjali візири.

– І до такого не ласий цей чоловік. Гяури мають у серці одну любов.

– Але ж, певно, що й він безвільний перед якоюсь силою? – шукали розгадку султанові радники.

– Але ж якою? – султан аж пінився від злості. – Це – страшний чоловік. Він знає те, чого ніхто з-поміж людей не відає. Бачив я сам, на шиї своїм воїнам понавішував захисні амулети, що на них густо нанизані якісь

бульбочки. Ці бульбочки рятують від голоду і спраги, допомагають проходити під водою та зачaitись у непрохідному болоті. Навіть сліпці поряд із ним – відчайдушні та непохитні. Той сліпий воїн-співець, якого Сірко повсякчас має біля себе, не тільки співом, а й зброєю служить війську. Як це можливо?! Навіть і кінь, що носить гяура-Сірка на собі, навчений виносити свого господаря з найлютішої січі. Що це за людина?! Хто він такий насправді?!

– Він – великий воїн, – захоплено вигукували візири.

– Він – урус-шайтан! – гнівно блискав очима правитель.

І візири, низько схиляючись, виправляли свою необачну погрішність:

– Але ж немає на землі більшого воїна і славнішого з-поміж усіх людей на землі, як ти, наш правителю, брат Сонця й Місяця, внук і намісник Аллаха на землі.



## ОСІНЬ ~ ПОРЯ ВЕСІЛЬ

Сірко з Петром неждано прибули додому. Та ще й не самі, а з двома молодими козаками.

– І що за гості до нас завітали? – розпрявивши плечі, радісно зустрічав вершників біля воріт Дмитро Половець, маючи велику потіху з того, що рідні люди додому прибули, та ще й, як водиться, не багато і не мало – купу січових новин привезли.

– Ну, здоров будь, батьку, – притримуючи за повіддя Сивогривого, привітався Іван.

Окинув старого поглядом, широким рухом пригорнув його до себе, а вже тоді мовив: – Як воно тут воюється з чотирма бабами? Не легко буває, еге ж?

Половець гонорово розгладив вуса:

– Звісно, що буває всякого, бабам теж хочеться верховодити, але ж тут отаманую таки я, – гордим жестом обвів подвір'я.

– Діду, а в хаті хіба ні? – зблиснув білозубим усміхом Петро.

– Е, хлопче, що ні, то вже ні! Тс-с, щоби не дай Боже ніяка зараза не почула і не донесла жіноцтву, – вдавано насторожено озирнувся навсібіч. Готові засміятися, козаки на мить завмерли біля господаря, з виразу його обличчя побачивши, що той готується сказати щось потішне. – А за порогом, хлопці, – махнув старий рукою у бік хати, – не нашенська, а бусурманська територія.

Козаки зареготали. На шум із хати вибігла Половчиха і... на хвилю завмерла на порозі, оглядаючи несподіваних гостей.

– А ось і головний бусурман нагодився! – весело позирнув на жінку господар. Мовби й не чуючи його слів, та радісно сплеснула руками й метнулася до прибулих:

– Дітоньки мої любі! Очам своїм не вірю! Які ж то знамениті гостини маємо! А я собі пораюся біля пиріжечків, розчинила сьогодні, ніби знала, що гостей матиму, – жебоніла радісно, – аж тут чую, галас у дворі. Дай, думаю, вийду.

– Не вийшла, а вискочила притьмом, як до весільного почту! – Дмитро Половець усе гонориться перед козацтвом.

– Та мовчи вже, старий, – поблажливо махнула рукою на його насмішки жінка і відразу ж дорікнула. – Що ж це ти до хати гостей не просиш? Діти голодні з дороги, а він їх усілякими нісенітницями забавляє!

– Та я ж і не встиг за тобою, – виправдовується Дмитро.

– Нічого, мамо, нічого, – стає на захист батька Іван. – З обідом ще встигнемо. А де Софія і дівчата?

– По гриби до лісу подалися. Ось-ось мають прийти.

– А що ж це за славні козаки з вами, Іване? – запитала Марія.

– Це, бабо, мої побратими, – поперед батька виступив Петро. – Я розхвалив їм наших дівчат, от вони й свататися надумали.

Зачувши це, прибулі козаки зашарілися. Спантеличені Половці перезирнулися між собою, з подивом глянули на Івана.

– Мовчи, дурнику, – grimнув той на сина. Від батькового окрику Петро принишк. – Йди ліпше з хлопцями, дай коням вівса.

– Та я ж уже дав! – ображено запевнив Петро у відповідь.

– Гляди, щоб не було замало. Бо не подивлюся, що козак, і вмить чуба наскубу!

Втім, Петро не злякався раптово спалаху батьківського гніву. Проходячи повз, пробубонів стиха, але так, що почули усі:

– До мого чуба сміливцям ще треба дістатися.

– Ах ти ж бісова личина! – з усміхом мовив Іван. – За воротами батько йому наука і закон, а в дворі він, гляди, допинається сам верховодити.

– Ну, буде, сину, буде, – Дмитро взяв Івана за рукав сорочки. – Хлопець пожартував трохи. Хай собі! Молоде ще.

– Звісно, молоде. Он іншим тільки б молодецькі забави, а цей шаблі з рук не випускає, – зітхнула Марія. – І недоїсть, і недоспить, – і нараз сплеснула руками. – Та що ж це я тут

стою?! У мене ж пиріжечки в печі, та й обід ще не готовий, – і похапцем подалася до хати.

Половець кивнув на хлопців:

– Закликай, сину, з дороги обідати.

– Зараз, – Іван обвів очима рідне подвір'я. – Маю я до тебе справу, батьку. Без твоєї підказки – ніяк!

– Ну що ж, сядемо по обіді, поговоримо. Чим зможу, тим і підсоблю, – вдоволено підкрутив сивий вус Половець. Йому приємно було, що син мав у нім потребу.

– Та ні, послухай зараз. Я коротко.

Старий з подивом глянув на сина. А той провадив:

– Не раз Ви жалілися, що немає куди врожай з Михайлового саду складати. Мовляв, Діброва дав спадок щедрий, а місця на нього немає... Тож тепер, заки ще тепло, закладемо у дворі новий просторий льох. Коли ще таке трапиться, щоб могли ми з Петром вирватися хоч на трохи? Он і поміч є, – кивнув головою на хлопців. – З Петром зголосилися його товариші.

– Добре, сину, – вдоволено потер руки Половець. – Гарно надумав, і, як бачиться мені, славних помічників до роботи найняв.



– Ми не наймалися, діду, а по-братськи зголосилися! – дослухавшись до розмови, нараз відрубав чорновусий козарлюга, хвацько поправляючи зсунуту набакир шапку.

– Маємо охоту до цієї справи, – лагідним тоном озвався інший.

– Гм... Хлопці ви, бачу, нівроку. Справжні козаки! – усміхнувся Половець. – Ти сам звідкіля будеш? – запитав у сміливішого.

– Я – харківський. Звуся Іван Артеменко.

Обернувшись на другого юнака, господар зморщив лоба, перебираючи щось у пам'яті:

– А тебе я, здається, десь уже бачив... Тільки щось не можу згадати, хто ти такий. Чи, бува, не з мерefських?

Петро, а за ним усі інші, зайшлися голо-сним сміхом. Половець знічено повів очима на козаків, мовляв, чого такі веселі? Іван щойно зібрався пояснити батькові, але Петро знову його випередив. Витираючи сльози сміху на очах, промовив:

– Ну й Ви, діду, утнули! Хіба ж не пізнаєте? Це ж – Іван Сербин!

– Ти диви, як змінився поміж січовиків! – аж рота від подиву відкрив Половець. – Справжній тобі козак. Далєбі, аж

у плечах розширився. Ото б мали радість батьки!..

І обірвав старий слова недомовлені, пригадавши, що нема серед живих уже ні Степана Сербина, ані його дружини Ганни. Чоловік згинув чотири роки тому в дорозі, зібравшись із чумаками до Тора. А дружина, того ж таки року, посеред лютої зими вмерла від пропасниці. Не дочекалася синового змужніння. А не стало господарів у дворі, і хати не зосталося – хтось щось потягнув для себе, а дещо й саме розпалося, на пустку обертаючи подвір'я.

Зітхнув старий Половець, Іван Сербин і собі похилив голову. Сірко торкнувся його плеча:

– Не сумуй, козаче. Болючими згадками втраченого не повернеш. Гайда, хлопці обідати! – і, розвернувшись, пішов до хати.

Похилений старий Половець, нагадавши й собі нагло померлого Романка, поволі рушив слідом за ним.

\* \* \*

– Сину, ви де? – за кілька хвилин Іван, вбраний по-домашньому – в сорочці, випущеній поверх шароварів, став на порозі.

– Ми тут! – від воріт одізвалися хлопці, заходячи до двору.

– Виглядали, чи не йдуть мати з дівчатами, – додав Петро.

– Та зараз вони вже будуть, – кивком голови підкликав козаків ближче. – Заходьте до хати, підобідаємо.

Половець став на широкому порозі біля сина:

– Не соромтеся, хлопці. Почувайтесь у нас вільно.

– Та ми не соромимося, – повів плечима Іван Сербин. – Особливо я. Усе ж тут знаю змалечку...

– А я ось трохи роздивлюся і теж буду «свій», – зблиснув білозубо Іван Артеменко.

«Ти диви, – думав собі Дмитро Половець, – ці два парубки якраз впору нашим дівчатам. Артеменко – чисто тобі Галиного зятятого норову. А Сербин, тихіший, міг би бути гарною парою Катрі. Недарма ж у дитинстві вони разом бавились. От прийдуть дівки з лісу, глянемо, як стрічатимуть гостей».

І, мовби почувши його думки, у двір з плетеними кошичками, повними добірних грибів забігли дівчата.

– Ой, а у нас гості, – зашарілася Катря, побачивши на подвір'ї молодих козаків.

– Тато з Петрусем приїхали! – поставивши долі кошик, Галя стрімголов помчала обіймати рідних.

І чи то здалося старому Половцю, чи насправді так було, що, обіймаючи батька і брата, дівчина стрільнула очима на Артеменка. А Катря, наливаючи воду в мисник для вмивання та подаючи рушник Сербину, чомусь укрилась на лиці рум'янцем, як стигла жар-калина.

\* \* \*

Рода має чимало дивних звичок. Буває, що стрічає Івана не в буденному вбранні, а у яскравій одежині, як на свято. А траплялося й так, що у празникові дні напилася на себе темну одіж. Казала, що і в сорочці з плахтою можна вглядіти добре зрячому вісточку для себе. Тепер Сірко знав, що темний одяг вістує про невеселі дні, а світлий – про гарну будучину. Біле ж убрання волхвиня вдягала тоді, коли йшлося про смерть. Про Романка вона теж звістила йому в білій широкій сукні.

Так, Рода таки буває часом дивною.  
То просить Івана:

– Говори зі мною.

То зненацька спиняє його швидкоплинну мову:

– Мушу поміркувати про це в тиші.

Та як Іван умовкає надовго, звертається знову:

– Чого ж ти мовчиш? Кажи щось!  
Я мушу чути твій голос.

А, бувало, що Рода зовсім мовчить. Ані слова не почувеш од неї. Втупиться поперед себе – чи міркує, чи дрімає? Дехто, може, й справді не знав би, як бути в таку мить – забиратися геть чи чекати, доки стара надумає озватися. Іван ніколи не рушав з місця. Ждав подальшої розмови, сидів на глиняній долівці, вдивляючись у хитромудрі візерунки палахкого вогню у старій печі та потроху відпиваючи з глиняної кварта міцний трав'яний напій, підсолоджений медом облюбованої ним грушівської пасіки, де віднедавна взялись порядкувати характерники Пугач та Вітрогон. По тривалій мовчанці стара волхвиня зазвичай повідомляє щось вельми важливе – те, про що більш ніде не

міг би дізнатись. У такі хвили вона вістує йому великі події майбутнього...

Так було і сьогодні. По годині німоти Рода промовила:

– Коли зустрінеш прохача – одного за двох, не відмовляй йому в тому, чого проситиме.

– Про що ти?

Усміхнулася:

– Сказано: не відмовляй.

– Але ж у чому?

– Почуєш, то й знатимеш.

Сірко, покладаючись на слова волхвині, чекав у дорозі сподіваної зустрічі. Цікаво було дізнатись, на що натякала Рода. Проте так нікого й не зустрів на шляху. Приїхав до куреня, дістав люльку, замислився:

– Певно, літа беруть своє і волхвиня тепер не все бачить.

Його думки перервав Петро.

– Батьку, хочу поговорити з тобою.

– Що сталося? – стурбовано перепитав, почувши хвилювання в синовому голосі.

– Все гаразд, – посміхнувся. – Тут, бачиш, справа сердечна.

– Овва! І коли ти вже встиг, сину?! – засміявся на все горло. – Щойно я вирвався на хвильку, а ти вже й невістку надибав. Але ж де?!

– Не смійся! – гостро зиркнув на нього гордовитий Петро.

– І чого ти так лютишся? Уже й жартувати не можна...

– Не можна, бо це не мене стосується.

– А коли не стосується тебе, то ж чого ж ти, бісів сину, голову батькові морочиш?

– Мене попросили, щоб я поговорив з тобою.

– Хто попросив? Кажи зрозуміло, бо далєбі отримаєш потиличника за мудрування в розмові з батьком.

– А що там казати? Хлопці хочуть свататися до Галі та Катрі.

– Які хлопці?

– Два Івани: Сербин та Артеменко.

Сірко сплюнув спересердя:

– Тьху на них, коли так! Що це за козаки, що самі бояться говорити та замість себе тлумачів присилають.

– Я не тлумач!

– А хто ж ти? Великий посол чи що? – з насміхом дивився на сина.

– Я... Я просто хочу підтримати хлопців. Вони люблять наших дівчат.

– Йди, кажу, геть, – відрізав у відповідь. – Ліпше про себе думав би, аніж про лайдаків всіляких.

– Вони не всілякі, а добрі козаки. І мене тішить те, що будуть нашими родичами. А ще, тату, я хочу ось що сказати. Чув від матері та від вас уже не раз натяки, що і я мав би привести в хату невістку. То ж знайте, давним-давно я вибрав собі вірну супутницю – козацьку вольницю. Більшого мені не треба.

– Чого б це так? – з великим подивом перепитав сина.

Петро пригладив долонею непокірного чуба:

– Коли мене буде вбито у бою, по мені не залишиться вдови і сиріт.

– Але ж хіба можна так думати?!

– Я не думаю про це повсякчас. Але ж знаю, що це може статися будь-якої миті.

– Тю, дурний, – вдавано насміявся з синових слів Сірко. – То так нікому ніколи не слід заводити родин і продовжувати рід свій. І вдома може настигнути лихо.



– Я прийняв рішення.

«Ох і затятий! – подумав мимоволі батько. – І в кого такий вдався?!»

Нагадавши свою молодість, усміхнувся у вуса. Петро таки мав його характер.

– То що мені сказати хлопцям? Вони ж обоє просили мене.

І враз, щойно син вимовив це, Іван Сірко згадав слова волхвині: «Коли зустрінеш прохача – одного за двох, не відмовляй йому...»

– Так це не Роду, а мене літа підводять, – засміявся вголос. – Маючи за плечима добру науку, а ще й до цього – зіркі очі, нічого не догледів та не дочув. То вони, кажеш, любляться? – перепитав сина.

– Так, – дивуючись такому перепадові батькового настрою, Петро знічено повів плечима. Мовляв, звідкіля його знати, що наступної миті на чоловіка найде: веселість чи гнів?

– От бісові діти! І коли встигли пізнатися? – радісно посміхався Сірко. – Ну, та Бог із ними. Осінь – пора весіль. Нехай присилають до дівчат сватів. Якщо твої сестри подадуть їм рушники, так тому і бути, поженимо.

Та, на диво всім мереф'янам відгуляємо два весілля в один день, — вдоволено потер руки.

\* \* \*

Відколи стоїть на долонях землі Мерефа, такого гучного весілля тут іще не було. Іван Сірко віддавав обох своїх доньок заміж одного дня. Два весілля в одному дворі! Далєбі, таке не кожному вдається побачити бодай раз на свій вік.

Козацьке весілля гучне та врочисте — нуртує багатолюддям, переливається барвами святкового вбрання, дзвенить танцями та співами. Козацька братія впереміш із мереф'янами, іскристим сміхом засіює просторий двір Половців. Голова роду, сивовусий Дмитро, в тонкопряденій сорочці і у вибілених полотняних шароварах, припрошує гостей до застілля, а за чаркою виголошує:

— Високоповажна громадо та пани-брати запорожці! Я багато чого бачив на своєму віку. Пожив чимало. Зазнав щастя і лиха. В житті було всілякого. Тепер ось віддаю заміж двох своїх онук за гарних козаків. Але ж, як мовиться, з краси води не пити. Тож я перед усім товариством закликаю

молодять: живіть миром та ладом. Щоб у хаті не було місця чварам. Пам'ятайте, затишок у сім'ї неможливий без щирості та вірності. Але маю ще до вас прохання: кохаючи одне одного, не забудьте й про нас. Обдаруйте наш рід нащадками. Бо ж сказано, козацькому роду хай не буде повік переводу!

За Половцем узяв слово Сірко. Його голос ледь тремтів од хвилювання:

— До батькових слів хочу додати ось що. Долею судилося мені стати тестем хлопців, з якими поріднилися у звитяжних битвах. Не раз поряд випробовували на міцність свої шаблі. Тепер ми — одна родина. Будь-якої пори, в будь-який час маємо пам'ятати це та разом, в єдиному гурті пізнавати великі житейські премудрості, набуті поколіннями. Не гоноріться, молоді зяті! Дещо і я, либонь, здатний підказати. Ось вам перша наука. Віднині й довіку зятямте собі: чоловік — голова роду. Все робиться за його словом. Він мудрі накази віддає, а жінка всьому лад дає. Доки чоловік землю обороняє, жінка дім оберігає. Але інколи, що там казати, любить жінка все обертати на свій копил. І чоловік, який виявить перед жінкою слабкість, сам стає

«бабою». І тоді, замість того, щоб дорости до гетьмана і взяти до рук булаву – символ великої чоловічої снаги та сили, геть-чисто стає під макогін, яким не раз чухрає його розгнуздана жінка. Цього не допускайте. А ви, дівчата, будьте господинями вправними, щоби зажити поміж людей слави, а не лихої обмови. Недарма ж мовиться: «Хата стоїть на чотирьох кутах, один – чоловік тримає, а три інші – жінка підпирає». Як у хаті панують добро та любов, то й поріг чоловіку переступити хочеться. А коли в хаті казна-що коїться, то навіщо чоловіку додому поспішати? Із цим зичу молодим гарної та світлої долі! А ви, дорогі гості, та і я разом із вами, частуймося всім тим, що Бог послав нам цього світлого дня.

Весіляни, всі як один, від малого до великого, повсідалися на просторих лавах, виставлених посеред двору. Усім вистачає місця, немає обділених. Хай же й дорога молодят буде такою щедрою!

«Красні та пишні» – так величають молодих цього дня. Статні козаки – Сербин і Артеменко, мимоволі викликають дівочі зітхання. Кожна дівка хотіла б мати коло себе таку

долю! Особливо Артеменка – широкоплечого, кароокого, з чорними бровами та палкими вустами. Недарма ж Галя, спостерігши, як заздрісно дехто з дівчат оглядає її судженого, що в чумарці з дорогими лискучими гудзиками та високій червоній шапці сидить поряд на вивернутому кожусі, схиляється нижче до його плеча. І він аж проміниться, приймаючи рух своєї обраниці за перший привселюдний вияв ніжності та довіри.

Сербин, поряд із Артеменком, видається іншим. Трохи дрібніший у тілі та нижчий на зріст, він, утім, не поступається йому у вроді. Його великі очі синіють й іскряться радістю. І не біда, що на ньому немає такого пишного вбрання, як на його побратимові. Ну й що з того, що русявий чуб цього нареченого не покриває високоверха шапка, а тіло – дорога свитка. Засмагу гарного лиця відтінює білоткана сорочка, розшита меткими Катриними руками. Та й сама Катря, як і її сестра, прибрана у власноруч вишиту сорочку. Жар-цвітом пломенять візерунки, відтінені по краях мереживом.

«Кращих поміж мерефських дівчат немає», – вдоволено думає Іван, оглядаючи

доньок. У кантованих куцинах із позумен-  
тами, в барвистих вінках зі стрічками, вони  
виглядають, наче дві лугові квіточки.

Прискіпливим поглядом змірює доньок  
Іван та раптом помічає жаль на личку мо-  
лодшої. Батько здогадується, про що думає  
Катря. Сирота Сербин не має спадку. Дове-  
деться відразу ж приклястися до неустанної  
праці. Але то нічого. Коли б охота, то все  
буде, як у людей. Слава Богу, руки й ноги  
здорові та цілі, сила молода в тілі є, а в роботі  
жваві обоє. Було б чим журитися! Зрештою,  
й ми не бідного роду. Гуртом відбудуємо хату  
в дворі Сербинів, та й буде родина ближчою —  
через тин. Докладемо Катрі щось поверх по-  
сагу, аби тільки молодята гарно між собою  
ладнали. «Все у тебе добре буде, донечко, —  
підбадьорливо киває головою, спіймавши на  
мить замислений погляд Катрі. — Хіба ж то  
годиться на власному весіллі журитися? Ще  
люди подумують, що батьки силоміць дівча  
заміж випхали. Е, ні! Негарно сумувати біля  
молодого», — Іван крадькома сварить доньку.  
І та, запримітивши батьків погляд, стріпує  
головою й усміхається. «О, це вже ліпше!», —  
не приховує вдовolenня Сірко.

Весілля вдалося на славу. А що вже харчів настарчено! У центрі столу, як водиться споконвіку, пишаться весільні короваї. А поряд на столах – сила-силенна страв, наготована умілими мерефськими кухарками: м'ясна та рибна юшка, куліш, гречані млинці, печеня, локшина та лемішка, заправлена конопляним насінням, пундики, макові шулики і сластьони. Сивухи, медовухи, варенухи та калганівки – цього добра господарі теж чимало припасли.

Марія догоджає весілянам – щоб усім гарно пилося і смачно їлося. Софія теж забігана. Та клопоти – це ніщо проти радості за те, що біля дочок стали гарні чоловіки, справжні козаки. Сірко й собі ласкаво поглядає на молодят. І тільки в якусь мить у його очах зблискує жаль. Він шкодує, що не вмовив Роду бути на весіллі. Стара волхвиня навідріз відмовила. Це її право – хоч і суперечило воно його бажанню, він не мав сили їй протистояти. Рода віщувала його донькам гарну долю.

Зичать щасливого родинного побиту молодим і весільні гості. А дзвінкострунні музики закликають усіх охочих до танцю.

У метелиці рівних Петрові немає. Так само як і в гопакові. Як вихор, носитья він подвір'ям, зваблюючи то ту, то іншу дівку, але ж ніяку на танець не запросить. Дарма, що дівчата, немов заворожені, не зводять очей із палкого парубка.

— Перетанцювати нашого Петра ніхто не годен! — вигукує старий Дмитро, намагаючись перекричати звуки скрипки. Від цих слів іще більший смуток розливається в дівочих серцях. Петро не має з-поміж них обраниці. Хоч і не пихатий, та не зізнався у коханні жодній, хоч нічиїх надій і не розбив. Всі мерефські дівчата снили таким нареченим. Та він, нібито на глум усім їхнім сподіванням, задержувато заводить посеред танцю:

*Не уважай на те козаче,  
Чи дівча гладко в танці ходить,  
Оно пойти, питай люди,  
Чи сорочку гарну зробить!..*

Та ось стихає гучна музика, Дмитро Половець закликає всіх до тиші. Він виводить на осоння славного гостя — співця козацьких дум Тараса Вербовика.



– Нагадай, брате, – звертається розчулено старий господар дому, – усім нам нагадай, якого ми роду-племені. Потіш козацьку душу славною піснею.

Тарас Вербовик неквапом торкається струн кобзи.

*Ой да розвивайся, ой да сухий дубе, –  
Завтра мороз буде.*

*Ой да убирайся, молодий козаче, –  
Скоро похід буде.*

*Я морозу та ще й не боюся –  
Зараз розів'юся.*

*Я ж походу та ще й не боюся –  
Зараз уберуся.*

*Ой да на коника та й швидко схопився,  
Низенько вклонився.*

*– Ой да прощавайте, сусідоньки,  
Може, з ким сварився!*

*Приливайте мою дороженьку,  
Щоб не курилася,  
Розважайте та й отця і неньку,  
Щоб не журилися.*

*Розкопайте та й крутії гори,  
Щоб не валялися,  
Розважайте брата із сестрою,  
Щоб не побивалися.*

*Іскосіть ви та суху травоньку,  
Щоб не хилилася,  
Розважайте мою дівчиноньку,  
Щоб не журилася.*

*– Приливали твою дороженьку –  
Так куриться дуже,  
Розважали твоїх отця-неньку,  
Та журились дуже.*

*Розкопали круті гори,  
Валяються дуже.  
Розважали брата із сестрою –  
Побиваються дуже.*

*Іскосили всю сухую травоньку –  
Так ламається дуже.  
Розважали твою дівчиноньку –  
Так журилась дуже...*

Тарасові співи розчулюють серця гостей. Забувши на мить про весілля, кожний думає про наболіле. Дмитро Половець змахує непрохану сльозу, пригадуючи своє щасливе козацьке літування. Марія, не криючись, плаче ридма. Тужить за дівчатами, які ось-ось підуть із двору. І водночас пригадує померлого внука, Романка. Він би зараз був за парубка і віддавав би своїх сестер заміж, брав би щедрий викуп за обох.

На Софіїному обличчі теж видно було жаль. Слухаючи наспіви кобзаря, вона бачила свою долю – більше розлук, аніж стрічань із коханим, судилося їй. І така ж доля чекала на її доньок. Жони козаків іншої не відають.

Іван Сірко розумів, про що міркує дружина, і почувався винним перед нею. А водночас хотів би виправдатись: адже кохає її щиро. За всі роки, прожиті разом, ніколи не помислив про зраду, був вірним їй і своїй козацькій долі. Непростій, болючій, мінливій...



## ПРИРЄЧЕННІЙ НА ПЕРЕМОГУ

27 липня 1657 року не стало Богдана Хмельницького. У ті скрутні часи розмислював Іван Сірко про непрості державні справи...

\* \* \*

— Батьку, про що міркуєш кожної ночі? — якогось світання стурбований Петро став перед ним.

– Не знаю, як бути, – зізнався той.

– Ти... і не знаєш? – Петро не приховував подиву. Уперше чув таке від батька. Здається, що завжди і скрізь він знав, що робити. Що ж сталося нині?

Сірко, ніби прочитавши синові думки, втомлено мовив:

– Хмель зарано пішов від нас. Смерть його – велика засторога.

– Для кого?!

– Не тільки для козаків, сину, а й для всіх українців, в обороні яких ми стоїмо.

– Про що ти?! – голос Петра на мить затремтів.

Сірко пильно подивився на сина:

– Сядь, – вказав на стілець. – Те, що почувеш від мене тепер, я не говорив нікому. Але ти – мій син і тому я тобі довірюся...

– Все почуте залишиться поміж нами, – похапцем перебивши батька, твердо пообіцяв юнак.

– Я знаю... – Сірко спинився біля столу, мить помовчав і раптом сказав те, чого син зовсім не чекав почути. – Гетьмана вбито московською рукою.

Важка мовчанка зависла довкола. Батько невідривно дивився на сина. Син у відповідь – розгублено. Потім Петро перепитав схвильовано:

– Ти певен?

Сірко ствердно схитнув головою.

– Отрута?

– Гірше – зрада.

– Хто?!

– В останні хвилини життя Хмель каюся, що довірився московському царю.

– Хто тобі це сказав?! – збентежився Петро.

Сірко гірко всміхнувся:

– Послухай, сину, що я днями надумав. Московити бачили, як ревно в боротьбі зі шляхтою обстоює незалежність української землі Хмель, і потай, за спиною гетьмана, уклали мир зі шляхтичами. Це було рівно-сильне удару ножа в серце нашої України. І в серце Богдана теж. Московські посіпаки зробили своє чорне діло...

– Це страшне звинувачення, тату, – важко зронив Петро.

– Але ж і правдиве, – запевнив Сірко.

– І що робитимеш тепер? Як бути... нам?

— Після Корсуня я обдумував шляхи єднання з Іваном Виговським. Але ж він далеко не такий, як Хмель. Я йому не вірю. Він не буде обстоювати наші спільні інтереси. Для простого козацтва він — непевний побратим. Тому моя дорога з його шляхом не перетнеться. Особливо ж після того, як він уклав зі шляхтою Гадяцьку угоду. І знаєш, що? Мене не вражає велика Корсунська перемога Виговського, хоча московитів полягло у ній чимало. Я скажу тобі більше. Цей чоловік скорий до загравання з тими, хто не цурається шарпати тіло нашого покривдженного краю. Він служитиме шляхті, а не своїм. З роками я навчився бути розбірливим, сину. І ти теж до цього йди. Знаєш і сам мою правду: кого я люблю, до того горнуся серцем, кого ненавиджу — готовий поглядом стерти на порох.

— І хто ж любий тобі, батьку, тепер? — з тривогою в голосі перепитав Петро. — З ким ти підеш однією дорогою?

Сірко посміхнувся:

— Я думаю про те, що це неправда, буцімто молодість не має розуму. Чому не довіритись молодій душі?

– Ти про Юрася?! – здивовано звів брови Сірченко.

– А чого це тебе так дивує? У його жилах таки кров Хмеля тече. Брехня, що може у сироватку перетворитися. Кров – це велика сила, сину мій.

– Але ж він, кажуть, безвольний?

– Тю, дурню! – спересердя гримнув на сина. – Це ж і Рода мовила вчора мені. Але я маю на те і свою думку.

Петро не йняв віри почутому. Оце так! Батько, що зазвичай не мав більшого авторитету, ніж слово таємничої волхвині Роди, про яку молодий козак тільки й чув не раз, та ніколи не бачив, відкрито перечить своїй наставниці!

– Підтримавши Виговського, – провадив Сірко, – ми не матимемо спільності в думках. А підтримавши Хмельниченка, будемо чинити волю, бажану українському люду. Віднині, сину, я сам сприятиму тому, щоби гетьманську булаву було передано синові Хмельницького. Це моє рішення. А ти будь як знаєш.

Усміхнувся вдоволено батько, зачувши дещо ображений голос сина:



— Хіба ж, я, Петро Сірченко, не гідний твого імені син? І чому б то я мав відступитися від тебе?

\* \* \*

Та сталося не так, як гадалося. І не так, як бажалося. Малолітній безумець Юрась Хмельниченко стрімголов подався на поклон до московитів і підписав договір, за яким Україна значилася пасербицею у великої пані Москви.

Іван Сірко розлютився не на жарт. Хмельниченко ж при цьому почувався ображеним. Він не міг простити Сіркові, що той відверто нехтував його приписами. Хитрий характерник не поставив свого підпису під Переяславськими статтями. Але Богданів син не звик бути осміяним. Наступного ж дня він пустив між козаків чутку, що Іван Сірко таки одумався і прийняв статті, поставивши підпис під паперами. Але що більше розпалювався молодий гетьман, то дедалі відвертіше сміялися з нього козаки. Ніхто не повірив, що закарлючка на папері — це підпис Сірка. Всі говорили про те, що Юрась Хмельницький вдався до фальші. Що ж до

Сірка, то він сердито сплюнув під ноги дурникові, що не знати з якого дива набрався великої пихи та бездумно займався дипломатичними справами, і подався разом із сином на Чортомлицьку Січ.

\* \* \*

Щойно на Чортомлицькій Січі з'явився Іван Сірко, стрепенулися козаки, що куняли досі під сонцем. Так буває спекотного літнього дня, коли все живе тишком-нишком спочиває у затінку, а щойно повіє лагідний вітерець — ледь заметушиться листя, затим трава, а у ній спроквола завовтузяться живі створіння. Коли ж вітер подме сильніше — все оживе, й розпочнеться жвавий рух.

Отим дужим поривом вітру, що підіймав козацьку громаду до славної звитяги, був на Січі Іван Сірко. Без нього, здається, все навколо завмирало. Із ним же життя вирувало. Натхненні його безстрашністю та несхитністю, безвусі юнаки і бувалі в походах січовики почувалися сповненими непереборної сили. І тоді, коли козацтво, спрямоване Іваном Сірком, вирушало в новий похід, воно вже від початку було приречене на перемогу.

Незабаром поруйнований Аслам та Очаків стали перед запорозькою братією на коліна, молячи про пощаду. Невтішні ординці та кримчаки потрясали безсило кулаками вслід січовому бравому вояцтву, яке сповна віддячило нечестивцям за розорення українських земель. Загони кримського хана, як перестрашені мурахи, розповзлися Муравським шляхом, шукаючи пристанища. Обурений хан же, страшно лаючись, вирішив вдатися до «великого будівництва». Але Вавилонської вежі він не зводив, як і не планував ставити ханську мечеть. Тривожило його повноводдя Славути-ріки, не до шмиги було йому те, що через дніпровське гирло козаки могли вільно виходити в море. Звелів хан закидати камінням «лютого ворога». Дізнавшись про це, як вихор, зметнувся Сірко від обурення – Дніпро-Славута має потерпати од триклятих бусурман?! Крилаті чайки загойдалися на хвилях, прудконогі коні забили копитами, заметушилися розгнівані козаки – полетіло каміння, нажахані турки поховалися за фортечними стінами Очакова. Але хіба мури – це перешкода на шляху відчайдухів-козаків? Впала безславно фортеця,

а разом із нею – щойно відбудований Аслан-Кермен. Шість полків яничар не змогли оборонити своєї твердині та її будівничого – Мустафа-ага потрапив у полон.

І тоді султан, почувши, як дзвінко на Дніпрі виспівувало козацтво гучну пісню перемоги, направив супроти переможців грізний двадцятип'ятитисячний флот паши Кара-Мухамеда. Але намарно сподівався він отримати гарну для себе звістку. Флот покружляв неподалік Чортомлика та... не пересиливши власного страху, подався назад у Туреччину. Лаючи боягузів, султан нарешті спорядив до лиману дозор, щоб ординці день і ніч стежили за кожним кроком тих, кого боялися гірше всякої напасті: «Краще бачити і знати, ніж у темряві слів і справ бути». На це мав свою думку Сірко: «Кого вартують песиголовці, той сам до варти, либонь, здатний».

Відтепер козацька флотилія не давала спочинку ворогам. Співець волі та нескореності кобзар Тарас Вербовик так wypowiedав це:

*Ой прокляті турки потерпали,  
Придунайські села всі тремтіли.*

*Козаки на чайках скрізь стояли,  
Шабельки, як срібло, мерехтіли.  
І мушкети, і гучні гармати  
Били три дні, а іще три ночі.  
Ще й вражали лютих бусурманів  
Козаченьків гострострілі очі...*

\* \* \*

55 походів здійснив Іван Сірко супроти  
лютого ворога рідної землі – Османської  
імперії. У жодній битві не знав поразки.



## КОШОВИЙ ОТАМАН

*За давнім козацьким звичаєм, на свято Покрови Пречистої – захисниці козаків та заступниці – відбувалися вибори старшини. 14 жовтня 1663 року були нові вибори.*

\* \* \*

Раннього ранку озвалися литаври – заклик на велику Раду. Довбиш, ударивши тричі по котлах, дав знак військовому осавулові виносити корогву та бунчук. Усе це було

виставлено посеред майдану. Замиготіли барвами кармазини – то виходили на раду козаки, гуртуючись курінь до куреня, плече до плеча. І коли все стихло, осавул підняв угору пернач. На середину майдану вийшли кошовий отаман, суддя та писар. Ставши перед побратимами, пошанували їх тричі поклоном. Присутні відповіли їм так само.

Знову тричі вдарив довбиш у котли. Почувся голос кошового Сашка Туровця:

– Вірні браття мої! Маю слово до вас. Служив я козацькому війську вірою і правдою. За нашим звичаєм маємо сьогодні старшин вибирати. Що скажете, побратими?

З передніх рядів почулося:

– Хочемо нового кошового!

Сашко Туровець був готовий це почути, знав, що так буде: раз Юрась Хмельниченко зложив гетьманство і прийняв монаший чин, він теж мусить відступитися від булави. Розмови про це давно вже точилися між козацтвом. Та що там розмови, уже он і заміну нелюбому кошовому запорожці віднайшли. Знаючи це, Сашко Туровець мовчки оглянув гурт козаків, знехотя змирившись зі своєю долею.

– Івана Сірка! – першим вигукнув характерник Вітрогон.

За ним підхопив Пугач:

– Сірка на кошового!

Зусібіч почулося:

– Кого ж іще нам треба?

– З ним ми ходили у славні походи на татар!

– З ним не знали поразки!

– Він славний козак!

– Іншого кошового годі й шукати...

Це трапилося чи не вперше в історії козацтва. З Іваном Сірком за місце кошового не змагався жоден козак! Поклав Сашко Туровець булаву і шапку перед новим кошовим отаманом. За ним військовий писар – корогву та бунчук, осавул – пернач і литаври. А писар додав до цього печатку.

Тричі, бо так годилося, відмовлявся Іван Сірко. Аж доки не почулося веселе:

– Ану, бери, сучий сину, булаву, бо мати-меш від нас іншу пошану – киями та палицями!

Тричі вклонився Іван Сірко побратимам, взявши до рук булаву разом зі жменькою землі рідної, про яку покликаний був дбати



кожну мить свого життя, забуваючи про особисте, думаючи про загальне.

— Хай діється воля Божа! Приймаю козацькі клейноди. Служитиму вірою і правдою війську козацькому.

— Слава! Слава кошовому Іванові Сірку! — залунало над майданом гучно і розкотисто.

\* \* \*

Так Івана Сірка вперше обрали кошовим отаманом. Він став перед старішими козаками, характерники Пугач та Вітрогон поспали його голову землею, щоб не забував козацький кошовий свого коріння, щоби думками був повсякчас із родовими початками. Почуваючи, що має сказати щось важливе, те, що говорять чи не раз у житті, Сірко подякував усім за ласку і довіру, а затим, уклонившись на чотири сторони мовив:

— Славні отамани та козаки! В нашій спільній справі, Богом наміченій, спираюся на ваші плечі. Гуртом боронитимемо рідні землі, відстоюватимемо нашу правду. Щоб вороги тремтіли від козацької сили. Як князь Святослав колись, так і ми стоятимемо на варті рідної землі. Як прутик до прутика

складається в тугий віник, і ним вимітає гарна господиня сміття з хати, так і ми, браття, маємо гуртуватися й мести пріч із землі нашої лютих ворогів. Поодинці нас мало, а гуртом ми – велика сила.

– Слава! Слава! Слава! – радісно величали козаки кошового, зачувши від нього ці слова.

– Слово твоє – закон для нас! – тішилися найстарші з-поміж січовиків...

\* \* \*

З часу заснування Січі такого тут не бувало... Дванадцять разів обирало козацтво Івана Сірка кошовим отаманом. Вірою і правдою служив він розтерзаній ворогами українській землі, ревно сповідуючи вірність рідному народові. І так він, славетний козацький отаман, заслужив право на вічну пам'ять нащадків.



## ПІСЛЯМОВА

Великий характерник Іван Сірко зазнав у житті чимало втрат – усе це викладено козацькими літописцями скупо, в кількох рядках хронографії. Але ж годі вмістити людські жалі та біди на сторінках життєпису, носити їх у серці – важко, позбутися – неможливо.

Залишили цей світ Сіркові духовні вчителі, Пугач та Вітрогон. Пережив він їхню смерть болісно, не відаючи, проте, що найважчі втрати чекають на нього попереду...

\* \* \*

Горе поцілює в серце раптово, як удар блискавиці. Навесні 1676 року померла ворожбитка Рода. Тихо і безболісно, заснула й не прокинулась. Три ночі сидів біля її тіла Іван Сірко, прощаючись навіки. Досі вона завжди була поряд. Навіть тоді, коли збирався в далекі походи, відчував її близькість. Іноді йому здавалося, що вона й справді стояла за ним, заступаючи від куль та оберігаючи від ран. Вона навчила його бачити те, що сховане за горизонтом. Завдяки їй розділяв життя на суєтне і вагоме.

І от її не стало... Скільки років прожила волхвиня – Сірко не знав, пробував порахувати – збивався з ліку. Вона ніколи не говорила про свій вік, ніколи не хворіла, мала велику силу, передаючи частку вмінь та знань йому. Тепер ось, втративши її, почувався надламаним. Думки вилися в його голові, наче сполоханий рій, тіло стало безвільним.

Поховано Роду за її велінням так, як хоронили всіх її попередників – волхвів. У полум'ї запалало тіло, загорнене в білу сорочку. Відсвіт вогню торкнувся блідого лиця.

Язики полум'я у цю мить мовби лизнули і його, Івана Сірка, хоча він стояв неблизько. Серце замлоїло од болю і від передчуття великої загрози.

\* \* \*

На ранок сьомого дня по втраті Роди Сиво-гривого неначе підмінили. Він дико іржав, бив копитами, з його очей сипалися іскри, а з ніздрів густо валила пара. Молоді джури перелякано позирали на зненацька здичавілу тварину, старіші козаки дивувалися:

— Що за скажений гедзь укусив коня кошового?

І тільки Сірко понуро мовчав, добре знаючи, чому його Сивогривий поривається за січові ворота. Провидиця Рода, та, що закликала Сивогривого на цей світ, пішла у засвіти. І тепер вона не мала змоги утримувати свого посланця біля улюбленого вихованця. Вірою і правдою служив йому кінь, та от настав час прощатися. Сивогривий мусив перейти одвічну межу. Вік його земний скінчився.

Опівночі, коли Січ поринула у глибокий сон, Сірко вивів присмирілого Сиво-гривого в чисте поле. Зняв із нього сідло

на пурпуровому оксамиті, вуздечку з мундштуком і лакованим ремінним поводом, світло-червоний чапрак, по краях обшитий галуном та все бойове спорядження. Сивогривий вдячно торкнувся головою до руки свого господаря. Вірний кінь прощався з ним.

— Прощай, друже, — розчулено зронив Сірко, проводячи тремтячими пальцями по шовковій гриві. — Прощай навіки...

Кінь, форкнувши, зірвався з місця й подався навскач у далечінь.

Характерник Сірко, схрестивши долоні на грудях, стояв непорушно, не сходячи ані на крок із місця, доки його вірний кінь не розчинився у просторі ночі. Коли ж звіддаля почулося кінське іржання, а затим негадано — тоскне вовче виття, він, обхопивши голову руками, сів на траву. Так просидів аж до світанку.

\* \* \*

Від часу зникнення Сивогривого сплинуло сорок днів. Ніхто не питав у кошового про те, де і як зник його вірний кінь. Підступитися з цим до похмурого Сірка жоден сміливець не наважувався. Але на світанку

сорок першої днини Петро Сірченко ошелешив батька несподіваним:

– Я бачив твого коня. Сьогодні вночі Сивоогривий був тут. Ти знаєш про це?

– Це сон, сину, – з гірким усміхом відповів Сірко.

– Не сон, кажу тобі! Я бачив його насправді! – палко запевнив парубок.

– Де?!

– Біля нашого куреня. Опівночі я почув сопіння коня, вийшов і побачив Сивоогривого. Він підійшов до мене, я погладив його, і він...

– Що за маячня! – не дав договорити синові Сірко. – І коли таке було, щоби мій кінь давався погладити себе будь-кому, крім мене?!

– Але я кажу правду! – відстоював своє Петро.

– Сину, забудь. Не думай про це... І будь обачним, не блукай поночі.

– Чого мені стерегтися?! – взявся рукою за шаблю Сірченко. – Мені нічого боятися.

– Прошу тебе як батько: будь обережним. Опівнічна зустріч із Сивоогривим – то засторога тобі. Із потойбіччя приходять тіні померлих по наші душі.

– Я не вірю в це, батьку. Сивогривий живий, чому ти не приймаєш цієї правди?!

Сірко різко повернувся і пішов від сина геть. Петро Сірченко спантеличено дивився батькові у слід.

\* \* \*

А за кілька днів сталося те, чого, здавалось би, не могло бути зовсім: біля Тора загинув відчайдух Сірченко. Поцілений наглою стрілою джури Голуба Волошина, впав на шовкову зелень трави...

І бився Іван Сірко об стужавілі груди матері-землі, шукаючи у неї розради. Нічної пори вив диким звіром:

– Ой, Петре, мій сину! Чому ж ти не дослухався до моїх слів? Замало слави зажив на кроткому віку, забагато горя посіяв у серцях рідних!

Тарас Вербовик – правдивий співець козацької слави і козацького смутку, перелив невігойний біль свого товариша в журливі звуки кобзи. Ридаючи, розділяв із наставником тягар утрати. Зміряв чорну печаль гіркотою пекучих сліз, виспівував:



*Козаки стародавнії тоє забачали,  
На добрії коні сідали,  
Турок побіждали,  
Козацьке тіло позбирали,  
До стародавнього куреня привозили,  
Суходол саблями копали,  
Шапками, приполами землю носили,  
Козацькоє тіло схоронили...*

Німотно тужив Іван Сірко. Ніхто не смів наблизитися до нього. Він не хотів нікого чути, нікого бачити, не підпускав до себе ні душі. Залишаючись наодинці, думав тільки про сина. Згадував свого Петра від найперших його кроків по землі. Бачив, як він мчав маленьким хлопчиком на коні, голосним сміхом порушуючи довколишню тишу. Потім бачив його змужнілим із шаблею в руках – у битвах, у яких вони стояли пліч-о-пліч і в яких парубок здобув славу та честь... І ось тепер сина не стало. Сірко пригадував сказані ним якомсь слова: «Коли помру, по мені не заплачуть ні вдова, ні діти».

Ой, славний козаче, невже цими словами ти сам наміряв собі короткого віку?! Був достойний імені свого роду, але не продовжив

його ніким. Замало проживши на землі, своєю смертю забагато сивої паморозі посіяв на волоссі батька.

Три ночі сидів Іван Сірко над могилою сина, похиливши сиву голову, і звинувачував себе у смерті первістка. Почувався винним, що, побиваючись за Родою та Сивогривим, не заслонила власними грудьми рідного сина. Три ночі ховався від усіх зі своїм горем. Хоча й знав, що мусить стати на рідні пороги, аби донести страшну звістку родині.

І ось зі своєю невимовленою правдою він став перед дружиною. Софія в самій сорочці вибігла на поріг, зустрічаючи його. А Сірко зазирнувши у сколихнуту зелень її очей, схилив перед нею сиву голову.

– Поріг рідної хати вже ніколи не переступить наш син.

Зачувши страшну вість, Софія підбитою птахою впала йому в ноги:

– Верни додому сина! Верни!!!

Опустив Сірко смутні очі долі, не маючи сили дивитися на вбиту горем дружину. Не побачив і того, як люта напасть звіддала вже чигала на рідних, готуючись упасти на них смертельною загрозою...

\* \* \*

Зазвичай підступні вороги, ніби дикі гієни, чекають слушної хвилини, аби помститись тому, кого ненавидять. Так було і з Іваном Сірком.

Заледве оговтався він од втрати сина, як посеред ночі біля січових воріт зупинився вершник на змиленому коні, загамселив у сухе дерево, сповіщаючи козакам страшну вість:

– Вбито родину кошового! Не пожаліли татари ні дружини, ні старої німічної матері!..

Як вовк, завив од болю Іван Сірко, розриваючи руками на грудях сорочку, розшиту меткими руками вірної дружини. Найрідніші люди покинули його...

Кинувшись навздогін ординцям, у жорстокій битві помстився підступним убивцям Іван Сірко. Страшною покараю впав на лиходіїв: у кривавому герці не було пощади жодному бусурману. Чимало вояків Кара-Мухамеда навіки згинуло в повноводді Дніпра-Славути, а ще більше їх упало на березі ріки. Невільний люд, що мордувався на турецьких кораблях, виривався на волю.

Звільнивши бранців, Сірко чи не вперше готовий був рвати на собі волосся – не було серед живих рідні кошового. Помстившись за щонайрідніших, він не мав змоги їх закликати до життя.

Повертаючи на Січ та ведучи переможний козацький загін за собою, Іван Сірко знав, що це завершилася його остання битва з ворогами...

Густими від смутку ночами, які не освітлював навіть найслабший місячний промінець, Сірко дедалі глибше занурювався у каламуть думок. Він розумів, що це наближення кінця усього, – тепер він і сам поспішатиме на пороги вічності. І незабаром смерть з косою за плечима таки прийшла по кошового – Іван Сірко занедужав.

Болящому не місце серед здорових... На Січі великий характерник не мав права піддатися слабкості. Стрімкого птаха, який літав вище всього суцього на землі, ніхто не повинен був бачити враженим хворобою. Доньки кликали його до обжитих домів, та він не хотів їх тривожити. Сірко мусив боротися зі своїми болячками деінде, щоб ніхто не бачив, не жалів, та й не тішився його

недугою. Єдиним місцем, де міг бути таким, яким став нині, була Грушівська пасіка, що любив її здавна. Про неї ходили легенди. Хтось із козацької старшини навіть обмовився якимось, нібито Сірко на старість здоровий глузд втрачає, пасікою забавляючись. Мовляв, бджоли приручили козацького отамана. Сірко, рвійний та немилосердний у битвах, біля бджіл ставав сумирним і тихим.

Сірко й справді біля клопітливих бджіл почувався втишеним. Спершу komponував у думках гнівні відповіді дурноголовому гетьманові Самойловичу, що все строчив зрадливою рукою брехливі намови до «царської милості». Та потім збагнув, що глум може подіяти сильніш од гніву: «Пане Гетьмане, багато коло нас хархируєш, немов твій покійний батенько на хавтурах із парафіянами у Зінькові, чого ми й Вам упріме бажаємо»...

Збираючись на поклін до вічності, сливе простив ворохобі-Самойловичеві зраду. Простив йому й найбільшу кривду – те, що за намовою Самойловича московський цар заслав його до Сибіру, в той час як люте більш як 300-тисячне турецьке військо разом із кримською ордою посунуло на Україну.

Хто міг боронити Україну, коли не було її вірного захисника на сторожі? Запорозьке козацтво забило на сполох: «Іншого такого воїна й поборника бусурман у нас немає!» І польський король, який, правду кажучи, недолюблював кошового, але ще більше боявся його, теж почав клопотатися перед Москвою за звільнення з Сибіру могутнього в'язня. І московський цар, наляканий ординською зграєю, схаменувся. Сірко скоро повернувся на Січ, ще не один рік вражаючи ворогів України гострою своєю зброєю, а інколи й хитрістю. Он як 1675 року обвів круг пальця бусурман, що прибилися в пору великого свята прямисінько на Січ, думаючи захопити козаків у розпалі різдвяного гуляння. Не знали лихі зайди, що кошовий тільки чутку пустив про бучну пиятику. Як не знали, либонь, і того, що п'яниць на Січі зроду не водилося. Отак і втрапили чужовіри прямисінько в наготовану пастку. Тринадцять з половиною тисяч ординців полягло на Січі кривавого Різдва, знайшовши вічний спочинок під Дніпровою кригою.

Та ось настав і Сірковий час. Попрощавшись з усіма, він витер сльози на щоках

сліпого співця Тараса Вербовика і подався помирати на Грушівську пасіку. Там йому легше дихалося. І там марнота поступалася перед вічним...

\* \* \*

На пасіці віяло медв'яним духом. Тихо дмухав легіт. Гуділи у вуликах бджоли. Полудень огортав світ благодаттю. Тиша і спокій порядкували у Грушівці. Спокій...

Давно він жадав цього... Нарешті можна помандрувати думками в минуле, згадати всіх, із ким знався, зважити всі добрі та лихі діла.

Отак, пригадуючи все, Іван Сірко тесав для себе труну. Другий день поспіль майстрував зі столітнього дуба вічну свою постелю. Не мав у руках ніяких спеціальних знарядь – не було в цьому потреби. Великий характерник користувався лишень срібним ножом: тим, яким перерізано йому пуповину. І жодної душі не було поряд – мусив подбати про себе сам. Таким було веління характерників, надіслане йому з берегів вічної ріки.

Та Сірко не був покинутий напризволяще. Йому допомагали всі стихії. Першого дня,

відколи прибув сюди, впав від удару блискавиці столітній дуб, лігши просто на кучерявий моріжок. Зигзавиця небесного вогню випалила на широкому стовбурі слід, вказуючи, яким шляхом слідувати, аби труна вийшла доладною. Рясний, як густе вариво, дощ зринув слідом. Але жодної краплі не впало на двір! Дощ обійшов обійстя стороною. Натомість сонце спрямувало своє проміння прямісінько на підтяте дерево. Полуденна спека висушила до вечора всю деревину!

На ранок третього дня Сірко без жодного цвяха склепав труну. Поставив її біля крилатої яблуні, на тому місці, де любив сидіти не раз у короткі хвилинки спочинку, коли лишень вдавалося навідатись сюди. Поволі пройшов садом, торкаючись долонею шорстких стовбурів. Прощався навіки з усім, що було дорогим його серцю. Пригадував прожите. Думав про роки короткого дитинства, про хресного Діброву, про першу козацьку науку, про вірного вовка, подарованого Родою, сивогривого свого коня. Торкався щемливим спомином юності, часу загартування та щасливої зустрічі з Софією. Згадував хвилини родинного щастя, коли були ще



живі батьки і коли він повертався з походів у Мерефу. Літньої погожої днини бігали діти подвір'ям, а тим часом вірна дружина готувала вечерю, розіславши прямісінько на траві лляну скатертину. Годи́ла йому, приймала його як найдорожчого гостя. Може, хотіла більшого, але знала, що він не владний був над собою, прийшов-бо у цей світ не для родинного щастя – йому судилася інша доля. Дружині козака доводилось терпіти і чекати. Недарма ж Тарас Вербовик жартома наспівав якось:

*Сірчиха-Іваниха,  
Вона сім літ пробувала,  
Сірка Івана в очі не видала...*

Так, і справді не бачила. А коли повертався, квітла й молодшала на очах, була гарною та ніжною. І він ставав біля неї ніжнішим, залишаючи в складках запиленого одягу, який рвучко знімав із дороги, різкість та жорсткість. Вдома він був зовсім не таким, як на Січі або в походах. На їхньому родинному подвір'ї панував мир, що переливався в його душу, ставав частинкою його самого.

Цей мир, який відтепер тільки снівся йому, приходячи в ночі безсонням, мав тільки у спомині. Він, великий характерник Іван Сірко, міг залікувати все на тілі, але страшна рана, залишена підступним ворогом у душі, виявилася невиліковною навіки. Цьому він не міг зарадити...

Прихилившись сивою головою до стовбура яблуні, Іван Сірко плакав. Втретє у своєму житті: перші сльози проллялися на Купала, коли був іще хлопчаком, вдруге вирвалися з грудей пекучим жаром того дня, коли помирав у пустелі, втретє – і востаннє – заплакав тепер.

За спиною почулося жалібне іржання. Сірко озирнувся. Перед ним стояв Сивогривий. Сірко не здивувався його появі. Він гаразд знав, чому його вірний кінь прийшов до нього тепер. Торкаючись густої гриви свого бойового побратима, Сірко поспіхом витирає сльози на очах, стиха промовляє:

– Дякую тобі, вірний друже, що був зі мною поряд і у скруту, і в добрий час. Тепер я йду до тебе. Мій час настав.

Сивогривий торкнувся головою руки господаря і подався в небо. За якусь мить він

став сивокрилою хмарою, поволі набираючи первісних обрисів – і ось уже Сірко бачив у небі вовка. Хмара, що за нею так пильно стежили Сіркові очі, поволі розчинялася в небесах. За кілька хвилин від неї не лишилося й сліду.

Сірко важко зітхнув і почав споряджатись у дорогу. Одягнув червоні шаровари та синій жупан, підперезався зеленим поясом. Ліг у свою вічну постелю. Поглянув у небо. Небесне шатро прихилилося низько, вкриваючи його пухнастим простирадлом хмар. Сірко відчув себе вершником на сивому коні. А поряд із ним біг сірий вовк, проводячи господаря в далеку дорогу. Сірко всміхнувся. Враз йому стало легко і вільно. Його душа покинула тіло. Так спочив Великий Характерник...

І затужили кобзарі. І чувся поміж їхніми голосами тужливий плач Тараса Вербовика: «А на Запорозжжі кошовий Сірко, ватаг наш, помер...»

Чортомлицька Січ прощалася з одважним ватагом, останнім характерником... І зазвичай стримані козаки не ховали гіркого смутку, не крилися і зі сльозами. Вся

українська земля журилася за великим своїм сином. Церковні дзвони сповнювали жалобою всі серця. А у турецьких мечетях теж чулися молитви, тільки не на знак жалоби, а на знак вдячності Аллахові, що навіки прибрав із землі нездоланного супротивника. Та зарано втішалися необачні турки...

\* \* \*

На дев'ятий день по смерті Великого Характерника, на старенькому столику, що стояв на пасіці, знайдено було лист. Сторож, що знайшов його, відніс цидулку писарю. Коли писар узявся читати, затрусилась його руки, й цидулка впала на землю. Лист був написаний рукою Івана Сірка! Характерник писав: «Бог свідок, що ніколи не бажав я руйнувати мою Батьківщину; не хвалячись, правду кажу, що всі мої діла спрямовані на те, щоб робити шкоду нашим ворогам, бусурманам. І як я помру, то одберіть у мене праву руку і носіть її сім років; хто буде мою руку носить сім літ, той володітиме нею все одно, як я сам володів би; а де трапиться вам яка пригода, де вас нещасна хвиля спобіжить:

як на воді, то кидайте руку у воду – і хвиля втишиться, як на землі – не буде вам ніякої прикрості; а після семи років поховайте її в мою могилу. І хто буде ту могилу шанувати, братиме навкруги землю та могилу обсіпатиме, то я його сам своєю силою буду обдаровувати. А на сьомому році хай на мене чекає, і хто вийде до могили або на Різдво, або на Великдень, або на Зелену неділю, то нехай мене дожидає!»

Доки писар думав, як і що робити, звістка про лист облетіла всі усюди. Козаки, найбільш добродішні з-поміж земних людей, виконали заповіт кошового – відтепер його права непереможна рука була у всіх їхніх боях і звитяжних битвах. І коли вороги чули: «Стійте, бусурмани, з нами рука і душа Сірка», втікали геть од страху. Так із нечестивцями і по смерті боровся Великий Характерник.

Плинули хвилі часу. Промайнуло триста тридцять років з дня смерті Івана Сірка. Суботнього дня біля річки сиділо двоє – дідусь з онуком. Переповідав старий малому таку бувальщину: «Ось, сину, місце, де сталася така оказія. Якось берегом річки, що густо

поросла очеретом, проїжджав на своєму знатному сивогривому коні Іван Сірко Великий Характерник. Аж тут трапився йому на очі чортяка, який до того вже знахабнів, триклятий, що посеред білого дня сидів біля самої води і вдавав, ніби не помічає козака. Сірко, недовго думаючи, відірвав од свого куртасика срібного гудзика і зарядив ним пістоля, бо ж тільки срібною кулею можна поцілити нечистого. Пролунав постріл, і чортяку як вітром здуло, аж ратицями мликнув і впав у хвилю. Відтоді річку стали називати Чортомлик. Отут ось, синку, Іван Сірко й поставив нову Запорозьку Січ. А ген там, обіч древнього земляного кургану, щороку в день літнього сонцестояння з'являється тінь кошового. Отаман Сірко приходить вісником до людей, щоб захистити і вберегти людський рід од незгод та ворохоби. Ось тільки бачать його люди вибрані, ті, хто має чисті душі та палкі серця. Та віднедавна стрічають його дедалі рідше. Ото і вважай, сину, скільки людей добродесних на світі лишилося. Одиниці... Така історія, хлопче»...

\* \* \*

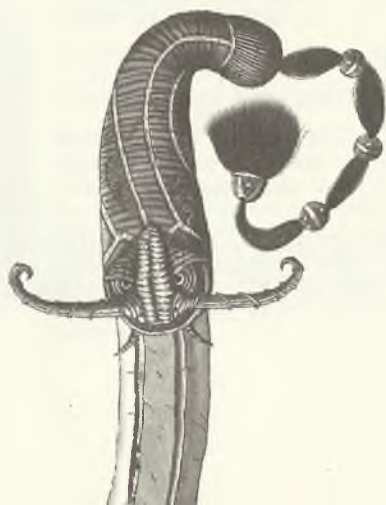
Розповіді про Івана Сірка народжуються й нині. Бо ж тільки правдиво розповідаючи про славні подвиги в ім'я рідної неньки-України, можна гідно пошанувати пам'ять славетного козака, Великого Характерника.

## ЗМІСТ

Три Зустрічі з Мінудим .....	7
Тарас Свистка ~ джурга-Гострозор .....	22
Чудернацька Загадка .....	32
Велика Наука .....	38
Аркан Задрості .....	49
Ключ до Розгадки .....	62
"Гяур! Ясар!" .....	75
Пробуджені Пересуда .....	84
На Захист Мерсфти .....	99
Повернути Втрачене .....	127
Кобзар Тарас Вербовик .....	137



Пагоня Козацького Роду .....	151
Розплата за Зраду .....	157
Три Часниці Відліку .....	165
На Варті України .....	193
Осінь ~ Пора Весіль .....	204
Праречення на Перемогу .....	228
Козацька Отман .....	238
Підямова .....	243



Цю книгу надруковано на екологічно чистому книжковому папері,  
що зменшує контрастність, полегшує сприйняття тексту  
і спеціально призначений для друку дитячих видань

*Літературно-художнє видання*

Марія Морозенко



СЛАВЕТНИЙ  
КОШОВИЙ

*Для середнього шкільного віку*

Художнє оформлення *Максима Паленка*

Літературний редактор *Катерина Міхаліцина*  
Технічний редактор *Роман Коник*

Підписано до друку 28.01.2013. Формат 84x108/32  
Гарнітура шкільна. Умовн. друк. арк. 14,28  
Наклад 2000 прим. Зам. № 3-0091.

**В**идавництво **С**тарого **Л**ева

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців  
ДК № 3944 від 17.12.2010 р.

*Адреса для листування:*  
а/с 8839, м. Львів, 79044  
lev@starlev.com.ua  
www.starlev.com.ua

*Збут:*  
тел./факс: (032) 240-47-98  
моб. тел.: (067) 502-75-12  
zbut@starlev.com.ua

Віддруковано у ПРАТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус»»  
61012, м. Харків, вул. Енгельса, 11  
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.  
www.globus-book.com

## Серія УКРАЇНСЬКА СИЛА

---



Марія Морозенко

### Іван Сірко, великий характерник

Життя Івана Сірка овіяне легендами і сповнене карколомних пригод. Він народився незвичайною дитиною, з особливим даром характерництва, що допоміг йому здобути багато перемог, і передусім – над собою. Ця книжка – так само перемога. Перемога письменниці Марії Морозенко в конкурсі рукописів «Українська сила».



Олександр Гаврош

### Пригоди тричі славного розбійника Пінті

Григір Пінтя – легендарний опришок, український Робін Гуд – постає у повісті закарпатського письменника Олександра Гавроша веселим, кмітливим і добросердим розбійником, якого бояться здирники-багатії і люблять добрі люди, що за його подвиги охрестили Пінтю тричі славним. Книга здобула титул «Книга року 2008» в номінації «Дитяче свято».



Олександр Гаврош

### Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу

У великому місті на Івана Силу – парубійка з гірського села – чекає багато карколомних пригод, випробувань і небезпек, а ще – зустрічі з вірними друзями та, звичайно, справжнє кохання. Незвичайна сила, працьовитість і добре серце ведуть його від перемоги до перемоги: від вантажника на вокзалі – до чемпіона республіки, від циркового силача у цирку пані Бухенбах – до найдужчої людини світу.

## Серія КЛАСНІ ІСТОРІЇ



Оксана Луцкевська

### Друзі за листуванням

У далекій заокеанській країні, в англomовно-му таборі для дітей з усього світу українська дівчинка Ксеня знаходить собі вірного друга Еріка – американського хлопчика, з яким, виявляється, так багато спільного, так легко і радісно, що взагалі не хочеться розлучатись. Але канікули не можуть тривати вічно. І чим наповнити розлуку? Хіба що листами.



Оксана Луцкевська

### Найкращі друзі

Ксеня, дівчинка із провінційного українського містечка, має вірного друга, котрий мешкає за океаном. Ерік і Ксеня листуються з того часу, як дівчинка відвідала англomовний табір у Сполучених Штатах. Ксеня мріє про зустріч з Еріком – і мрія збувається. Ерік приїжджає в Україну, на гостину до Ксені. Але не сам... із галасливим товариством, яке, хоч і дуже приємне, однак постійно не дає найкращим друзям, Еріку і Ксені, залишитися наодинці.



Оксана Сайко

### Новенька та інші історії

13-річним героям оповідань Оксани Сайко доводиться – може, вперше в житті і часто в драматичних ситуаціях – зробити рішучий вибір на користь або добра, або зла. Так вони пізнають людей і пізнають себе. Які методи годяться в боротьбі за перемогу на конкурсі краси? Що робити, коли товариш в біді – бігти за дорослими чи намагатися рятувати самому? Чим «віддячити» не надто доброзичливому учителеві – осудом, а чи співчуттям?..

Серія  
**КЛАСНІ ІСТОРІЇ**

---



Ніна Вічуя

### Шпага Славка Беркути

У житті однокласників – Славка Беркути, Юлька Ващука, Лілі Теслюк, Стефка Вуса та інших – настає момент, коли вже неможливо бути безтурботним, як у дитинстві. Дорослість приходить із випробуванням на міцність дружби, на чесність стосунків, на досягнення людського призначення. Роман рекомендується читати і школярам, і їхнім батьками – для кращого порозуміння.



Валентин Бердт

### Мій друг Юрко Циркуль та інші

Усе почалося з того, що Вадько Журбін і його друг Юрко Циркуль вирішили підзаробити грошень на новий мобільник, обтрисивши грушу діда Дмитра. І все було б гаразд, якби не підступна гумка на Юркових штанах і невгамовний дідів пес. Пригоди безштанька на груші стали приводом до справжніх шкільних війн, з яких ворогуючі сторони врешті вийшли просто друзями, попереду яких – багато життєвих випробувань, і нещаслива дідова груша – чи не найлегше...

Серія  
**ЧИТАННЯ ДЛЯ РЕГОТАННЯ**

---



Джеремі Стронг

### Ракета на чотирьох лапах

Що це? Комета, болід чи реактивний літак?  
Ні, це всього лише собака Стрілка – справжня ракета на чотирьох лапах, суміш вихору, хорта і спортивного „Феррарі”.  
Вона має фантастичну здатність втягувати в халепу свого одинадцятирічного господаря Тревора і його подружку Тіну.



Джеремі Стронг

### Розшукується Ракета на чотирьох лапах!

Чудова новина! Ракета на чотирьох лапах повертається!!! Повертається для того, щоб знову завдати безліч клопотів своїм господарям, втрапити в халепу, накрасити купу їжі і... зникнути. Але не сумуйте. Вона обов'язково повернеться! І не сама...



Джеремі Стронг

### Мій тато і зелений алігатор та інші історії

Оце так сімейка! Татко приволік додому живого алігатора, а бабуся бігає на побачення, як шістнадцятирічна дівчинка, та ще й гасає на мотоциклі! Лише мама дає всьому раду, хоча інколи годує всю родину самими лише сосисками і збирається... вибухнути.

Серія  
**ЧИТАННЯ ДЛЯ РЕГОТАННЯ**

---



Джеремі Стронґ

### **Знамениті сіднички мого братика**

Як стати знаменитим? Для цього треба, щоб у вас була коза Посмітюха, черепаха Шумахер, дивакуватий татко і бабуся на мотоциклі. Тоді вашу сімейку покажуть у програмі про найдокучливіших сусідів. А головне – щоб у вашого маленького братика були найвідоміші у світі... сіднички.



Джеремі Стронґ

### **Гармидер у школі**

Як?! До Вашої школи ще й досі не завітала міс Гармидер? Спробуйте попросити про це вашого директора – адже міс Гармидер зазвичай працює вчителем на підміну. Ніхто зі школярів не відмовився би від такої вчительки! Бо з нею уроки перетворюються на саме задоволення: веселощі, гру, розваги, рейвах, тарарам, одним словом – суцільний гармидер!



Джеремі Стронґ

### **Знайомтесь: фараон!**

Єгипетський фараон пролежав купу часу у гробниці, аж поки двоє бандитів-невдах не розбальзамували його ненароком, шукаючи карту скарбів. І от ожила мумія розгулює сучасним містечком, наче забинтований пацієнт, який щойно утік від санітарів. А тим часом двійко нерозважливих бандитів-початківців уже снують свої недолугі плани із захоплення єгипетського фараона.

Серія  
**ЧИТАННЯ ДЛЯ РЕГОТАННЯ**

---



Джеремі Стронг  
**Кімнатні пірати**

Не дивуйтесь, якщо по сусідству з вами оселяться справжні пірати! Адже далеко не кожен пірат любить море. Серед них є такі, що води на дух не переносять, зате обожнюють затишні помешкання, в яких можна не лише чудово облаштувати піратський корабель, але й відшукати скарби!

Серія  
**ДИВОВИЖНІ СВІТИ**

---



Марина Рибалко  
**Подорож туди, де сніг**

Будьте обережнішими зі своїми бажаннями! Адже коли дуже-дуже захотіти, можна потрапити поза межі Реальності! А там... поруч зі звичайними людьми живуть дракони, розбійники, королі природних стихій, котрим притаманні людські почуття.

Повернення можливе тільки тоді, коли сила дружби здолає всі випробування і з'єднає в єдине ціле амулет «скіфського сонця».



Міхаель Енде  
**Нескінченна історія**

До хлопчика Бастіана потрапляє книжка "Нескінченна історія", з якої він довідується про чарівну країну Фантазію, про дивовижних жителів цієї країни та про смертельну небезпеку, яка загрожує існуванню Фантазії. Гортаючи сторінки книги, Бастіан довідується, що врятувати Фантазію може лише той, хто придумав нове ім'я володарці країни – Дитинній Царівні, а зробити це може той, кого має знайти житель країни Фантазії, хлопчик Атрею. Але це тільки початок цієї казкової історії. Попереду багато таємниць та випробувань...





Складні випробування випало  
пройти характернику Іванові Сірку  
впродовж земного віку.

У всіх героїчних битвах  
він виходив переможцем.

Взявши у руки булаву отамана,  
вірою і правдою служив рідній землі.  
Рівного йому не було з-поміж козацтва.

Ця книжка є продовженням  
історії змужніння та духовного зростання  
Великого Характерника Івана Сірка,  
якому судилося долею дорости  
чину славетного козацького отамана

та здобути на віки вічні  
усенародну шану і любов

**Книгарня**



**Твій UA - простір**

Карла Маркса, 18  
тел.: 050-0413445, 067-5829815  
vizknyg@gmail.com  
facebook.com/vizknyg  
vk.com/club55066997